

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРАЛИГИ

НИЗОМИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ
ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ

БОШЛАНГИЧ ТАЪЛИМНИНГ ИНТЕГРАЦИЯЛАШГАН ПЕДАГОГИКАСИ

(методик -қўланма)

0.11.340/1

ТОШКЕНТ – 2006

Аннотация

Бу методик қўлланмада бошлангич таълимни интеграциялаштиришнинг вужудга келиши, унинг илмий ва ижтимоий жиҳатлари, интеграциялашдан таълим мундарижаси ва йўналишларининг асосий негизи, моҳияти таърифланади. Таълим тизимида ўқув предмети сифатида интеграция курсининг гуруҳланиш фаннинг бир булагини интеграциялаш кўрсатилади.

Мазкур қўлланма «Бошлангич таълимни интеграциялаш» курси бўйича 1-2 курс магистрантлари учун мўлжалланган.

Тузувчи: педагогика фанлари доктори,
профессор Мавлонова Р.А.

Тақризчи: биология фанлари доктори,
профессор Зиқиряев А.
филология фанлари доктори,
профессор Тўхлиев Б.
педагогика фанлар номзоди Ҳамидова Н.

Муҳаррир: М.Жумабоев.

Илмий методик бирлашмалар фаолиятини мувофиқлаштирувчи кенгашнинг 2006 йил «25» майдаги 10 сонли қайдномаси билан нашрга тавсия этилган.

Сўз боши

Бошлангич таълим интеграцияси курсининг мақсад ва вазифалари. Таълимнинг интерактив курси кўргазмали таълим системаси бўлиб, интегратив билимларни чуқурлаштириш ва кенгайтириш асосида кўргазмали, маҳоратни вужудга келтириш сирларини ўрганади. Кўргазмали таълим системаси турли хилдаги тиллар, шакллар, усуллар, объектлар асосида қурилган.

Интеграцион курснинг мақсад ва вазифалари мактаб табиий-илмий таълим системасида тавсифланади. Билимнинг интеграциялашган (кўргазмали) тармоғида интеграциялашнинг усул ва воситалари: таълим режасидаги ўқитиш жойида: вақтнинг ҳажмига қараб шу курсни тўла ўзлаштириш вақти ўқувчиларнинг ўзлаштириш даражаси: кўп мақсадли ва ранг-баранглилиги ҳамда кўп функцияга эгаллиги билан тавсифланади (кўргазмали).

Интеграцияловчи таълим курсининг йўналишлари:

- кўп предметлилиқ бунда (икки ёки ундан ортиқ) фундаментал фанларни қиёслаш;

- чегара фанлар асосида – янги фанларни вужудга келтириш, бунинг асосида янги табиий ҳамда илмий фанлар вужудга келади;

- асосий (ўзак) фанлар – замонавий билимларнинг ҳамма тармоқларига сингиб кетувчи фанлар ва умумий илмий тушунчалар, қоидалар ва назариялардир.

- комплекс объектларини ўрганиш бу - «қоинот», «одам», «мухит» деган тушунчаларни бирлаштириш;

- маҳаллий (табиий-илмий билимлар) ва глобал (муҳим) муаммолар – илмий, экологик, полиэтник, саноат ва мамлакатнинг маданий ривожланиши билан миллатнинг бугунги кундаги тутган ўрни билан ҳамбарчас боғлиги;

- фаолият асосида – ўқув тарбия фаолиятининг ҳар хил кўринишлари қитоблар, кузатишлар, тажрибалар, билим, маҳорат ва кўникмалар.

- табиат ва жамиятнинг ривожланиш қонунарига бўлган шахсий муносабатни шакллантириш: кўргазмалар асосида интеграция. дидактик системада (ўқитувчи ва ўқувчининг фаолияти); Кўргазмали ёндоқишга олиб келувчи методлар ва усуллар – эвристик суҳбатлар (савол-жавоб услуби), режави бойитадиган суҳбатлар, экскурсиялар, ижодий ишлар, мураккаб ишлар, антомимика, сахна кўринишлари, намунали қироат билан ўқиш, ишо ёзиш, диктант, баён ёзиш, математик масалаларни ечиш.

- табиат ва инсон ягона тизими ва ўзаро алоқада фаолият кўрсатиш ҳамда инсоннинг планетада яшаб қолиши учун илмий асосланган фойдаланишни ташкил қилишнинг зарурлиги;

- илмий ўрганишнинг гуманизацияси жараёни ижтимоий гуманитар, табиий амалий ва техник фанлар методларининг ўзаро таъсири, илмий фаолиятнинг гуманитар-шахсий методлари соҳаларида фойдаланиши;

- таълимни ривожлантиришнинг энг умумий самарали йўли замонавий фанни турлича услубий ёндошувларнинг оптимал ўзлаштириши;

- «табиат-инсон» тизимидаги табиий – илмий ва гуманитар фанларни интеграциялашуви сифатидаги гуманизациялашуви;

- табиатда мавжуд объектив алоқаларни ўзлаштириш орқали ўқувчиларда шахсини шакллантириш;

- бошланғич синфларда интеграцион билим малакаларини ва кўникма ҳосил қилиш;

- ҳар бир ўқув предметини ўқиётган пайтда ўқувчиларга тўғри келадиган психик кўзғалиш ҳосил қилиши, бу материални ўзлаштирилишига катта ёрдам беради, уни тез ёдда сақлашга, эмоционал англашга, фикрлаш қобилиятининг ўсиши, нутқ ва тасаввурнинг ривожланишига олиб келади.

Интеграция негизида ўқувчиларда фикрлаш қобилиятининг ҳар хил типларини шакллантириш, бу эса билим (англаш) жараёни билан чамбарчас боғлиқдир.

- табиатда мавжуд булган объектлар орқали ўқувчиларнинг шахсиятини шакллантириш;

- «табиат --инсон» системасида аниқ билимларга эга бўлиши учун фикрлаш қобилиятини шакллантириш;

- материалларни англаб етиш ва дидактик адаптация шакллантириш учун ўрганувчи материални билимнинг ҳар хил тармоқларидан олиш;

- ўқувчиларда системалашган фикрлаш қобилиятини шакллантириш учун ўрганувчи материални билимнинг ҳар хил тармоқларидан олиш учун дунёнинг замонавий илмий контекстидан фойдаланиш;

- табиатнинг объектлари ва кўринишларини, жараёнларининг, қонунларини, жамиятнинг ривожланиш қонунларини иқтисодий гуманитар ва демократик билимларни шакллантириш;

- билим, кўникма, малака системасини ишлаб чиқиш;

- мактаб таълим курсларидаги интеграцияни маъноси, кенг миқдордаги фикрлар ва фактлар мажмуаси, бир- бирига яқин фанларнинг бирлашуви;

- мактаб ўқувчиларида ҳар хил типдаги фикрлаш қобилиятини шакллантириш, бунинг учун руҳий машқлардан фойдаланиш, материални тез ўзлаштирилишига ёрдам беради, уни эслаб қолиш ва эмоционал англаш қобилиятини шакллантиради.

1. Интеграция курси ва вазифасилари

Интеграция курси – ўқув фанларидан бири бўлиб, фанлараро билимларни (интегратив билимларни) чуқурлаштириш ва ошириш, уларни шакллантириш учун ўрганилади. У ҳар хил турлар, усуллар, услублар, фанлараро интеграция объектлари асосида тузилган.

Интеграция курсларининг синфларга бўлинишини турли асосларда қилиш мумкин: мақсад ва муаммолар асосида; мактаб табиий - илмий тизимидаги вазифалари асосида; кўшилувчи фан тармоқлари асосида; интеграция усуллари ва йўллари асосида; ўқув режасидаги ўрни асосида; курсни ўрганишга сарфланган вақт асосида; ўқувчилар учун қийинлик даражаси асосида ва ҳ. к. Шунини эътиборга оламизки, бу курсларнинг муаллифлари одатда ўз олдларига бир неча мақсад ва муаммоларни ечиш масаласини қўядилар, шу сабабли курслар кўп мақсадли, турли вазифали бўлади.

Кўп микдордаги дастурлар ва уларни тадбиқ этишга уринишларни кўриб чиқиб, биз бу курслар қурилишининг асосий йўналишларини ажратишимиз ва уларни моҳиятига қараб синфларга бўлишимиз мумкин.

Интегратив таълимнинг синфларга бўлиниши (классификация).

Кўп фанлар интеграцияси

Уларни яна универсал ёки бир неча асосий тизим курсларини алмаштирувчи умумий деб ҳам аташ мумкин. Масалан, ўқиш, табиат, расм дарсларини битта умумий дарсга бирлаштириш.

Одатда, бундай курсларнинг муаллифлари табиий фанлар материалларини бирлаштириб, уларни бир маълум тизимга келтиришади ва ўз курсларини интегратив ёки комплекс (умумий) деб атайдилар. Кўришиб турибдики, бошланғич таълим тизимидаги табиий фанлар материалларини беришда тўғри кетма – кетликка фақат дарслар тузилишини сақлаб қолибгина эришиш мумкин. Баъзи эътиборли олимлар таъкидлайдиларки, бу анъанавий мактабларда ҳам табиий фанларни кетма - кет ўрганиш йўли билан ҳам ҳал қилинмоқда. Бир қатор олимлар бошланғич таълимга ҳам дарсларга ажратиб ўқитиш анъаналари тарқалган деб ҳисоблайдилар.

Табиий фанларни ўқитишнинг тизим бўйича давом эттиришни бекор қилиш ва соддалаштириш учун кўпгина муаллифлар гуманитар синфлар учун умумлаштирилган курслар (дарслар) таклиф қиладилар. Буларга умумий тушунчалар берувчи, болаларда табиий фанларни ўрганишга қизиқиш уйғотиш вазифасини бажарувчи, табиат ҳақида қизикарли кўринишда ҳикоя қилувчи бошланғич табиий фанлар курслари (масалан, бошланғич синфлардаги «Табиатшунослик») киради.

Чегарадош фанлар асосида тузилган курслар.

Кенг интеграция жараёни олдинги илмий йўналишларни боғловчи янги табиий фанлар ва илмий йўналишлар ҳосил бўлишига олиб келди.

Бошланғич синфларда экологик таълимни кузатиб, ўқиш,

табиатшунослик, меҳнат (табiiй материаллар билан ишлаш), расм фанларига экологик мавзулар киритилгани кўринади. Бир - бирига яқин чегарадош фанларнинг қаторига молекуляр биология, биофизика, геофизика, биокимё, астрофизика, астрохимё киради. Бу фанлар асосида мактаб интегратив табiiй фанлари тузилади.

Асосий фанлар асосида тузилган курслар.

Замонавий билимларнинг ҳар бир бўлимини камраб олувчи асосий фанлар асосида тузилади. Улар қаторига педагогика, педагогик технология, педагогик психология, инсон ёши психологияси, фан ривожланиши жараёнини ўрганувчи педагогик психология, фаннинг инсоннинг бошқа ҳаёт жараёнларига боғлиқлигини ўрганувчи: кибернетика-бошқариш, алоқа ва информацияни қайта ишлаш: информациянинг тузилиши ва хусусиятларини, унинг шахс шаклланишидаги ўрнини ўрганувчи информатика. Инсон ҳаётининг турли жараёнларида илмий йўналиш бўлган системаларнинг алоқаларини ўрганувчи синергетиканинг қўлланилиши. Бу синфдаги интегратив курсларнинг мазмуни шу фанлар маъноси ва структураси асосида тузилади.

Умумий илмий тушунчалар, қонуниятлар, назариялар асосидаги курслар.

Бу асосда интегратив курслар яратиш ҳақидаги фикрлар яхши натижалар берди. Муаллифлар орасида юқори даражадаги умумийликни билдирувчи тушунчалар: «материя», «ҳаракат», «модда», «майдон», «энергия» ва бошқалар кўп ишлатилди. Қонуниятлар орасида сермахсули табiiятни сақлаш қонуни, одамларнинг иш фаолиятрғ туфайли ривожланиши, табiiятга туйғу билан қараш бўлди.

Назариялар орасида интегратив курс яратиш учун асос бўлиб асосий табiiй - илмий назариялар хизмат қилади. Шуниси эътиборга лойикки, бу асосда интегратив курслар яратишга уринишлар кўп бўлган бўлса ҳам, улар қовишмаганлиги ва маълум кетма - кетликка, дидактик мақсадга эга эмаслиги билан ажралиб туради.

Фан эволюцияси билан боғлиқ муаммоларни, табiiятни илмий нуқтаи назардан ўрганиш услубларини, оламнинг илмий кўринишини ўрганиш асосидаги курслар.

Юқоридаги барча мавзулар интегратив мазмунга эга ва тадбиқ этишга катта имкониятлари бор. афсуски, бундай курслар мактаб иш фаолиятида қўлланилувчи материалнинг ва ўқитиш услубининг мураккаблиги туфайли ҳали кенг тарқалгани йўқ.

Комплексе объектлар асосида

Интегратив курс яратишга асос бўлган комплекс объектларга Ер, биосфера, одам ва унинг яшаш муҳити мисол бўла олади. Бу курсларнинг бир хил мавзуларида бир объект турли фан нуқтаи назаридан кўрилади.

Шу хилдаги интеграция ўтган асрнинг йигирманчи йилларда маориф тизимида қўлланилган. Кейинчалик у бекор қилинган, лекин бизнинг давримизда, айтиш мумкинки қайтадан туғилди. Бизнинг назаримизда, маълум ҳажмда у табiiй фанлар таълимига яхши таъсир

кўрсатади.

Турли муаммолар асосида

Интегратив курсларни турли локал (маҳаллий) ва глобал (умумжаҳон) муаммолар асосида тадбиқ этишга уринишлар кўп учрайди. Бунда табиий илмий билимларнинг муаммолар асосида бирлаштирилиши қўлланилади. Бу синфдаги интегратив курслар (асосан экология билан боғлиқ курслар) мактаблар иш фаолиятида кенг тарқалган.

Муаммолар бўйича тузилган интегратив курслар ривожланишига глобал таълимнинг ривожланиши ҳам туртки бўлди.

Бу йўналишнинг тарафдорлари замонавий шахснинг ривожланишига бугунги кунда мамлакатларнинг ва миллатларнинг экономика, фан, сиёсат, маънавиятнинг узвий боғлиқлигидан келиб чиқувчи глобаллик омили кучли таъсир кўрсатади деган тасдиқлашни асос қилиб олганлар.

Фаолият асосида

Табиий фанлар асосини ўрганишда ўқувчилар китоб билан ишлаш, кузатишлар олиб бориш, тажрибалар ўтказиш, олинган билимларни бир тизимга солиш - турли ўқув—таълим иш фаолияти билан тўкнашадилар. Ўқувчиларни фаолиятнинг бир тури билан таништирувчи бир бутун курс яратиш мақсадга мувофиқдек кўринади. У ўқитиш жараёнининг ҳар бир вақтида фойдали бўлиши мумкин ва кичик ҳажмда ҳам табиий фанларни ўқитишда, ўқувчиларнинг ортиқча куч сарф қилишлари муаммосини ҳал қилишда, мустақил билим олиш кўникмаларини ривожлантиришда ёрдам беради. Бу синфдаги интегратив курсларни яратиш ва уларни ўқув жараёнига тадбиқ қилиш бугунги кунда муҳим аҳамият касб этади. Табиий фанларни ўзлаштиришни текширишлар натижалари шуни кўрсатадики, ўзбек ўқувчилари чет эллик ўқувчиларга нисбатан кўп маълумот ўзлаштирсалар ҳам, уни тадбиқ қилишда сезиларли даражада орқада қоладилар.

Кўпчилик бунга сабаб асосий кўникмаларнинг мослаштирилмаганида деб билади. Сабаб нимада? Балки уларнинг бири кўп йиллар давомида анъанавий мактабда интегратив дарсларга эътибор берилмаганидир?

Бу ерда бугунги кунгача яратилган интегратив курсларнинг асосий синфлари санаб ўтилди. Лекин ўқув фанларини интеграцияси жараёнида қатор камчиликлар ҳам бўлиши мумкин.

Биринчидан. Айтиб ўтилган табиий интегратив курсларни тузиш йўллари кўпинча бир - бирини такрорлайди ва бирга қўлланилади, бу билан янги асослар яратилиб, уларни тартибга келтириш, илмий асос яратиш кийинлашади.

Иккинчидан. Интегратив курслар фанлараро алоқанинг ўрнини боса олмайди. Бизнинг фикримизча, улар бу алоқанинг ташкил этувчиларидан бири.

Учинчидан. Табиий илмий таълимнинг оптимал тузилиши шундайки, интегратив курслар ўқув режасининг ўзгарувчан қисмига кириб, унинг регионал ташкил этувчиси ҳисобланади.

Тўртинчидан. Тўлиқ ўқув методик қўлланмаларнинг йўқлиги

интегратив курсларнинг ўқув жараёнига тадбиқ этилишида қийинчиликлар туғдиради. Уларнинг муаллифлари программа тузиб, умумий методик кўрсатмалар тузишгандан сўнг тўхтаб қоладилар.

Бешиничдан. Интегратив курслар учун ўқитувчиларни режалар ва мақсадга мувофиқ тайёрлаш тизими ҳали етилгани йўқ.

2. Фан ўқитишдаги интеграция асосидаги таълим фалсафаси

Сўнги ўн йилликлар ичида таълим фалсафаси шундай илмий йуналишга айландики, у инсоннинг таълим олиш жараёнида ялпит интеллектуал ривожланиши ҳақидаги саволга жавоб тақлиф этмоқда. Инсоннинг таълим олиш жараёнидаги комплексли ривожланиши таълимнинг предметли мазмуни томонидан бузилган. Таълим олаётган ёш инсоннинг ривожланишини шароитидаги карама-қаршилиқни амалиётдаги педагоглар аниқлашган.

Фан ўқитишдаги интеграция бўйича уларнинг тақлифи ташқи бирикми характерга эга, аслида эса фанларни интеграциялашни чуқур методология асосида ўтказиш зарур.

Янги ривожланаётган фан мазмунида турли фалсафий оқимларда пайдо бўлган ғоя ва методлар бирлашуви эҳтимоли бор. Таълим фалсафаси томонидан нафақат табиий мослашув, балки континентал мослашув ҳам ўзлаштирилмоқда.

Олимлардан Т. Кун ва В. С. Стёпин бу борадаги ишлари натижасида фалсафа табиат ва маданият ҳақидаги фанларни бирлаштирди. Шундай қилиб физика, моделларига замонавий инсон онги мурожат этувчи илғор фанга айланди. XX аср ўрталарида илғор фанлар орасида кибернетика ўрни эгаллади. Кибернетикада ўзлаштирилган принциплар ўз қўлланшини анорганик оламдаги ходисаларни тушунтиришда биология, техникада топди.

Ноклассик физикадаги Н. Борнинг қўшимчалиқ принципи аввал олимлар томонидан умумий табиат қонуниятларини ифодаловчи фалсафий принцип деб аниқланган эди. Бу эса келгусида бошқа фанлар ривожланишига асос солди. Қонуниятлар мажмуаси шаклланиш вақтига келиб фан қўп қиррали бўла бошлайди, инсон образи кўпроқ гавдаланади. Интеграция процессини қучайтиришга, инсоният тажрибасини тартиблаштирувчи маданият тоифаларини излашга зарурият туғилади. Замонавий фалсафа такдим этган интеграциянинг пойдевор таркибий элементларига дунёқараш универсалиялар қиради. Улар маънони аниқлаш, тушуниш ва инсоннинг дунёни кўриш усулини белгилайдилар.

Ёш инсоннинг ижтимоийлашувига маориф системаси ёрдамида ушбу маданият турига киритиш унда дунёқараш универсалияларни ўзлаштиришга шароит яратилганда эришиш мумкин. Индивидуал маданиятга киритиш, шахсни шакллантириш дунё манзарасини тўла ўзлаштиришни кўради. Универсалиялар асосидаги матрицалар турли аниқ фаолият, билим, идеал, нормага асос бўлади.

Дунёқараш универсалиялар тизими дунёни умумий таърифловчи тоифаларни ўз ичига олади. Улар табиат, социал объектларга, жонли ва

жонсиз табиатга, инсон ва унинг жамиятдаги ҳаётига, маънавиятига, онгига киради. Универсал тоифалар универсал қўлланиш имконига эга.

Бу тоифалар: кенглик, вақт, ҳаракат, микдор, сифат, сабаб, тасодиф, шахс, инсон, жамият, мен, бошқалар, онг, гузаллик, ишонч, адолат, эркинлик ва х. к.

Бўлимларга бўлинган таълим мазмунида универсалиялар унинг барча қонуниятларини қамраб олиши лозим. Универсалияларнинг интеграцион аҳамияти у маданиятнинг барча йўналишларида намоён бўлади. Уларнинг ўзлаштирилиши исталган фанни ўрганишда намоён бўлади. Улар ёрдамида маданият, ижтимоий тажриба инсондан инсонга, бир авлоддан иккинчисига ўтади. Маданият универсалиялари ушбу моделда инсон онгининг тузилиши элементи шаклида акс этади. Маданият универсалиялари мазмуни индивид томонидан унинг таълим олиш жараёнида, шахсий шаклланишида, тарбиясида ва жамиятдаги ҳаётида ўзлаштирилиши лозим. Улар унинг ички интеллектуал салоҳияти ва ташқи оламдаги ҳатти-ҳаракатининг қурилиш материали бўлиб хизмат қилади, онг дунёси ва амалий дунё боғлиқлиги фалсафанинг ривожланиш даражасига қараб унда метафорик фикрлашда акс этади.

Маданият универсалияларини фалсафий ўзлаштириш бош формасидаги йўли турли ижтимоий - маданий йўналишларда намоён бўлади. Таълим фалсафаси дунёни маънавий ўзлаштиради. Адабиёт, маданият фаолият йўналишлари каби маънавий ишлаб чиқариш ва универсалияларни аниқлаб этишдек мураккаб процесс амалга оширилади. Фарқ шундаки, таълим фалсафасида бу ҳодиса профессионал даражада, методологик жиҳозланган тартибда рўй беради. Қундалик фикрлаш, маънавий англаш фалсафий маданият универсалияларни уларни бирламчи шаклида пайдо қилади. Тахлилиий ишлар мобайнида универсал тоифалар мазмуни мураккаблашади. Бу асосда етарли мураккаб ва ўзига ҳос фалсафий ғоя комплекслари ривожланади.

Фалсафа майдонида бўла туриб тоифалар англаш дунёси объектига айланади. Маданият универсалиялари фалсафий таҳлил доирасида фикрий тажрибалар ўтказиш мумкин бўлган ўзига ҳос идеал объектга айланади.

Табиат, жамият, инсон ўзининг реал дунёси маънавий таҳлили учун идеал объектлар билан ишлаш зарурияти шунга олиб келадикки, бу объект фикрлаш методларига боғлиқ бўлади. Универсал (кўп ҳосса) тоифалар англаш жараёнида моддий таъсирланишга учрайди. Натижада пайдо бўлган тоифа турли факатгина таъсири универсал тоифаларни аниқлашга олиб келган ҳақиқатнигина акс этмай, балки фикрлашнинг идеал йўналишини кўрсатади.

Ҳозирги вақтда педагогик амалиётда фанлараро боғланиш асосида таълим жараёни интеграция йўлларида изланишлар давом этмоқда. Олиб борилаётган ишнинг фойдалилигини тан олган ҳолда унинг характерини белгилаб ўтамыз. Бундай тарбиявий иш қатта самарага эга. Мазмун ва таълим мақсади интеграцияси бўйича масала фақат таълим фалсафаси асосида ечиш мумкин. Методологик аппарат асосидаги таълим фалсафаси бошида фаннинг идеал нормалари, универсал тоифалар туриши керак.

Интеграция мода ҳам, навбатдаги компания ҳам эмас. У шундай

тенденциялар аксики, улар бугун инсон фаолиятининг барча сохаларини таърифлаб беради. Бу фаолият кенгликлари ўзгарди, замонанинг долзарб муаммолари туғилди. Улар табиат ва инсон ягона тизим ва боғлиқда мавжудлигини ёлга соладилар, инсон яшаши учун илмий асосланган фойдаланишнинг ташкилини талаб қиладилар.

Замонавий табиатшунослик ва техниканинг инсонпарварлигини, инсон фаолиятининг барча турларини ўз ичига олган бу фанларни методологиясидаги ўзгаришлар билан боғлаш керак.

Фанни англаш жараёнида ижтимоий - инсонпарварлик, табиий - илмий, техник билим методологиялари ўзаро боғланишда кўринади. Айнан интеграция асосида табиий фанлар био олам кўрсатмаларидаги, инсон фаолиятини ўрганишдаги, замонанинг долзарб муаммоларини ечишда кўринади. Хуллас, бу тафовут муносабатлар ўзгаришида ва барча мактаб талабларининг умуммаданий билимларида намоён болади. Интеграция табиий-илмий таълим мазмунини инсонпарварлашувининг асосий механизми бўлиб чиқади. Ҳозирги кунда табиий - илмий таълим аҳамиятини баҳолаб ҳулосалаш мумкинки, у табиий-илмий ҳаққонийлик ва инсонпарвар идеаллар бирга бўлишига даъват этади. Интеграцион ёндашув қўлланиши табиатшунослик ва теварак- атроф билан танишув курсида кўрсатилган.

Илғор ғоя, принцип ва вазифалар

Бу курснинг концепцияси ишланмасида бизнинг замонда табиат-инсон тизимида ўқувчилар тушунчасига асосланган бўлиши керак. Маънавий экологик тушунча бўлмоғи лозим, факатгина табиатга эҳтиёткорлик билан муносабатда бўлиш инсон келажаги хавфсизлигини таъминлашини тушунтирмоқ лозим. Бундай ёндашувнинг илғор ғояларига бирдамлик, максадга йўналтирилганлик, инсон ва табиат узвийлиги, инсон-табиат тизимининг самовий белгиланганлигини англаш қиради.

Принциплар – бу биринчидан, гуманитарлаш, у табиий-илмий ва гуманитар билимларни “табиат-инсон, тизимида интеграллаш, иккинчидан, табиатдаги мазжуд алоқаларни ўқувчилар англаши орқали шахснинг шаклланиши, учинчидан, табиат ҳақидаги конкрет билимларга тегишли ўқувчилар фикрлаш йўналиши усули шаклланиш устиворлиги, тўртинчидан, келгуси дидактик мослашув илмий изланишга мос келган турли сохалардан материални танлашдир.

Вазифаларга қуйидагилар қиради: ўқувчиларда тизимли фикрлашнинг ориентир асосини шакллантириш табиат бирламчилиги ҳақида қонуний ҳодисаларга оид билимларни шакллантириш, табиатшунослик қонуниятларни кузатиш қобилиятларини шакллантириш, билимлар тизимини ишлаб чиқариш, ақлий мустақиллик муаммоларини билиш ва уларнинг ечилиш йўллари топиш қобилиятини ривожлантириш. Вазифаларга шунингдек табиатни эстетик қабул қилиш, инсонпарвар маънавий идеалларга эътибор фикрлаш ва табиатни асраш муносабатини асос қилиш қиради. Дидактик аспектдаги бундай ёндашувнинг асосий фарқлари қуйидагилар: чизикли курслар фан ўрганишдаги мантиқдаги тушунчалардан воз кечиш; дедуқцияви

вақтидан олдин ишлатиш, тушунчалар шаклланишининг классик тизимидан интеграцион умумлаштиришнинг умумий тушунчаларини ишлатиш даражасига ўттиш; тарихий ёндашув билимларини минималлаштириш табиат объектларини ўрганишда конкрет далилларни ўзлаштиришга эмас, у билан боғлиқлигини англаш.

КУЗАТИШ ВА ХУЛОСАЛАР

Педагогик изланишлар шуни кўрсатадики, интеграцион асосда фанларни ўрганган ўқувчилар предметли ўргатишнинг чизикли курсларини қисқа муддатда ўзлаштирамоқдалар. Тез ўқитиш мақсад қилиб олинмаганига қарамасдан, ундаги табиат, меҳнат, расм, ўқиш соҳасидаги элементлар бу фанларни тез ўрганишда умидли асос бўлиб хизмат қилмоқда. Позитив натижалар деб дунё ҳақидаги илмий тасаввурларнинг замонавий даражасига тўғри баҳо бериш; ўқувчи олдда оламнинг кўп ўлчовли дунё манзарасининг динамикада, турли боғланишларда яратиш, айлантириш; кўриш горизонтларининг кенгайтириш, ўзи учун дунё қайтадан кашф этиш, ўқувчи билан мулоқотдаги янги методик шаклларни излаш; турли мутахассислар фаолиятларини муаммоларни ҳал этишда бирлаштириш, ўқув фаолиятида толиқишнинг олдини олиш, янги сифатли педагогик натижа олиш, таълимнинг янги фалсафаси бўлиши, педагогик процессининг интегратив борлигини ақс этишга айтилади.

Интеграцияга қарши, фикрлар муаммо туғилиши хавфини яратиши мумкин. Айрим олимлар интеграцияни механик бирикишга хавф тугдиради деб ҳисобламоқдалар. Таълим муассасалари раҳбарлари кўпинча интеграцион курснинг мақсад ва вазифаларини аниқлашда қеракли ўқув дастурини танлашда, ўқитувчилар малакасини оширишда кийинчиликларга дуч келмоқдалар. Шундай қилиб, интеграция таълим ривожланишга замин яратган ҳолда, ҳар бир мактабда долзарб муаммо ҳам бўлиб келмоқда. Бу интегратив ёндашув моҳиятини тушунмасликдан келиб чиқмоқда. Таълим тизим ташкилотчилари зиммасига бу масалани тўғри ечишда қатта масъулият тушмоқда. Таълим мазмунининг инсонийлаштиришда асосий механизм деб интеграцияни англаш қадриятни, яъни замонавий мактабнинг ривожланишида илгор тенденциялар аҳамиятини аниқлашга имкон беради.

3. Таълим жараёнини интеграциялашнинг назарий асослари

Дидактик олимларнинг текширувларида услубнинг амалий фаолият билан бўлгани генетик табиати ажратиб кўрсатилади.

Н. Н. Скаткин, И. Я. Лернер, Алексюк Ю. К. Бабанскийларнинг текширувларида таълим услубларига тааллуқли иккиламчи тур белгиларининг таърифи берилади. Улар услуб-ифода, мазмун ва таълим усули эканлиги исботлаб беришган.

Гегель фалсафадаги услубни мазмун ҳаракатининг шакли сифатида кўрсатади. Таълим жараёнида турли хил маънавий тизимлар орқали ўқитувчи ва у билан биргаликда ўқувчилар ўз билим, қобилият ва кўникмаларини дедукция, индукция, синтез, умумлаштириш, конкретлаштириш, таққослаш

шаклида ифодалайдилар.

Барча мантикий жараёнлар услубнинг мазмун билан узвий боғланган ички томонини ташкил қилади.

Бошланғич синфларда ўқув жараёни фойдаланилаётган усул, усул ва шакллarning турли туманлиги билан ажралиб туради.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган янги ўқув режалари ва дастурларига ўтиш даврида жамият ва атроф-муҳит ўртасидаги алоқаларни уйғунлаштириш, атроф-муҳитга жиддий муносабатни ўрнатиш ва шакллантириш масалалари муҳим аҳамият касб этади.

Атроф-муҳитга жиддий муносабатларнинг пойдевори бошланғич синфларда ўргатилади. Шунинг учун иқтисодий таълимнинг натижаси мактаб таълимининг биринчи босқичига боғлиқ. Янги психологик-педагогик тадқиқотлар кичик ёшдаги мактаб ўқувчиларининг билиш фаолиятлари чекланганлиги хақида илгариги тушунчаларни кўриб чиқишга имкон беради. Бу бошланғич иқтисодий таълимнинг барча таркибий қисмларини ўзгартириш ва янгилашга асос яратади.

Бошланғич синф ўқувчиларининг ёш хусусиятларига жавоб бералган илм даре талабларига мос келадиган, мақсадни аниқлаш бундай янгиланишнинг асосий масаласидир.

XIX-XX асрлар оралиғида педагогикада кичик мактаб ўқувчиларининг табиий муҳит билан таништиришнинг интеграцияланган курсини яратиш фикри пайдо бўлган. Бу фикр А. Я. Герд, Д. Н. Кайгородов, А. П. Павлов номлари билан боғлиқ бўлиб, улар бошланғич мактабга атрофдаги жонли ва жонсиз дунё хақидаги бўлинмаган курсни киргизишни талаб қилишди.

Интеграциялашган таълим-тарбия, фанлараро алоқаларнинг айрим жиҳатлари машҳур педагогларнинг (Я. Коменский, Д. Локк, И. Герберт, М. Песталоцци, К. Ушинский ва бошқалар), дидактикларнинг (И. Д. Зверев, М. А. Данилов, В. Н. Максимова, С. П. Баранова, Н. М. Каткина ва бошқалар) психолог олимларнинг (Э. Н. Кабанова, Меллер, Н. Ф. Тализина, Ю. А. Самарина, Г. И. Вергелес), медист олимларнинг (М. Р. Львов, В. Г. Горещкий, Н. Н. Светловская, Ю. М. Кольягин, Г. Н. Приступова) ишларида кўриб чиқилган.

Бир қатор ишлар бошланғич таълимдаги фанлараро ва фанлар ичидаги алоқаларга бағишланган. Бу муаммолар ўқув фанларини интеграциялашга ўтишнинг яқин ривожланиш зонасидир.

(Т. Г. Раизаева, Г. Н. Аквилева, Д. И. Тройтап, Г. В. Бальтюкова, Н. Я. Веленки, Н. М. Дружина, Т. С. Назарова, И. К. Блинова, Р. Г. Матюшова).

Бошланғич мактаб фанларининг интеграцион алоқалари кам ишлаб чиқилган, карама-қарши ифодаланган. Бу алоқаларнинг моҳияти хақида олимлар орасида карама-қаршиликлар кўп.

Интеграция атама ва услубий нуктаий назардан ходиса сифатида илм эканлигани кўриб чиқайлик.

«Интеграция» сўзи лотинча *integratio*-тиклаш, тўлдириш, «integer» бутун сўздан келиб чиққан.

Иккита тушунчага эгамиз:

1. Тизим, организмнинг алоҳида табақалаштирилган қисм ва вазифаларнинг боғлиқлик холагини билдирувчи тушунча ва шу холатга олиб борувчи жараён.

2. Табакалаштириш жараёнлари билан бирга амалга оширилаётган амалларни яқинлаштириш жараёни.

Дифференциация - французча (différentiation лотинча differentia - фарқ, ҳар хиллик, яъни бутунни бўлакларга бўлиш, ажратиш. Таълим мазмунини интеграциялаш - дунё тенденцияси (ғоя, фикр, интилиш). Интеграция ёдоқлиши турли даражадаги тизимли алоқаларнинг объектив яхлитлигини акс эттиради. (табиат- жамият - инсон). Интеграция илгари бўлинган қисмларни бир бутунга бирлаштириш билан боғлиқ. У тизим элементларининг яхлитлик ва уюшқоқлик даражасининг оширишга олиб келади.

Интеграциялаш мобайнида бир-бирига боғлиқлик ҳажми ошади ва тартибга кўлади, шу тизим қисмларнинг ишлаши ва ўрганиш объектининг яхлитлиги тартибга солинади.

Бу умумий қондаларни қандай қилиб мактаб таълимида қўллаш мумкин? Замонавий педагогик ва методикада таъкидланишича, ўқувчиларни ўқитиш, ривожланиши ва тарбиясининг мувоффақиятлари уларнинг дунёнинг бирлиги ҳақида тушунчанинг шаклланганлиги, ўз фаолиятларини умумий табиат қонунилари асосида йўлга солиш заруриятини тушунишлари, табиатшунослик курсида предметлараро ва предметлар ичидаги алоқаларни еча олишлари билан боғлиқ. Таълимдаги интеграция ўқув предметлари мазмунини конструкциялашга тизимли ёдоқлиш орақли қўриб келилади.

Интеграциянинг турли даражалари ажратилади: бошланғич, табиат ҳақидаги элементлар билимларни бирлаштиради; оралик - предметлар бўлимларини бўлиш интеграцияси; якуний - табиатшуносликни ўрганиш билан боғлиқ бўлган таълимнинг охириг босқичи интеграцияси. Шу билан бирга, табиий - илмий таълимни тўлиқроқ ва кенроқ интеграциялаш танқонияти ҳам инкор этилмайди. Мактаб таълимини интеграциялаш жараёнининг психологик асоси сифатида психолог Ю. А. Самариннинг теориясидаги тафаккур тўғрисидаги фикрлари олинishi мумкин. Бу фикрларнинг мазмуни шундаки, ҳар қандай билим бу ўхшатиш, билимлар тизими ва ўхшатишлар тизимидир. Ю. А. Самарин ўхшатишларнинг таълимдаги турларини ажратди:

Локал (маҳаллий, маълум бир жой, нарса билан чегараланган), бирор тизимга тегишли бўлган, тизим ичидаги, тизимлар орасидаги ва ақлий фаолият даражаларининг ўхшатишларининг мис келадиган даражасига бирлаштириш (бу ҳодисага қараб таснифлайди).

Табиат ёки предмет ҳақидаги энг оддий билимларни ҳосил қилувчи таълимнинг энг соддаси маълум бир жой ёки тушунча билан чегараланган локал тасавурдир. Бу боғлиқлик бошқа билимлардан нисбатан ажралган, шунинг учун энг оддий ақлий фаолиятни таъминлайди. Бу кичик мактаб ёшига ҳос. Бирор бир тизимга тегишли бўлган тасавурлар энг содда тизимли тасавурлардир. Улар бирор бир мавзу, предмет ёки ҳодисани ўрганиши асосида ҳосил бўлади. Бирор бир предметни билиш янги факт ва тушунчаларнинг танланishi уларни бир билимлар билан таққосланиши орқали амалга оширилади. Билимларнинг энг соддий умумлаштириши содир бўлади, лекин олинган билим ҳамма унга яқин бўлган билимлар билан боғланса эди.

Бунда ўқувчиларнинг таҳлил қилиш ва умумлаштириш фаолияти икки вужудга келади. Тизим ичидаги тасаввурлар ўқувчиларнинг бутун ва бутун фанлар тизимининг билишини таъминлайди. (физикавий, кинематика, биологик, билимлар тизими) ўрганилаётган фан доирасида билимларнинг кенг фойдаланиш кузатилади. Тизим ичидаги тасаввурлар, вақт, муҳит ва боғланишларни акс эттиради. Предметлараро тасаввурлар асосида фаолиятининг энг юқори погонаси ҳисобланади. Улар билимларнинг тизим тизимларини бирлаштиради, ходиса ёки жараённинг ҳилма-ҳиллигини билишига имконият беради. Шу билимлар асосида умумий тушунчалар кели чиқади. Тизимлараро тасаввурларнинг шаклланиши, уларни билимларда фойдаланишга, уларни бир-бирига бўйсундиришга, билимлар чегараларини бўшлиқликларни аниқлашга имкон беради.

Баён қилинган психологик далиллар бошланғич, тўлиқсиз ўрта ва ўрта мактаб таълимини интеграциялашнинг асосий хусусиятларини аниқлашга имкон беради.

С. П. Баранов, Л. Р. Бологин, В. А. Сластениннинг «Педагогик» китобида дарсларда қўлланиладиган фанлараро боғланиш кўрсатилади, лекин интеграциялашган таълим муаммолари акс этмаган.

«Бошланғич таълим» журналарида мактаб таълимини интеграциялаш муаммосига катта аҳамият берилади. Л. Н. Бахарева ўзининг «Бошланғич мактаб ўқув машғулотларини ўлкашунослик асосида интеграциялаш» мақоласида интеграция - дифференциация жараёнлари билан бирликда амалга олаётган фанларни яқунлаштириш ва боғлаш жараёни бўлиб, янги бутун, яхлит бўлимлар яратишга ёрдам берувчи, фанлараро алоқаларни амалга оширувчи юқори кўринишдир.

Ўқув предметлари орасида интеграция предметлар тизимини янги этмайди интеграция тизимини такомиллаштиришнинг, камчиликларни бартараф этишнинг йўли бўлиб предметлар орасидаги алоқалар ва боғлиқликларни чуқурлаштиришга қаратилган бундай ёндашув дифференциация ва интеграция орасидаги муносабатларни тушунарли таянади.

Педагогиканинг мақсади бир хил мақсад вазибаларга эга бўлган фанларнинг элемент ва қисмларни бир бутунга бирлаштиришдан йўналтирилган интеграцияни амалга оширишда ўқитувчиларга ёрдам беришдир. Кўп йиллик кузатишлар шунини кўрсатадики, бошланғич ва ўқитувчилари, кейинчалик эса битирувчилар у ёки бу фанларни ўрганишда билим кўникмаларни бошқа фанларни ўрганишда қўллашга қийналишга, уларга мустақил фикрлаш, олинган билимларни ўхшаш ёки бошқа вазиятларга қўчира билиш кўникмалари етишмаяпти. Буларнинг ҳаммаси бошланғич синфлардаги турли фанлар бўйича машғулотларнинг қизиқлиги келишмовчилиги туфайли содир бўлаяпти. Бу ҳолатда интеграция ва предмет бўйича билимларни иккинчисига қўчириш ва фаолиятини алмашиниши эмас балки замонавий фанлар интеграцияси йўналишларини акс эттирувчи янги дедактив эквивалент (мос бўлган, ўхшаш, янги келадиган нарс) ларни яратиш жараёнидир. Психолог Е. Н. Кабанова Миллернинг айтишича «Ўқитувчига ҳали учрамаган вазифа асосида билим кўникма ва қобилиятларни мустақил қўчирилиши ақлий ривожланишнинг

муҳим кўрсаткичидир» Л. П. Эленко ўзининг «Бошланғич синфларда таълимни интеграциялаш тажрибаси» ичида мактаб таълимини интеграциялашнинг муҳимлигига эътиборини қаратса, Л. П. Эленко интеграция дарсини самарали қилиш воситаси, предметлар алоқаларини янги поғоналарга кўтариш шакли деб ҳисоблайди. Интеграция ўқитувчиларнинг турли фанлар бўйича кузатишлари ва ҳулосаларини тасдиқлаб ёки чуқурлаштириб берувчи янги далилларни топиб бериш манбаидир.

Улар фаолиятнинг турли шакллариининг алмашиб туриши орқали ўқувчиларнинг чарчаши ва асабийлашишининг олдини олади.

4. Интеграциянинг ҳозирги замон муаммолари

Бошланғич таълим ва тарбиясини интеграциялаш муаммоси назария учун ҳам, амалиёт учун ҳам муҳим ва долзарбдир. Бошланғич таълимни интеграциялаш масаласига кейинги пайтда бир қанча ёндошишлар бўлди: дарсни икки фан ўқитувчиси олиб бориши ёки икки фанни бир дарсга бирлаштириб, уни бир ўқитувчи томонидан ўтилишидан то интеграцияланган курслар ташкил этиш, бошланғич таълим мазмунини тубдан ўзгартиришгача. Бунга мактаб ҳам, дидактика ва методика ҳам тайёр эмас.

Ҳозирги кунда асосини табиатшунослик бўйича билимлар ташкил этувчи интеграцияланган курс яратиш муаммоси долзарб бўлиб турибди. Булар бошқа турдага билимларни жиғлаштирувчи асосий вазифани ўз зиммасига олади. Бундай ёндошиш анчадан бери маълум ва чет эл мактаблари тажрибасида ҳал этилган. Бунда сиз фақат синфларда эмас, балки умумий таълимнинг ўрта ва тугалловчи бўғинларида ҳам бир қатор фанларнинг мазмунини интеграциялаш устида бормоқда. Бу интеграцияланган фанга табиат ва жамиятнинг бирлигини тушуниш учун зарур бўлган бир қатор илғимий- иктисодий, ахлоқий - эстетик ғоя ва тушунчаларни киритиш кўзда тутилган.

Охириги пайтда мактаб таълимини интеграциялаш тўғрисида жуда кўп гапирилди. Олимлар ва амалиётчи - ўқитувчилар болаларда қандай қилиб дунё тўғрисида яхлит тушуноча ҳосил қилиш ва турли фанлар бўйича билимларни яқинлаштириш учун бир бутун дастурни тузиш тўғрисида бош котиришмоқдалар. Бир - бирига яқин бўлган фанларни бирлаштирувчи курслар ташкил этиш ҳаракатлари бўлмоқда: Масалан математика ва конструкциялаш, тасвирий санъат ва бадний меҳнат, бу йўлларнинг самарадорлиги тўғрисида чет эллик педагогларнинг кўп йиллик ишлари натижалари бўйича баҳолаш мумкин интеграцияланган курслар чет эл мактаблари учун одатий ҳолга айланган.

Чет эл тажрибаси билан танишиш шуни кўрсатадики, табиат ва жамият ҳақидаги билимларни ривожлантириш учун асос бўлувчи интеграцияланган фанлар кўпгина мамлакатларнинг ўқув дастурларига киритилган. Бу экологик йўналишига эга бўлган интеграцияланган фанлар жаҳон ҳамжамиятида ўқувчиларда атроф-муҳитга жавобгарликни шакллантиришнинг асосий воситаси эканлиги тўғрисида хабар беради.

Ҳозирги кунда интеграциянинг бир неча усуллари қўлланилади. Биринчиси бир нечта фанларни бир фанга бирлаштириш. Шу масалада 1988 йилда чоп этилган халқаро педагогик тажриба ўрганиши натижада жуда кенг. Кўпчилик хорижий мамлакатлар бошланғич мактабларининг ўқув хос хусусияти интеграцияланган курслар бўйича таълим бўлиб қолди.

Курснинг мақсади болани дунё билан суҳбатга тортиш, инсон табиати, жамият, фан, санъат билан суҳбатлашишга фақат одамлар суҳбатлашадиган тил биланина эмас, хайвонлар, ўсимликлар тили билан, расомлар, мусикачилар, олимлар фойдаланадиган тил билан таништиришидир.

Кичик мактаб ўқувчисига фикр доираси кенг бўлган мулоқот санъатининг бошланғич саводини эгаллашда ёрдам бериш. Бу савод ўқувчига одамлар билан мулоқотдан тортиб (тенгдошлар, катта ёшдагилар, кичик ёшдагилар) ўз-ўзи билан мулоқотдан то атроф-муҳитдаги ҳодисалар билан мулоқотни киритади.

Курснинг мақсадларидан яна бири ўзи ишлаётган олам ҳақида нарса ва ҳодисалар орасидаги боғлиқлик, ўзаро ёрдам, моддий ва маданиятнинг турли-туманлиги ҳақида кенг ва энг асосийси, инсоннинг ички (маънавий) ва (ижтимоий) дунёси ҳақида, оламда ҳукм сурувчи қонулар (табиий, илмий, тарихий, ахлоқий) ҳақида тушунча бериш. Асосий ургу фақат маънавий билимларни эгаллашгагина эмас, балки образли фикрларни ривожлантиришга берилади. Оламнинг умумий кўриниши товушлар, образлар, ранглар орқали таништирилади, бола эса ҳам дунёни, ҳам ўзини ўрганувчи, текширувчи ўрнига кўяди. Бунда курснинг таълими кичик мактаб ўқувчиларининг курс билан параллел равишда асосий фанларни ҳам ўрганишларига ҳамда ўрга мактаб таълимида қулай шароитлар яратилишига хизмат қилади.

Курснинг тузилиши қандай? Курснинг интегративлиги уни тузилишига хос хусусиятларни белгилаб беради. Йил учун умумий бўлган бир мавзу, хар чоракнинг асосий мавзусида ўз ривожини топади.

Шундай қилиб курс асосига қўйилган (фикрларнинг) гоаяларнинг горизонтал ҳаракати амалга оширилади.

Худди шу йўл билан вертикал ҳаракат ҳам амалга оширилади (синфдан синфга), бунда бир мавзу боланинг ўсишига қараб мураккаблашиб боради.

Интегративлик инсоннинг олам билан ўзаро алоқаларига акс этувчи мавзуларга киритилган: бола гидрокида абстракт бўлган узок олам билан (космос, юлдузлар, ер планетаси, катта бўшлиқлар ва ер қаърини). Яқин олам (микрோ.олам, уй олидаги хайвонлар ва ўсимлик дунёси, она-Ватан табиати ва бошқа мамлакатлар табиати). Инсонлар олами билан (турли мамлакатлар ва маданиятлар, цивилизация марказлари, инсоннинг инсон ва жамият билан муносабатлари инсоннинг ички дунёси); маданий дунёси билан (халқ ижоди, расом ва олимлар ижоди, маънавий кадриятларни сакловчи оламларнинг ишлари).

Шу оламлар ичра саёҳатнинг мавжудлик қонуниятларини, тилларининг ўзига хос хусусиятларини очиб- курс тизимининг асосий мантикидир. Курс оддийдан мураккабга, билишдан - илмга, тартибсизликдан уйғунликка, чанқоқликдан моҳирликка ва ижодга бўлган ҳаракатни ривожлантиради. Бола дунё яралишининг «ғиштчалари» билан танишадиган, оламнинг

бошланишга, инсоннинг ерда пайдо бўлишига мурожат қилади. Сўзлар, сонлар сири, яшил барг, қадимий афсоналар сирларини очиш фикрларига. Бола макон ва замон бўйлаб саёхатга отланади. Шундай қилиб бола ҳар куни очиши керак бўлган оламнинг гўзаллигини ва турли туманлигини ҳис қилади.

Мураккаб дунёқарашлар илмий, бадий ғоялар бола тушуниши учун қулай, образли мавзуларда ўз аксини топган, улар йил мундарижасини тузишга имкон беради. Бир тартибга солинган тизим бу курсининг ўзига хос хусусиятидир. Бундай ўйинларга ёндошиш 6-10 ёшдан бошланади. Бу ҳол уларни турли ўйин орқали мураккаб билим орттириш, бадий, ахлоқий масалаларни ҳал қилишга ёрдам беради.

Йил ва чорак мундарижасига турли эртақ қаҳрамонларини (кичик шахзода, Карлсон, Домовочка ва бошқалар) киритилиши ҳам шу мақсадга хизмат қилади. Улар болани мавзудан мавзуга етаклаб юргандек, улар билан бола инсон мулоқот қилади ва янги нарсаларни билиб олади.

Курс шахсга мосланган йўналишга эга факатгина синф ёки гуруҳга эмас, ҳар бир болага аҳамият бериладиган қилиб ишни ташкил этиш назарда тутилади. Бунда унинг шахсий фазилатлари, қобилиятлари алоҳида кўрсатилади, унинг қизиқишлари ҳисобга олинади. У мақсадда «Ўз юлдузингни ёқ», «Гулдастада сенинг гулинг», «Сен севган китоб» каби ўйинлардан фойдаланиш мумкин. Ўйин давомида диққат -эътибор биргина болага қаратилади. (Масалан, туғилган куни муносабати билан осмонда янги ёритилган юлдуз унинг номи билан аталади ёки катта гулдаста байрам эгасига ёқадиган гул билан бойийди). Севимли китоб эса синф кутубхонасини тўлдириш билан бирга эгасининг (имзоси)га эга бўлади. Кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларнинг кизиқиш ва қобилиятларига мослашиш уларнинг бадий фаоллигини ривожлантиришни тақозо қилади. Билим олиш, бадий ҳаётий масалаларни ҳал қилишда ўзига ҳосликни удлабуронликни, эпчилликни рағбатлантириш назарда тутиляпти. Шу муносабат билан болаларнинг шеър ва хикоялар ёзиш, янги рақс ўйлаб чопиш, ширин таом пишириш, бирор асбоб яратиш, ўсимликлардан шакллар яратиш каби мустақил ижодиёт турли йўллар билан рағбатлантириб бориш тақозо этилади.

Эмоционал томонларни ривожлантиришга катта аҳамият берилади. Машғулотлар болаларда кўриш ва эшитиш қобилиятларини (материаллар сифатини (фактурасини) ушлаб кўриб ажрата билиш қобилияти). сезиш туйғуларини (ҳид ва таъмни ажрата олиш қобилиятларини) ривожлантиришга ёрдам беради. «Овчилар», «Хайвонлар», «Изқуварлар»ни ўйнаш болаларга фақат умумий билимларга эга бўлиш, масалаларни мантқан ҳал эта билишига эмас, инсонга берилган барча ҳис-туйғулар ҳам муҳим эканлигини кўрсатиб беради. Уларни ривожлантириш ўта нозик туйғуларнинг шаклланишига йўлдири. Бунга ёрқин образларга, санъат асарларига, табиат билан завқланишга мурожаат қилиш орқали эришиш мумкин. Болаларда салбий, ҳунук, ёмон нарсаларга ҳам эмоционал муносабатини ривожлантириш лозим.

Бунга эртақлар ўқиш, турли сахна кўринишлари кўйиш ёрдам беради. Боланинг ҳис туйғулари унинг жисмоний ривожланиши билан боғлиқ бола фаолиятига ҳаракат қилишга, ўз ҳолатини бадан ҳаракатлари, имо-ишоралар, рақс орқали кўрсатиб беришга имкон берувчи машқларни

киритиш лозим.

Курсни ташкил қилиш ва иш шакллари курс ҳафтасига икки соатлик мўлжалланган. Ҳафта охирида икки соатлик дарс ўқиш мақсадга мувофиқ, бунда болалар, бир гомондан, асосий дарслардан анча дам олишди. Иккинчи томондан, кейинги ҳафтасига дарсларга тайёрланишади. Бундан икки соатлик дарсни «Ижод соати». «Ҳаёл (орзу) дарси» деб номланган мумкин.

Дарс ўтишдаги асосий шарт - синфда зарур, мос муҳитни яратиш: тоза, ғилам солиш, парталар ўрнига қулай бўлган стул ва креслолар ўрнини алмаштириш. Машғулот жараёнида болалар ўз яшаш муҳитларини яратишади. Йил ва чорак мавзуси «деворлардаги суратлар», «Ҳайвонот ва ўсимликлар дунёси» пайдо бўлади, буларни ўқувчилар ўзлари ўйлаб топишади. Бунинг учун турли бадний ва техник воситалар, маълумот берувчи нашрлар, энциклопедиялар, карталардан фойдаланиш мумкин.

Кўпинча баъзи синфдан ва мактабдан ташқарида ўтказиш кўри тутилади. Музей ва кутубхоналарда, хибон ёки кўчаларда ўтиладики дарслар одатий бўлиб қолади.

Интеграцияланган курс устидаги ишлар давом этади. Танланган йўл қўриқийин ва мутлақо шубҳасиз эмас. Қийин муаммоларни ҳал қилиш лозим.

Болгариялик олимлар табиий – илмий билимларни ўз ичига олган 10-12 ёшли болаларга мўлжалланган интеграцияланган курс яратишди. Шундан килиб, ўқиш, ёзиш ва оғзаки нутқ «тил санъати»га тарих, география, фукорошунослик, жамиятшунослик, физика, кимё, биология, астронимия, табиатшуносликка ва шу қабиларга бириштирилди.

Интеграциянинг бундай усулидан тўлиқсиз ва тўлиқ ўрта мактабларда қўлланиди. АКШ ўрта мактабларининг катта синфларида ўз вақтида физика, кимё, география, геология, кристаллография, тунроқшунослик, полеталогия ва шу қабиларни оловчи «Ёрни ўрганиш» фани киритилди. Чехословакияда ҳам шундай умумлаштирувчи интеграцияланган «Ижод тарбияси» деб номланган курс катта синфларда киритилган. Шундан килиб, бир қатор мамлакатлар тажрибалари кўрсатишича, интеграцияланган курслар қулай шакли бўлиб қолади. Мактабда ўқитиладиган фанларнинг бутун тизимли равишда ўқитиш имконияти туғилганга ўхшайди. Шундан шундай савол туғилади: бу курсни қандай ўқитувчи ўқитиши мумкин? Бундай курслар яратилишининг ўзи муаллифларнинг юқори малакага эга жамоати талаб қилади. Уни ўқитиш учун эса юқори малакагина эмас, асосий кенг билимдонлик керак. Бундай ўқитувчини ким тайёрлаб беради.

Ким шундай мураккаб кўп предметли ўқув курсини олиб бориши ўқитувчини маъддий ва маънавий жиҳатдан қизиқтира олади?

Бу саволлар ҳал қилинмас экан, интеграциянинг бу усули кўрамада натижалар бермайди.

Бошланғич мактабда интеграцияни амалга оширувчи бўғин вазифидаги ўқитувчининг ўзи амалга оширади. У болаларнинг арифметикага, санъат, табиат кўнгига бошланғич тушунчаларга ва яна кўпгина нарсаларга ўргатади. Ўз куч ва имкониятлари даражасида бу ишни амалга оширади. Бошланғич синфларда бир ўқитувчининг дарс беришини, интеграциянинг бу усули деб ҳисобласак ҳам бўлади.

Интеграцияни амалга оширишнинг усуллари яхши ёки ёмон бўлиши мумкин, муаммонинг мохияти шундаки, усулларнинг бирларидан юз ўгириб, иккинчисидан барча даражаларида ўқитувчиларнинг (психологик ва физиологик) ёш хусусиятларини ҳисобга оладиган интеграцион чоралар тузишни киритишидир. Муаммонинг бундай қўйилиши интеграциянинг гурли таълим погоналарида турли хусусиятларга эга. Бошланғич мактабда интеграцияни бир-бирига нисбатан яқин фанларни бирлаштириш асосида кўриш мақсадга мувофиқ.

Таълимнинг кейинги погоналаридан у асосий фанларнинг чегараларини бирлаштиришга ҳаракат қилади. Бошланғич таълим-тарбияни интеграциялашда ижобий ва салбий омиллар мавжудлигини ҳисобга олиш керак. Бу омиллар интеграциянинг усулларини белгилаб беради.

Ю. М. Колегин ва О. Л. Алексинко интеграциянинг салбий омилларини кўрсатиб берадилар:

- Ўқув предметларининг чегараланган сони-олинаётган катта ҳажмдаги билимларнинг мазмуни оламнинг ҳақиқий кўринишини, қисмларининг ўзаро боғлиқлигини акс эттириш билан тўлдириш мумкин.

- Жуда муҳим бўлган ўқиш, ёзиш ва санок кўникмаларини шакллантириш зарурати. Бу нарсалар худди фанларга бўлиниб ўқитишни талаб қиладиганга ўхшайди. Лекин ўқиш ва математикага ўқитишнинг анъанавий тажрибаси ҳам кенг интеграцион имкониятлар ҳақида далолат беради. Бунда ўқиш фан сифатида ўз ичига фақат бадиий матнларни эмас, тарих, табиатшунослик бўйича материалларни олади. Математика, арифметика, алгебраик ва геометрик материалларини ўз ичига олади. Бундай интеграция муҳим кўникмалар ҳосил қилишга ҳалакит бермайди, аксинча уларни шакллантиришга қафолат беради.

Роберт Карлоснинг айтишича, бошланғич мактаб фақат ўқиш, ёзиш ва санашни ўргатибгина қолмасдан, бундан ҳам муҳимроқ ва каттароқ масалани амалга ошириши ҳам мумкин. Чунки ҳар бир бола шакллантириш даврида унинг интеллектуал фаоллигини рағбатлантириш, табиий қобилият сингари, унинг кейинги муваффақиятлари учун жуда муҳимдир.

- Интеграцияланган курсларни шу ёшдаги болаларга тушунарли ва қизиқ бўлиши учун баён қилишнинг қийинлиги. Бу омилни бартараф этишнинг йўллари амалиётда текширилган энг маъқул услубларни ишлаб чиқишда ҳамла ўқитувчилар тайёрлашнинг махсус тизимидадир.

5. Бошланғич мактабни интеграция қилиш

Ҳозирги кунда бошланғич мактаб таълимини интеграция қилиш ҳақида кўп гапирилаяпти. Бу тушунарли - кичик мактаб ўқувчиси атрофдаги оламни бир бутунлигича қабул қилади. Унинг учун табиатшунослик, рус тили, мусика ва бошқа ўқув предметларини номи эмас, балки атрофидаги олам объектларининг товушлар, ранглар, ҳажмларнинг турли-туманлиги мавжуддир. Болаларнинг табиат ва кундалик ҳаётдаги барча нарсаларнинг боғлиқлигини кўришга ўргатиш кераклигини ўқитувчи сезади, билади.

Таълимни интеграциялаш фикри халқ таълимида табақалаштириш ва

индивидуаллаштириш билан бирга муҳокама қилина бошлади. Агар кичик мактаб таълимини табақалаштириш асосида китоб, дарслик ва бошқа адабиётлар ёзма мустақил ишлашга тайёргарлик даражаси ҳамда кичик мактаб ёзма кизиқишларни фаол шакллантириш ётса, интеграциянинг асоси қандай турли фанларни ўрганиш объеклари бўлган баъзи умумий тушунчаларни чуқурлаштириш, аниқлаштириш ва кенгайтириш мумкин.

Таълимни интеграциялашнинг асосий мақсади бошланғич мактабдаки табиат ва жамият ҳақида яхши тасаввур асосларини қўйиши ва уларнинг ривожланиши конунларига ўз муносабатларини шакллантиришдир. Мана шунинг учун кичик мактаб ўқувчиси предмет ёки воқеалик ходисаларнинг бир неча томондан кўриш муҳимдир: мантикий ва эмоционал томондан, баъзий асарда ва илмий ёммабоп мақолада, биолог, сўз устаси, рассом, мусикачи нуқтаи назардан ва бошқалар.

Асосий фанларни ўзлаштириш ва оламдаги бор нарсаларнинг конуниятларини тушунишда предметлар ичидаги ва предметлараро алоқаларни ўрнатиш таълимга интеграциялашга ёндошувнинг методик асосидир. Бунга турлич дарсларга тушунчаларга кўп мартаба қайтиши, уларни чуқурлаштириш ва бойитиш, шу ёшга тушунарли бўлган муҳим белгиларни аниқлаш орқали эришиш мумкин. Шундай қилиб яхши шаклланган тузилиш ва ўтказиш тартибига эга бўлган, таркибига шу ўқув предметиға тегишли бўлган тушунчалар гуруҳи киритилган ҳар қандай дарс интеграцияға асос қилиб олиниши мумкин. Лекин интеграцияланган дарсға бошқа фанлар, бошқа ўқув предметлари билан боғлиқ тушунчалар таҳлил қилишнинг натижалари киритилади. Масалан, «киш», «совук», «бўрон», каби тушунчалар ўқиб, рус тили, табиатшунослик мусика, тасвирий санъат дарсларида кўриб чиқилади. Тушунчаларнинг таҳлил қилиш бошқа ўқув дарсларида ўзлаштирилган билимларға мурожаат қилинадиган дарслар интеграцияланган ҳисобланади. Дарс ижодий, эркин бўлиши билан бирга, яхлит, мантиқан кетма-кет, ўзига ҳос ўтиш методикасига эга бўлади.

Умумий таълим пойдеворини қўядиган бошланғич мактабдаги кўп тушунчалар табиатшунослик, рус тили, мусика, тасвирий санъат ва бошқалар учун умумийдир.

Ҳозирги кунда бир қатор ўқув предметлари учун умумий бўлган тушунчалар орасидаги алоқаларни ўрнатиш психологик ва методик асосий бўлган интеграцияланган дарслар тизимини ишлаб чиқиш ва синовдан ўтказиш лозим. Шу билан бирга предметлараро алоқалар дарс таркиби даражасида ўргатилиши ва зарур ўқитиш воситалари билан таъминланиши керак.

Текшириш давомида ўқув предметларини интеграциялаш жараёнида фаол ақлий фаолиятға ёрдам берувчи омиллар; интеграциялаш учун фанларнинг маъқул бирлашиши, ўқитувчи ва ўқувчи ҳаракатларининг мос келиши, болаларнинг ёш имкониятларини ҳисобға олган ҳолда мазмун, метод, усулларни танлаш.

6. Интеграцияланган дарсларнинг самарадорлигини ошириш омиллари

Аввало қайси дарслар интеграциялаш учун мос келишини аниқлаб олиш керак. Бундай дарсларнинг асоси - турли фанлар асосий мавзулари мазмунининг яқинлиги ва мантқий алоқалари.

Савод ўргатиш дарслари (ўқиш ва ёзишга ўргатиш)

Интеграцияланган дарслар. Бошдан интеграцияланган курс-бу синфдан ташқари ўқиш. Бу ерда яхлит жараён кечади:

а) китоб ўқиш асбоби сифатида ўқиш дарсларида олган ўқиш кўникмаларини такомиллаштириш;

б) маън устида ишлаш;

в) суҳбатдошлар доирасини танлаш каби китобларни танлаш.

Математика ҳам интеграцияланган курс-арифметик материални ўзлаштиришга имкон берувчи арифметика, алгебра ва геометрия элементлари ва шу билан бирга алгебра ва геометрия, меҳнат таълими асосларини ўргатишга тайёргарлик. Бошдан интеграцияланган курс табиатшунослик (табиатшунослик асослари, география). Бошдан интеграцияланган юқоридаги курслардан ташқари куйидаги фанларнинг бириктиши мумкин: ўқиш-рус тили, ўқиш-табиатшунослик, ўқиш-тасвирий санъат, ўқиш-музыка, табиатшунослик-математика, табиатшунослик- меҳнат таълими, математика - меҳнат таълими, математика - жисмоний тарбия.

Дидактик тизимда предметлараро асосда интеграциялаш ўқитувчи (таълим бериш) ва ўқувчи (таълим олиш)харакатларининг мос келишини кўзда тутлади. Иккала фаолият ҳам умумий тузилишга эга: мақсадлар, сабаблар, мазмун, воситалар, натижалар, назорат. Бирок ўқитувчи ва ўқувчи фаолиятларининг мазмунида фарқ бор.

1. Мақсадли босқичда ўқитувчи умумий мақсадни кўяди. Ўқувчилар ўқитувчи бошчилигида предметлараро боғлиқликларни тушуниб етишлари, турли предметларнинг керакли билимларни танлаб олишлари керак, бунда улар ўз эътибор фикрларини фақат умумий билимларни ўзлаштиришга эмас балки, кўчириш таҳлил қилиш шахснинг белгилари қобилят ва қизиқишларининг ривожлантиришга қаратишлари керак.

2. Ишотлаш босқичида ўқитувчи ўқувчиларни дунёқарашини ўстирувчи билимларга, турли предметлар тушунчаларини умумлаштиришга рағбатлантиради. Ўқувчилар ўз иродаларини дунёқарашини кенгайтирувчи билимларга қизиқишга йўналтирадилар.

3. Фаолиятнинг мазмун босқичида ўқитувчи янги ўқув материални киритади, шу билан бирга интеграцион далиллар, тушунчалар, муаммолар мазмун даражасидаги бошқа предметлардан олинган таянч билимларни жалб қилади. Ўқувчилар умумипредметли тушунча, муаммоларни умумий билимлар даражасида ўзлаштирадилар.

4. Воситалар танлаш босқичида ўқитувчи турли предметлар билимларини умумлаштиришга ёрдам берувчи кўргазмани воситаларни-дарсликлар, таблицалар, схемалар саволномалар, амалий вазифалар. Ўқувчилар кўчириш, умумлаштириш,

бириктириш характерларини интеграцион масалаларни ҳал қилишда кўргазмали воситалар ёрдамида бажарадилар.

5. Кейинги босқич - натижа. Ўқитувчи таълим бериш, ривожлантириш, тарбиялаш мақсадида интеграцияни амалга ошириш учун педагогик билимларни қўлайди. Ўқувчи билимлар тизимида, умумлаштириш уларни амалда қўлайди.

6. Назорат қилиш босқичида ўқитувчи бир- бири билан боғланган предметларга ўқувчиларнинг тайёрлигини баҳолайди, назорат қилади. Ўзлаштириш сифатида баҳолайди. Ўқувчилар ўз билимларини баҳолашни, турли предметлар бўйича ўз-ўзини ҳам, уларни бирлаштириш кўникмаларини назорат қиладилар.

Текширувлар кўрсатишича интеграл ёндошувчи амалга оширишга ёрдам берувчи усул ва воситаларга:

1. Эвристик суҳбатлар;

2. Умумий суҳбатлар;

3. Экскурсиялар;

4. Она тили, табиатшунослик дарсларида кузатишлар, бадиий асарлар материаллари асосида нутқ ўстириш учун ёзилган ижодий ишлар;

5. Таълимнинг кўргазмали бўлиши, методлари;

6. Мустақил ишлар;

7. Ўқиш, математика дарсларида оғзаки расм чизиш;

8. Имо-ишорали кўринишлар (пантомималар);

9. Табиатшунослик дарсларида табиат тасвирларини ифодали ўқиш;

10. Она тили дарсларида табиатшуносликка оид диктантлар, матнлар ёзиш (шу синфга тегишли орфограммаларни такрорлаган ҳолда);

11. Ўлкашунослик асосида математик масалаларни ҳал қилиш, ечиш ва бошқалар.

Таълимни табақалаштириш рад этмайдиган, уни тўлдирадиган интеграция тизимини киритиш яхлит дунёқарашга, ўзидаги бор билимларини мустақил тартибга солиш ва турли муаммоларни ҳал қилишга ноанъанавий ёндошиш қобилиятига эга бўлган билимдон ёшларни тарбиялашга анъанавий предметларга бўлиб ўқитишга нисбатан кўпроқ ёрдам беради.

Таълимни интеграция қилиш моҳияти нимадан иборат? Таълимга боғлиқ «Интеграция» тушунчаси 2 та маънога эга:

1. Ўқувчида атрофдаги олам тўғрисида яхши тасаввур ҳосил қилиш (бу ерда интеграция таълим мақсади сифатида қўрилади).

2. Предметли билимларни яқинлаштириш учун умумий платформани топиш (бу ерда интеграция - таълим воситаси)

Интеграция таълим мақсади сифатида олам тизимининг алоҳида қисмларидан боғлиқлигини кўрсатувчи билимларни бериш эмас, болани барча элементларни бир-бирига боғлиқ яхлит оламни тасаввур қилишга биринчи қадамларни ўргатиш керак. Бу мақсадни бошланғич мактаб амалга ошириши керак.

Интеграция - предметли билимлар чегарасида янги тасаввурларни қабул қилиш воситаси. Биринчи навбатда табақалашни билимлар орасида билимга жойларни тўлдирish, улар орасидаги алоқаларни ўрнатиш лозим.

У таълим олувчининг билимини оширишга, таълимдаги таърихтисослаштиришни янгилашга йўналтирилган. Шу билан бирга интеграция

таълимнинг классик ўқув предметлари ўрнини эгаллаши керак эмас, у фақат олинаётган билимларни яхлит бир тизимга бирлаштириши керак, холос. Муаммонинг кийин томони интеграциянинг таълим бошидан охиригача динамик ривожлантиришдадир. Агар бошида «хамма нарса тўғрисида озгина билиш» лозим бўлган бўлса, кейинчалик тарқок билим ва кўникмаларни бирлаштириш керак бўлади ва охирига келиб «озгина нарса тўғрисида ҳаммасини билиш» керак бўлади, яъни бу янги интеграция даражасидаги ихтисослаштиришдир.

7. Педагогика тизимини мувофиқлаштириш

Умумий педагогика тизимига мансуб бўлган доимий умумий инновация, унинг ўқув–тарбия жараёнини мувофиқлаштириш – кўп сонли имкониятлардан энг қулайини тўплаб олиш жараёнидир. Шундай мураккаб, эпатамик, кўп қиррали, иерархик, педагогика тизимида ишлаш мумкин. Муқобиллар, шунингдек оқим ва ўқув таълим фаолиятини ташкил этишнинг мақсадли йўллари мавжуд. Лекин улардан биттасигина аниқ вазият учун тўғри мос келиши мумкин. Уни кидириб топish мувофиқлаштиришнинг асосий вазифасидир. Бу вазифа мумкин бўлган муқобилларни таққослаш ва бошқа мавжуд имкониятларни баҳолаш йўли билан ҳал этилади. Мувофиқлаштириш деганда педагогика тизими қайси мақсадлар учун ташкил этилган бўлса уша мақсадларга мос муносиблик даражасини аниқлаш мумкин. Бир шароит учун эришилган мувофиқлик ҳеч қачон бошқа шароитларга мос келмайди. Шунинг учун мувофиқлаштириш тушунчаси аниқликни талаб қилади. Мувофиқлаштириш умумий бўлиши мумкин эмас, у фақатгина белгилаб олинган масофага нисбатан юзага келиши мумкин. Шу билан бирга педагогика тизимини қай мақсадда мувофиқлаштириш, қай бир кўрсаткичлар кўйилган мақсад билан мувофиқлиги мос бўлишига эришиш кераклигини аниқ тасаввур этиш зарур.

Мувофиқлаштиришнинг, назарий ва амалий йўналишларини ажрата билиш зарурдир.

Мувофиқлаштириш тушунчасининг синоними назарий асосда муқобилларни ҳисоблаш, чамалаб кўриш, таққослаш ва солиштиришдир. Мувофиқлаштириш амалий йўналишда янгилик киритиш, қайта ташкил этиш, қайта қуриш, унга қўйилган масалаларини ечиш энг қулай ҳолга келтиришдир.

Мувофиқлаштириш масалаларини ечиш асосий ўлчов-мезонларини танлашдан бошланади. Мувофиқлаштириш мезони- бу ривожланиш мумкин муқобилларига баҳо бериш ва улардан энг яхинсини танлаб олишни амалга ошириш учун мос бўлган белгидир.

Мезон-ўлчов биркўрсаткичдан иборат мантиқнинг талаб этишига қарамай, педагогикада у ҳар доим комплекс бўлиб чиқади, чунки педагогика тизимда ўтиб боровчи жараёнлар сабаб ва оқимларини ажратиш иложи бўлмайди.

Олдин кўрсатиб ўтилганидек керакли нагижаларга ўқитувчи ва ўқувчиларни ҳаддан ташқари иш билан банд этиш йўллари билан эришиш мумкин. Кўшимча юк иш қобилиятининг пасайишига, ёмонлашувига олиб

келади. Мувофиқлаштиришнинг ўлчов мезонлари керак. Фақат шундагина ўзи учун мумкин бўлган чегарада иш олиб борувчи ўқитувчи ва ўқувчилар ортқича юксиз ўқув-таълим жараёнини оптимал деб ҳисоблаш мумкин.

Эслатиб ўтиш керакки, илгариги қоидалар бўйича, уларни ҳали ҳеч ким бекор қилгани йўқ, биринчи синфда бола уй вазифаларини бажариш учун 1 соат, иккинчи синфда 1, 5 соат, учинчи-тўртинчи синфларда 2 соат, бешинчи-олтинчи синфларда 2, 5 соат, еттинчи синфда 3 соат, саккизинчи-тўккизинчи синфларда 4 соат сарфлаши керак. Шундай қилиб, ўқув-тарбия жараёнини мувофиқлаштиришнинг асосий мезон-ўлчови сифатида икки кўрсаткич бир-бири билан боғлиқ ҳолда қўлланилади.

1. Таълим-тарбия ва ўқувчиларнинг ривожлантиришида ўша шароитларда иложи борича юқори натижаларга эришиш.

2. Ҳар бир ёшдаги ўқувчилар ва ўқитувчилар синфи уй ишларини бажаришлари учун сарфланадиган вақтларини ўрнатилган нормативларга риоя қилиш.

Мувофиқлаштиришнинг методик асоси бўлиб, педагогик жараёнинг ҳамма компонентларини, ўзаро қонуний алоқаларини биргаликда мураккаб динамик тизимларни бошқариш, умумий назарияга таяниб ўрганишни талаб қилувчи тизимли ёндашиш ҳисобланади. Фалсафий категориялар бўйича мувофиқлаштириш «чегара», «ўлчов» га асосланади. У педагогика тизимини у ёки бу ташкил этувчиларини гиперболизациялаштириш, фаолият суратини, ўқитиш мураккаблигини кўтариб ёки пасайтириб юборишга қарши чиқади, айнан уларни кўришга мувофиқ чегара танлашни талаб этади.

Педагогика тизимини мувофиқлаштириш асосий методологик талаблар қуйидагилардан иборат:

Мувофиқлаштиришни бошқариш тартиби бутун тизимни бирдек камраб олиши.

Оптимал муқобилни танлаб олишда ўқув-тарбия жараёни қонуниятларининг ҳамма тизимига таяниш.

Тизим ташкил этувчиларнинг ҳаммасини мувофиқлаштириш имкониятларини мунгазам қайд этиб бориш.

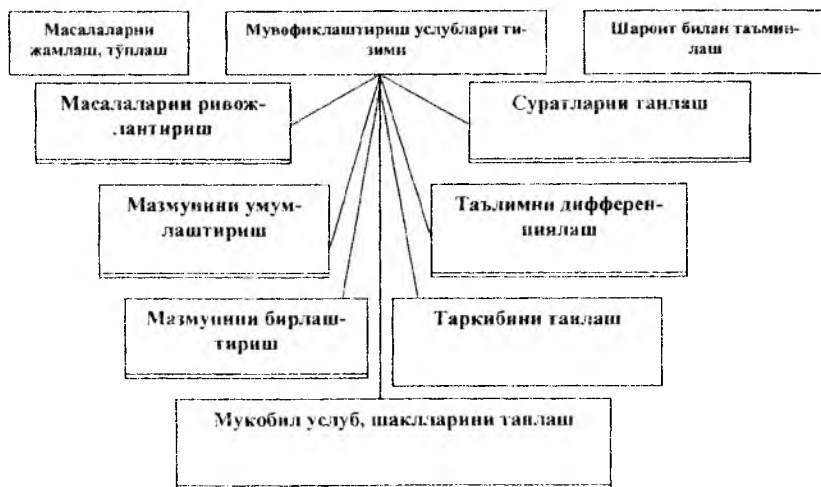
Мувофиқлаштиришни янада юқорироқ масалалар ва уларни ечишда янада такомиллашган технологияни қўллаб борувчи доимий ҳаракатланувчи инновацион жараён сифатида қаралади.

Шунга эътибор бериш керакки, бир томондан мувофиқлаштириш педагогик жараёнининг мавжуд шароитга мослашувини назарда тутса, бошқа томондан ўзи янги шароит яратиш унга педагогик жараён мослашишини талаб қилади. Бу ерда ҳеч қандай қарама-қаршилиқ йўқ, чунки бу икки жараён бир-бири билан боғлиқ ҳолда давом этади. Агар биз бугун шароитга мослашсак, бу бизга боғлиқ бўлмаган вазият билан боғлиқдир. Лекин педагог ҳар доим ҳам уларни муваффақиятли бориши учун мувофиқлаштиришга интилади.

Амалда мувофиқлаштириш синф ва умуман мактаб ўқувчилари эришган билимларни, шунингдек тарбиясининг ривожланганлик даражасини белгиланган кўрсаткичлар билан баҳолашдан бошланади. Одатда, уни аниқ, тўғри баҳолаш даражаси пастроқ бўлади. Бироз вақтдан кейин натижалар ўсишининг мумкинлик даражаси лойиҳалаштирилади. Сўнгра "кўзланган ўзгаришни таъминлашга қаратилган ўқув—тарбия чоралари тизими

қўлланилади. Бу ишлар якунида эришилган натижалар ва жараёнлар оптимал мумкин бўлганлари билан солиштирилади, ўқувчи ва ўқитувчи уй вазифаси ва синфдан ташқари иш олиб боришга кетказган кучлари нормативдагиси билан солиштирилади ва мувофиқлаштириш даражаси ҳақида хулоса чиқарилади.

Мувофиқлаштириш ўқув-тарбия жараёни қонуниятлари ва асосларидан табиий келиб чиқувчи услублар тизими орқали амалга оширилади.

Мақтаб, педагог ва ўқувчилар фаолиятининг куйидаги даражалари маълум: старли эмас, жиддий (огир, мушқул,) ёмон ахвол, тушунарли.

Охиригисини таъминлаш учун ўқув-тарбия жараёнини мувофиқлаштиришнинг куйидаги услублари қўлланилади:

Умумий талаба сифатида комплекс ёндошиш, режалаштириш, амалий фаолият чораларини тадбиқ этиш.

1. Педагогика тизими хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда масалаларни аниқлаб олиш.

2. Предметлараро йўналишларни бир-бирига мувофиқлаштиришда асосийларини аниқлаш ёрдамида ўқув-таълим жараёни мазмунининг оптимал вариантини танлаш, рационал мазмун тузилишини куриш.

3. Қўйилган масалаларни ўз вақтида мувафакқиятли бажариш имконини берувчи ўқув-тарбия жараёни услуб ва шаклларини танлаш.

4. Яхши тайёрланган, бўш ўзлаштирилган ва бошқа ҳамма таълим олувчиларга дифференциал ва индивидуал ёндошишни амалга ошириш.

5. Ўқув-тарбия фаолиятида бошқариш ва ўзини бошқаришнинг рационал бирга олиб борилиши, унинг боришини оператив тўғрилаш ва тузатиш. Аста-секинлик билан таълим беришга тарбия эса ўзини 93%

тарбиялашга йўналтириши керак.

6. Ўқув- тарбия жараёни натижалари ва уларга ўрнатилган оптимал кўрсаткичлар бўйича эришиш учун вақт ва маҳсулот учун сарфланган харакатлар нисбати таҳлил қилинади. Агар ўқув — тарбия жараёнини оптималлаштириш бўйича асосий педагогик ҳаракатларни қисқача яқун қилиб олсак, унда қуйидагиларга эга бўламиз:

- масалаларни аниқлаш ва умумлаштириш,
- генерализация.
- предметлар ва йўналишлараро мувофиқлик;
- уларни солиштириб, баҳолаш асосида муқобилларини танлаб олиш;
- гуманизация (инсонпарварлаштириш);
- муҳим шароитлар яратиш;
- бошқариш ва ўзини- ўзи бошқаришни биргаликда олиб бориш;
- жараённи ўз вақтида тузатиб, тартибга солиб туриш;
- унинг натижаларини белгиланган кўрсаткичлар бўйича баҳолаш;
- янада мураккаб муаммоларга ўтиш
- инновацион жараённинг мунтазамлиги ва аста-секинлиги.

Қадимгилик атамасига эга янгиллик, ёки аниқроғи эскилик қатлами ва янгиллик қатлаמידан иборат янгиллик бу бирлашиб илгариги бивақини тўлдирди ва равшанланиради.

Ҳар қандай воситанинг янгиллиги шахсий каби вақт тушунчасида нисбий туради. Бирор ўқитувчи учун янги бўлган нарса иккинчи ўқитувчи учун янги бўлмайди. Янгиллик ҳар доим аниқ тарихий ифодага эга бўлади. Аниқ вақтда яратилиб, аниқ тарихий босқичда масалаларни ечиб, янгиллик қисқа вақт ичида кўпчилик мулки, олатий тусга қиради. Масалан, Я. А. Каминскийнинг синф бўлиб дарс ўтиш таълим тизими, Ибн Синонинг провосков тарбия назарияси, А. Авлоний, Мунаввар Қори ва бошқаларнинг ўз даврининг буюк ғоялари бўлиб қолади. уларни ўша вақтни ҳисобга олмай қараб чиқиш ва ҳатто баҳолаш мумкин эмас.

Ҳусусий янгиллик - нисбатан янгилликнинг турларидан бири.

Ҳусусий янгиллик маҳсулот элементларидан бири қувватнинг замонавийлаштирилиши тартибда янгидан ишни аниқлатади. Жисм қандайдир бир жиҳатдан янгиланади. Ҳусусий янгилликлар тўпланиб бориши унинг тўла ўзгаришга абсолют янгиллик ва радикал янгиллик киритишсиз олиб келиши мумкин.

Шартни янгиллик илгари бўлган элементларнинг ғайри оқдиб, бирлашуви натижасида ҳосил бўлади. Бу ўз-ўзидан янгиллик эмас, лекин бу қўлланишида мураккаб ва илғор ва қайта тузилишига олиб келади.

Бундан ташқари, субъектив янгиллик кўрсатилади, бунда ушбу субъект учун объект янги бўлади предмет ва ҳодисалар бир одам учун умуман янги бўлиши, ушбу жамият учун янги кўрсаткич ва бошқа жамият учун янги бўлмаслиги мумкин.

Янгилликнинг муҳим томони, у ушбу объектнинг илгаригисидан нимаси

билан фарк қилишини кўрсатиб беради. Масалан, таклиф этилаётган ўқитиш методикаси илгариги маълумотларига кўра қуйидаги қисмларга ажратилади:

Маълум бўлганини бошқа кўринишда кўриш (келтириш) яъни амалда янгилик йўқ бўлиб - расман янгилик.

Шарт илгари маълум бўлгани сезилмас ўзгаришлар билан қайтариш.

Илгари маълум бўлганга аниқлик киритиш.

Илгари маълум бўлганини муҳим элементлар билан тўлдириш.

Сифатли янги объект яратиш.

Янгилик- бу айтин восита, инновация бу эса жараён, у маълум босқичлар бўйича ривожланади. Инноватикада бу янгиликлар киритишининг ҳаёт цикли тушунчасида аксини топади.

Биринчи блок (тўплам)- педагогикада янгилик яратиш блоки шу ерда педагогикада янги педагогик янгиликларни классификациялаш, янгилик яратишга шартлари, янгилик мезони янгиликнинг унинг ўзлаштириш ва фойдаланишга тайёрлаш ўлчови, одатлар ва навогирлик педагогик босқичлари янгилик ижодкорлари каби категориялар кўриб чиқилади. Шу билан бирга педагогикада янгилик категория чегараси назариясини ишлаб чиқиш қатга аҳамиятга эга. Бу тушунчаларни педагогик неология ўрганади.

Иккинчи блок-янгиликни баҳолаш ўзлаштириш ва тушуниш блоки: янгиликни ўзлаштириш жараёни турлари ва баҳолаш, педагогик ҳамкорлик, педагогикада косенватор ва навогирлар, инновацион муҳит педагогик бирлашманинги янгиликка баҳолаш ва қабул қилишга тайёрлаш. Бу тушунчаларни педагогик аксиология ўрганади.

Учинчи блок - янгиликдан фойдаланиш ва қўллаш блоки. Ушбу блокда тадбиқ этиш, янгиликни қўллаш ва фойдаланиш турлари ва қонуниятлари ўрганилади. Бу тушунчалар блоки педагогик практициология деб номланувчи тадбиқ этишни ўргатиш билан боғлиқ. Педагогик инновациялар қайта такрорланиш цикли қонуни мазмуни янги шароитда янгиликнинг қайта тикланишидан иборат. Педагогика ва таълим тизими учун бу ўзига хос хусусият, шу сабабли янгилик назарияси ва амалиёти кўпгина қарама-қаршиликлар келтириб чиқаради, чунки педагоглар бирлашмаси илгари бўлгани каби ёндошиб бу янгиликни такрорлаши, эски эмас. Ёки эскисининг янгидан қайта тикланиши эканини сезмайдилар.

Таълим соҳасида педагогик адабиётларда инновацион жараёнлар икки тури кўрсатилади.

1-тур. Инновация кўп жихатдан табиий ўз-ўзидан содир бўлади. Юзага келтирувчи талабларга аниқ боғланмай ёки инновацион жараёнини амалга ошириш йўл ва воситаларини бутун шароитлар тизимини тўла тушунмаган ҳолда содир бўлади. Бу турдаги инновация ҳар доним ҳам илмий асослаш тўлалиги билан боғлиқ бўлиши, вазият тартиблари таъсири билан империк асосда содир бўлади. Бу турдаги инновацион жараёнга ўқитувчи инноватор, тарбиячи ота-оналар фаолиятини киритиш мумкин.

2-тур. Янгиликлар киритиш иккинчи тури таълим тизимида онгли равишда максадни қўлаб, фанлараро фаолиятда илмий тарқала оладиган маҳсулот бўлган инновация.

Инновацион жараёнлар педагогикада жадаллашиши факаггина ижтимоий буюртма ва назорат текширишлар ва новаторлик тажрибасида уларни амалга ошира оладиган воситалар мавжуддиги билан боғлиқ бўлмади ва педагогик уюшмаси онги донрасидаги муҳим ўзгаришларга ҳам боғлиқдир.

Тизимни янгиликни киритишга педагогларнинг психологик тайёрлиги жуда муҳим шартдир.

Айниқса шуни ҳозир бизнинг мактабларимиз инновацион жараёнинг бошланғич радикал босқичи даврдан ўтаётган, бутун жамият ҳаётидаги қайта қуриш билан юзага келган, у бизнинг педагогикамиз меросини қайтариш даврида тушуниш муҳимдир.

Аниқ янгиликларни киритиш билан ўрганиш билан боғлиқ ишлаб чиқиш зарурлигини тушуниб, илмий кизиқишлар инновацион жараёнлар боришига таъсир этувчи омилларни анализ қилишга қаратилди.

Шу тарика, инновация педагогик жараён компонентлари, умуман педагогик уюшмаси фаолияти ва умумий тузилишга таъсир этувчи қанча системаси самарага эгадир.

Ҳар қандай оддий янгиликлардан фарқли педагогик инновация болалар тарбияси шахсий ва ижодий жараёнини тақлиф этади. Улар бутун таълим соҳаси ва турли вазифаларини бажарувчи эксперт консультант-лойихалаштирувчи янгилик киритиш мактаби педагоги ишларини бажарувчи ўқитувчини тайёрлашни ўз ичига камраб олади.

8. Умумий ўрта таълимнинг давлат таълим стандартининг таҳлили

Умумий ўрта таълимнинг давлат таълим стандарти ўқувчилар умумтаълим тайёргарлигига, савиясига кўйиладиган мажбурий минимал даражани белгилаб беради.

Давлат таълим стандарти таълим мазмуни, шакллари, воситалари, усулларини, унинг сифатини баҳолаш тартибини белгилайди. Таълим мазмунининг ўзаги ҳисобланган стандарт воситасида мамлакат ҳудудида фаолият кўрсатаётган турли муассасаларда таълимнинг барқарор даражасини таъминлаш шarti амалга оширилади. Давлат таълим стандарти ўз моҳиятига кўра ўқув дастурлари, дарсликлар, қўлланмалар, низомлар ва бошқа меъёрий ҳужжатларни яратиш учун асос бўлиб хизмат қилади.

Давлат таълим стандартини бажариш Ўзбекистон Республикаси ҳудудида фаолият кўрсатаётган мулкчилик шакли ва иродавий бўйсундиришдан қатъий назар барча таълим муассасалари учун мажбурийдир.

Умумий ўрта таълим мактаблари учун таянч ўқув режаси давлат таълим стандартининг таркибий қисми бўлиб, у таълим соҳаларини меъёрлашга ҳамда мактабнинг молиявий таъминотини белгилашга асос бўлган давлат ҳужжати дидир. Таянч ўқув режаси ўқув предмети бўйича бериладиган таълим мазмунини ўқувчига етказиш учун ажратилган ўқув соатларининг минимум ҳажмидаги микдорини ифода қилади.

I- синфлар

№	Таълим соҳалари	Ўқув фанлари	Синфлар				Хафталик умумий соатлар	Жами соатлар
			I	II	III	IV		
			Давлат ихтиёридаги соатлар					
1	Филология	Ўзбек тили		2	2	2	6	204
2		Она тили ва ўқиш	8	8	10	10	36	1216
3	Математика	Математика	5	5	5	5	20	675
4	Табиаг	Табият	1	1	1	1	4	135
5	Инсон ва жамият жамият	Одобнома	1	1	1	1	4	135
6		Музыка маданияти	1	1	1	1	4	135
7		Тасвирий санъат	1	1	1	1	4	135
8		Меҳнат	1	1	1	1	4	135
9		Жисмоний тарбия	2	2	2	2	8	270
		Хафталик умумий соатлар сони (давлат ихтиёридаги соатлар)	20	22	24	24	90	3040
		Мактаб ихтиёридаги соатлар	2	2	2	2	8	270
		Хафталик энг кўп дарслар сони	22	24	20	26	98	3310

Фанлар орасидаги интеграция, яъни фанлар орасидаги**ўзаро боғлиқлик**

Фанлар бир-бири билан ўзаро боғлиқдир. Масалан, биз бу жараёни 1-4 - синфларнинг ўқув режаси орқали таҳлил қиламиз.

Филология соҳаси 2 га бўлинади:

Ўзбек тили

Она тили ва ўқиш

Бу икки фан орасидаги интеграция жараёни шундан иборатки, иккала фаннинг мақсади ўқувчиларда ёзма ва оғзаки нутқ малакаларига эга бўлишга қаратилган.

Кейинги мисолни инсон ва жамият соҳасида кўриб чиқсак бўлади Инсон ва жамият соҳаси бешга бўлинади:

1. Одобнома;

2. Музыка маданияти;

3. Тасвирий санъат;

4. Меҳнат;

5. Жисмоний тарбия.

Бу фанлар бир-бири билан ўзаро боғлиқ ва бу фанларнинг мақсади ахлоқий, эстетик тарбия беришдир.

Нутқ ўстириш -харфаарии тўғри талаффуз этиш ва ёзиш, сўзларни тўғри

Ўқиш ва ёзиш; гап оҳангига риоя қилган ҳолда раво образли ўқиш; гапдаги тиниш белгиларини талаффузда акс этиши ва ёзилиши; фикр баён қилиш учун зарур бўлган айрим грамматик воситаларни ўз ўрнида қўллай олиш, халқ оғзаки ижоди ҳамда болалар адабиёти намуналаридан олинган парчаларни ўқиб тушуна олиш каби талабларни ўз ичига олади. Деярли ҳар бир дарснинг мақсади нутқ ўстиришга қаратилгандир. Асосан она тили ва ўқиш, синфдан ташқари ўқиш дарсларида ўқувчилар нутқ ўстириш билим, кўникма ва малакаларига эга бўлсалар, рус тили, математика, табиат, одобнома, мусика маданияти, тасвирий санъат, меҳнат, жисмоний тарбия дарсларида уни мустаҳкамлаб, тўлдириб борадилар.

Масалан: 4-синф она тили дарслигини олайлик. Унда нутқ ўстиришга оид машқлар берилган. 22-машқни кўриб чиксак. Бунда сўзларни ўқинг, талаффузга эътибор беринг ва сўзларни кўчириб ёзилишини билиб олинг деган шарт берилган.

Ўқиш дарсида эса нутқ ўстириш жараёнини хикоялар, эртаклар, шеърлар, матнлар орқали кўришимиз мумкин. 3-синф ўқиш дарслигида:

САОДАТ СОҚЧИЛАРИ

Ўйгун

Шонли ғолиб армия,
Ғуруримиз, фаҳримиз.
Тилга олсак номини,
Очилади баҳримиз.

У бор ҳаёт кундан кун,
Яшаради одатда,
Ватанимиз мангу хур,
Халкимиз саодатда.

Агар ифлос қўлини,
Юртимизга чўзса ёв,
Армиямиз зарбидан
Янчилади беаёв.

Баҳтимизга бор бўлинг,
Ватан меҳрибонлари,
Саодат соқчилари,
Тинчликнинг посбонлари.

Шеърни тўхтамларига риоя қилиб ифодали ўқишга тайёрланинг.

4-синф математика дарслигини кўриб чиксак, бунда математик терминлар орқали, ўлчов бирликлари, масалалар, амални оғзаки бажаринг орқали нутқ ўстириш жараёни рўй беради.

«Икки хонали ва уч хонали сонга кўпайтириш» мавзусидаги 930-машқда 36 ни 47 га қандай кўпайтирилганини тушунтириш берилган.

Тушунтириш: 36 ни 47 га кўпайтириш керак. Кўпайтирамиз. 36 ни 7 га биринчи тўликсиз кўпайтма 252 ни ҳосил қиламиз.

Кўпайтирамиз: 36 ни 40 га, иккинчи тўликсиз кўпайтма 1440 ни ҳосил қиламиз.

Тўликсиз кўпайтмаларни қўшсак, кўпайтма 1692 ҳосил бўлади.

Табиатшунослик дарсида яъни-фанида 4-синфнинг табиатшунослик дарслигида бир қанча Ўзбекистоннинг географик ўрни, ўрмонлари, ҳайвонот олами, ер ости қазилма бойликлари ҳақида матнлар берилган бўлиб, болалар бу матнларни ўқиб, гапириб бериш давомида нутқ ўстириш жараёни рўй беради.

Жонажон ўлкамиз – Ўзбекистон

Ўзбекистон 447, 1 минг квадрат км ер майдонини эгаллайди. У ғарбдан шарққа томон 1400 кмга, шимолдан жанубга томон 925 кмга чўзилган. Ўзбекистоннинг энг яқин қўшилари жануби-ғарбда Туркمانистон, жануби шарқда Тожикистон, шимоли шарқда Қирғизистон. Бу республикаларнинг табиати, ер юзасининг шакли, об-ҳаво шароити, ўсимликлари ва ҳайвонлари жиҳатидан бир-бирига ўхшаш. Ўзбекистоннинг шимолида жуда катта ер майдонини эгаллайдиган Қозоғистон жойлашган. Бу республикалар Марказий Осиё деган умумий ном билан аталиб келмоқда. Ўзбекистон жанубдан Афғонистон билан чегарадош. Чегаралар картада шартли белгилар билан ифодаланган.

Шу каби одобнома дарсида ҳам бир қанча одоб-ахлоққа оид матнлар, шеърлар, ҳикоялар, ҳикматли сўзлар берилган бўлиб, буларни ҳам ўқувчи ўқиб, гапириш жараёнида нутқ ўстирилади ва буларнинг барчаси интеграциядир. 4-синф “Умр ўтиб борар мисоли” эртак...

Умр ўтиб борар мисоли эртак,
 Эрганинг кетидан келиб қолар шом,
 Фақат гафлат ичра ётмагин юрак,
 Қайтиб келмас сира бу ёшлик айём,
 Найт келар, ваъданинг қиммати қолмас,
 Мухлат бермас у дам тўнган паймона.
 Ўтган бир онингни қайтара олмас,
 На кўз ёш. на афсус ва на баҳона...

Абдулла Орипов

Ахлоқий тарбия - ижтимоий онг шаклларида бири бўлиб, муайян жамиятда яшовчи кишилар амал қилгани зарур бўлган маълум ҳагги-харакат қондалари йиғиндасидир. Ахлоқ-одоб тарбияси миллий-маънавий, умуминсоний кадриятлар асосида амалга оширилади.

Ахлоқий тарбиянинг вазифаларидан бири - онгли интизом бўлишидир. Абдулла Авлоний, - «Интизом деб қиладурғон ибодатларимизни, ишларимизни ҳар бирини ўз вақтида тартиби ила қилмоқни айтилур. Агар ер юзида интизом бўлмаса эли, инсонлар бир дақиқа яшолмас эдилар деб», - таъкидлайди, Демак, асосан, одобнома дарсларида ахлоқий тарбия бериб,

билим, кўникма, малака ҳосил қилинса, бошқа фанларда уни мустаҳкамлаб тўлдириб борилади.

Масалан, 3-синфнинг одобнома дарсида 4-дарснинг мавзуси «Qarilik donolik» (1 соатлик) берилган.

Бу дарсда ўқитувчи «Қобуснома» китобини кўрсатиб, ундан қариялар ҳақида, «Qarilik va yigitlik sifatı zikrida» боби ўқиб берилади ва муҳокама этилади. Халқ мақолларидан мисоллар келтириб, ахлоқий тарбия берилади.

Ўқиш дарслигининг деярли кўп мавзулари ахлоқий тарбияга қаратилган. 4 - синфнинг ўқиш дарслигида «Саломлашиш одоби» деган мавзу бор. Бунда: Салом-саломатлик маъносини ифодалайди. Агар сендан неча мавридда саломлашиш керак, деб сўрасалар, етти ҳолатда деб жавоб бергин. Аввало ёру дўстларни, қатта-кичикларни, ака-укагни кўрганда салом беришинг лозим...

Иккинчи жамоат жойларига борганинда солам беришинг керак.

Учинчи бирор хонадонга борсанг у ерга салом бериб киргин.

Тўртинчи бир ерда жам бўлиб ўтирган кишилар даврасига кирсанг саломлашгин. Кишилар ҳузуридан тураётганинда ҳам саломлашишни унутма, у хайрлашиш саломи дейилади.

Олтинчи мақбарага, қабристонга борсанг, салом бер.

Еттинчи ўз хонадонингга кирганинда салом беришни қанда қилма...

Она тили дарслигида ҳам кўп машқлар ахлоқий тарбияга қаратилган. 4-синф она тили дарслигини олсак «Олмош сўз туркумидир» мавзусида 269-машқда: Олмошларни топиб, ўзи боғланган сўз билан бирга кўчиринг. Ўқитувчи бу шеърни ўқиб берар экан ахлоқий томонларини очиб бериши керак.

Ахлоқий тарбия табиатшунослик дарсида ҳам олиб борилади. 4-синф дарслигида «Тоғ ўрмонлари ва ўтлоқлари» мавзусида: Тоғларда дам олиш вақтида ва туристик походларда табиатни жуда авайлаб, эҳтиёт қилиш зарур, дарахтларга зарар етказиш, шох-новдаларни синдириш, гулларни юлиб дасталаш, кушлар билан хайвонларни безовта қилиш мутлақо ярамайди. Буларни диққат билан кузатиб бориш, фото суратини олиш лозим. Ана шунда шу тоғларда дам олганингиз тўғрисида узок йилларга хотира қолдириш имконига эга бўласиз.

Ўрмонда гулхан ёқиш мумкин эмас. Чунки, гулханлардан кўпинча ўрмонга ёнғин чиқиб, одам учун қимматли бўлган ўсимликларгина эмас, балки хайвонлар ҳам нобуд бўлади, деган сатрлар берилган.

Меҳнат дарсида ҳам болаларга овқатланиш одоби, меҳмон қилиш одоби, кийиниш одоби, дастурхон тузатиш одоби каби ахлоқий тарбия меъёрлари ўргатиб борилади.

Экологик тарбия - бу инсонни табиатга дастлабки қадам қўйган кунидан бошлаб, бутун ҳаёти давомида табиатдан онгли равишда фойдаланишга, психологик, ахлоқ-одоб юзасидан халқимизнинг табиатга ҳурмат ва эътибор билан қарайдиган урф-одатларини, удумларини тарбиялаш, табиий бойликларни кўпайтириш, боғ-роғлар, гулзорлар ташкил қилиш орқали унинг қалбида яхши ҳислатлар уйғотишдан иборатдир. Бу экологик тарбия

хам интеграцияга яқкол мисол бўла олади.

Экологик тарбия табиат фанида асосан олға сурилса яъни билим, кўникма, малака ҳосил қилса, ўқиш, она тили, математика, одобнома, муסיқа дарсларида уни мустахкамлаб, тўлдириб борилади.

Масалан: табиат дарсида экологик тарбия бир неча матнлар орқали кўрсатиб берилган 4 - синфнинг дарслигида «Сув ва ҳавони муҳофаза қилиш». Сув ва ҳаво бўлмаса бутун жонзот яшай олмаслигини ҳамма билади. Ҳар қандай тирик организм таркибида сув бўлади.

Болаларга экологик тарбия ўқиш дарсида ҳам ўргатилади. 4-синф ўқиш дарслигида «Бузилмаган уя» мавзуси бор. Бунда: бир бола боғда ишлаётган бобосига овқат ола кета туриб йулда ўртоқларини учратади. Ўртоқлари куш овлагани кетаётганини айтади ва уни ҳам бу йўлга тортишади. Лекин бола кечикаётгани ва бобосининг қорни очиб қолиши мумкинлиги туфайли у ўртоқлари билан кетмайди. Бобосига овқат етказиб, уларга дарахт пайванд қилгани ёрдамлашади. Улар бирга уйга кета туриб йулда ўртоқларини учратадилар. Ўртоқлари эса куш уясини бузаман деб, дарахт бутоғига ўралиб, чумчук болаларини ёйишга пайт пойлаб турган илондан кўрқиб, дарахтдан йиқилиб қочиб кетаётган эдилар. Бола бобоси билан ерда ёйилиб ётган чумчук болаларига ёрдам бериб, илонни ўлдириб, ўртоқларининг қилган ишидан нафратланган ҳолда уйга қайтадилар.

Энди экологик тарбияни Она тили дарсида кўриб чиқсак. 4-синф она тили дарслигида «Турғун бобом» номли шеър берилган.

Бу шеърда экологик тарбия олға сурилган.

ТУРГУН БОБОМ

Кенг бепоён водийларни,
Кўркем ёз безар,
Тун кўйида Турғун бобом,
Далани кезар.
Кўлидаги қатта кетмон,
Яркираб қунда,
Эгатларга шилдиратиб,
Сув қуяр тунда.
Ўзи жуда ишга чаккон,
Таникли сувчи,
Уни севар ҳар деҳқон,
Ҳар бир ўқувчи.
Зияол сувлар нахгазорда,
Шилдираб оқар,
Гуллаётган кўм-кўк гўза,
Бобомга боқар.

Математика фанини ҳам экологик тарбияга мисол қилиб олесак бўлади. 4-синф дарслигида: «Ҳажмларни ўлчаш» мавзуси 883-масала.

Ўқувчилар бўйи 40 метр, эни бўйидан 10 метр қиска майдонда боғ барпо

этишди. Боғ майдонининг юзини топинг. Боғ атрофини қандай узунликдаги девор билан ўраш керак?

Шу каби одобнома дарсида ҳам экологик тарбия юзасидан матилар, дарслар берилган. 3-синфда «Ona tabiat-go'zallik manbai» номли уч соатлик бўлим берилган бўлиб, булар:

"Gullar rangni qaydan olar", " Qanotli me'morlar", "Tabiatni asrash odobi" номли мавзулардир. Ўқитувчи бу мавзуларни ўтаётганда, табиат ҳақида, экологик тарбия ҳақида маълумот беради.

Эстетик тарбия - бу ўқувчиларни воқеликдаги, санъатдаги, табиатдаги, кишиларнинг ижтимоий ва меҳнат муносабатларидаги, турмушдаги гўзалликни идрок қилиш ҳамда тушунишга ўргатиш, уларнинг бадиий дидини ўстириш, уларда гўзалликка муҳаббат уйғотиш ва ҳаётига гўзаллик олиб кириш қобилиятларини тарбиялашдир.

Эстетик тарбия ўқувчиларда эстетик билим, кўникма ва малакаларни шакллантириш ҳамда, эстетик ҳис-туйғу, кизиқиш, эҳтиёж, баҳо бериш каби ҳислатларни тарбиялаш масаласини ўз ичига олади. Эстетик тарбия бўйича асосий фан мусиқа бўлиб, расм яъни тасвирий санъат бўлиб, жисмоний тарбия, меҳнат, ўқиш, она тили уни тўлдириб мустаҳкамлаб боради.

Масалан: тасвирий санъат дарсида дид яъни эстетик дид билан расм чизади ва эстетик мулоҳаза билан ёндашади.

Меҳнат дарсига ҳам бола эстетик тарбия орқали ёндашади.

Масалан, қизлар кашта тикишни эстетик дид билан тикадилар ёки дастурхон тузатаётганда ёки кийим тикаётганда.

Эстетик тарбияга мисол қилиб жисмоний тарбия дарсини олсак, асосий машқлардан бири: тик турган ҳолда юриш ва байроқчалар билан машқ қилиш дарсининг мақсади бўлса, бу ҳолатни бажараётганда эстетик мулоҳаза билан, оёқ учида аста-секин кўтарилиб, байроқчаларни ён томонларга ва кейин юқори томонга кўтариб эстетик кизиқиш билан бажарадилар.

Юқоридаги мисолларни кўриб шуни айтиш мумкинки, демак фанлараро интеграция мавжуд, яъни фанлараро узвийлик, боғлиқлик мавжуд.

Чунки бирор фаннинг мақсади, яъни болалардаги нутқ ўстириш, ахлоқий тарбия, экологик тарбия, эстетик тарбия барча фанларда ўз аксини топган.

9. Умумтаълим мактабларида интеграцияни мавжудлиги

Бу курснинг нақадар долзарб эканилиги, эркин фикрлай оладиган кишигина жамиятда ўз мавқеини тўла идрок қилинган ягона инсон бўлади.

Тарих курсининг интегративлигининг муҳим қисми археологик, этнографик, санъатшунослик ўз ичиди теранликни белгиловчи муҳим омилдир.

Умумтаълим мактабларида барча фанларнинг ўқигилиши бугунги кун ўсмирларимизнинг ижобий муносабатларини шакллантиришда ёрдам беради.

Ўсмир ёшдаги ўқувчиларнинг шахси ва уларнинг камолоти муаммоси тараққий этаётган ва ўз тараққиётида юксак чўққига интилаётган жамият ўзи энг долзарб масалаларидандир. Ҳар бир ўқув фанининг ўрганилиши берилган

таълим, самараси юксак бўлиши, болалар эркин фикрлашни ўрганиши нақадар долзарб эканлиги ҳеч кимда шубҳа уйғотмайди. Эркин фикрлай оладиган кишигина жамиятда ўз мавқеини тўла идрок қила олади.

Билимдонликнинг муҳим қисми инсопий демократик муносабатлар тизимидаги теранлик эса шахс тақдирини ва салоҳиятини белгиловчи муҳим омилдир.

Педагогика ва ижтимоий психологияда ҳаётимизнинг барча соҳаларида ҳар бир ўсмир шахснинг инсонлар гуруҳида ўзини эркин сезиш ва фикрларини тўла-тўқис баён этишига ўрганувчи усул сифатида хизмат қилади.

Бугунги кунда ўсмирларимизнинг шахслараро муносабатлари ва улар ўртасидаги ўзаро муносабатларни маълум бир даражада уларнинг шахсидаги психологик ҳолатларни ўзгартириш ва ижобий муносабатларини шакллантиришда ёрдам беради.

Мактаб таълимининг саънат йўналишини мазмуни болаларнинг таълим тарбия олишига, одамийлик сифатларини кунг билан сингдириб борсалар улар етук ва баркамол, соғлом, мустикал фикрловчи шахс бўлиб етишадилар.

Ҳар бир ёш даврининг психологик хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда тарбияга таъсир ўтказиш инсонда ўз вақтида ўзини англашини вужудга келтиради. Болаларда ахлоқ-одоб, нафосат, дўстлик, инсонпарварлик хислатларини шакллантириш ва ўспирин соҳасидаги ақл-идроки ва усуллари ҳаётий тажрибанинг меваси сифатида халқ педагогика шаклида тартиб топди.

Ҳар бир ёш даврининг психологик хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда тарбиявий таъсир ўтказиш болада ўз вақтида ўзини англаши вужудга келтиради. Болада ўзини англаш туйғуси қанча эрта уйғонса, шахсий нуқтаи назар, ўз ҳуқуқини ҳис этиш, ўзининг ақлий ва жисмоний имкониятларини баҳолаш шунчалик тез пайдо бўлади.

Хозирги вақтда ҳамма фанлар шу жумладан политехник цикл ҳар гомонлама талқин қилинар экан, шу фанларни чуқур ўрганиш ва уни ижтимоий ҳаётни яхшилашда фойдаланиш бугунги куннинг долзарб ва кечиктириб бўлмайдиган масалаларидан биридир.

Ўзбекистондаги шу соҳада кишиларнинг қарашлари, психологик олимларнинг олиб бораётган ва олиб борилиши режалаштирилган илмий-амалий йўналишидаги барча тадқиқотларнинг қимматли аҳамияти жуда каттадир. Шунинг билан барча ёш авлод таълим -тарбиясининг бугун ва эртанги кун талаблари учун зарурдир.

Ўрта умумтаълим Шарқ мутафаккирларида илғор ғоялар-ёш авлодни ақлий ва жисмоний жиҳатдан етук, маърифатли, билим ва ҳунарларни эгаллаган, одоб-ахлоқ қоядаларини ўзига мужассамланган гўзал дидли ва завқли қилиб етиштиришдир. Авлоддан авлодга оғзаки ижод ва ёзма адабиётлар воситасида оммалашади.

Ёш влодни ҳаётга тайёрлашда кўп асрлар давомида қўлланган усул ва воситалари тадбир ва шакллар, ўзига хос урф-одати ва анъаналари, тарбия ҳақида ғоялари ва ҳаётий тажрибаси халқ педагогикада мужассамлангандир.

Маълумки, ҳар бир халқ бошқа халқлар билан боғлиқ ҳолда яратилган. Шу сабабли ҳам уларнинг ижтимоий-сиёсий ва маданий ҳаётлари, урф-одатларида, анъаналарида ўхшашлик мавжуд. Бу ўхшашлик уларнинг меҳнат ва нафосат тарбиясида ақлий ва ахлоқий тарбия усулларида ёрқин кўринади. Улар ҳар хил иш турларида касб эгалари бўла оладилар. Булар кўйидаги касблардир: механизатор, таъмирловчи-пайвандчи, чорвадор, деҳқон, ўқувчиларни ҳозирги замон касб-хунарга ўргатувчи, меҳнаткаш инсон психологиясини ривожлантиради. Умумтаълим мактабнинг мақсад вазифаси мана шулардан иборат. Ижтимоий ҳаётимиздаги инқилобий ўзгаришлар, мустақиллик, ҳуқуқий давлат тизимига интилиш инсонпарвар психология қонуниятларини ва илмий материалларни ўрганиш мониторингидан турмушда фойдаланишни куйидагича баҳо беради:

- талабаларни индивидуаллик кифасида шакллантириш;
- таълим-тарбияни, одамийлик сифатларини кунг билан сингдира бориш;
- тарбиявий жараённинг натижаси;
- кенг билим савиясига эга бўлиш, турли билимлардан хабардор бўлиш;
- ёш педагогик-психология, ижтимоий психология ва педагогика, ёш физиологияси ҳамда мактаб гигиенасидан чуқур билимларга эга бўлиши;
- ўзи дарс берадиган фан бўйича муштакам билимга эга бўлиб, ўз касби, соҳасида жаҳон фанида эришилган янги ютуқ ва камчиликлардан хабардор бўлиши;

- таълим ва тарбия меҳодикасини эгаллаш;
- ўз ишига ижодий ёндашиши;
- педагогик техникани (мантик, нутқ, таълимнинг ифодали воситалари) ва педагогик тактикага эга бўлиш;
- ўқитувчининг ўз билими ва педагогик маҳоратни доимий равишда ошириб бориши ҳар бир ўқитувчи психологик жиҳатдан ана шу талаблар мониторингига энг юқори даражада мос келадиган бўлишига интилиши лозим

Замоновий ўқитувчи у ўқувчилари ўртасидаги ўзаро муносабатларни йўлга сола олиш, болалар жамоасида ижтимоий-психологик механизмлардан фойдаланишини билиши зарур. Жамият томонидан қўйилган талаблар билан бир қаторда ўқитувчи ўз фаолиятида тевақатрофидаги кишилар, мактаб маъмурияти, ҳамкасблари, ўқувчилар ва уларнинг ота-оналарининг уйдан нималарни кутишни ҳам эсда чикармаслиги лозим.

Ўқитувчиларнинг педагогик маҳорати ва инновацион тайёргарлиги
 Ўқувчиларни тарбиялаш дастурини ишлаб чиқариш ва уни амалга ошириш қобилияти етарли даражада бўлиши лозимдир.

Психологик хусусиятларнинг турлари ҳақида

Ҳозирга қадар ёш психологиясининг соҳалари чақалоқлик, илк болалик, мактабгача давр, кичик мактаб, ўспиринлик, ёшлик, етуқлик, кексалик даври бўйича бебаҳо илмий – амалий маълумотлар тўпланган. Энди асосий вазифа ана шу маълумотларни ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳаларида қўлландан иборат. Одамга чақалоқлигидан кексалик давригача унинг ички имконияти,

майли, иктидори, ақл-заковати, қизиқиши, иродаси, ҳис-туйғуси, диққати ва билим жараёнларининг хусусиятига қўра индивидуал муносабатда бўлиши бунга педагогик – психологик таълимнинг талабаларга интеграция мослашув орқали келиб чиққан ҳолда иш олиб бориш мақсадга мувофиқдир.

10. Психология ва таълим самараси. Психологик муҳофаза

Давр ҳамма замонларда ҳам таълимнинг юкори даражада бўлишини таказо қилган. Барча ривожланган мамлакатларда халқ таълими тизимининг муваффақияти ушбу соҳада психологик хизматни ҳар томонлама тўғри ва самарали тарзда тадбиқ этиш билан бевосита боғлиқ эканлиги эътиборни тортмоқда.

Тегишли адабиётлар таҳлили ва кузатишларимиз натижаси шундан далолат бермоқдаки, мактабга психологик хизмат тизимининг илмий ва амалий вазифалари турли мамлакатларда турлича жой жорий этилмоқда. Бизнинг умумтаълим мактабларимизда психологик хизмат тизими ўзига ҳос усулда жорий этилган ва дастлабки экспериментал тадқиқотлар олиб борилмоқда.

Мактабда таълим олаётган ҳар бир бола иктидорини, индивидуал имкониятларини ва бошқа қатор шахсий сифатларини батафсил ўрганмай, таҳлил қилмай туриб мазкур ўқувчи келажагини педагогик жихатдан тўғри баҳолаб бўлмайди. Ўқувчиларнинг фаоллигини таъминлашда бугунги кунда психологик хизмат тизими томонидан бартараф қилиниши лозим бўлган қатор муаммолар мавжуд.

Болаларни рухий интеллектуал тайёргарлиги асосида мактабга қабул қилиш шундай масалалардан биридир. Кейинги пайтда олти, етти ёшга кирган барча болаларни ёппасига мактабга қабул қилиш анъанага айланган. Психологлар эса ҳеч қачон ишни бундай тартибда ҳал этишга йўл қўймаган бўлар эдилар. Сабаби, ҳар бир бола ҳам ақлий, ҳам жисмоний жихатдан ўзига ҳос индивидуал имкониятларга эга: баъзи болалар олти, етти, ҳатто саккиз ёшга тўлсаларда, таълимни бошқа тенгдошлари қатори ўзлаштиришга тайёр бўлмайди. Биз эса уларни мактаб режасига, баъзан эса ота-онасининг хоҳишига қараб мактабга қабул қилаверамиз. Машгулотларга эса болаларни мажбуран олиб борамиз. Нағижанда бола рухий жихатдан турли касалликларга йўлиқиши мумкин. Бу эса боланинг ақлий ва интеллектуал жихатдан табиий ривожланиши илдизига атайлаб болта уриш демакдир. Бундай ҳолатларга зудлик билан барҳам бериш, яъни ҳар бир мактаб таълимига илк бор қадам қўйган болани махсус ва мукамал ишлаб чиқилган психологик тестдан ўтказиш ва унинг натижалари асосидагина мактабга қабул қилиш ҳақида масъулият билан ўйлашимизга тўғри келади.

Бошланғич таълимда қуни узайтирилган гуруҳларни тўғри ташкил этиш муаммоси ҳам гоят муҳимдир. Кўпгина мактабларда, аксарият 1-2-синф ўқувчилари дарсдан сўнг 4 ёки 5 соатлаб мактабда, қуни узайтирилган гуруҳларда қолиб ўқишлари керак. Бу ҳолда биз 6-7 ёшли болани 7-8 соатлаб мактабда ушлаб турамыз. Хўш, бола буни хохламайдими? Албатта йўқ. Ахир боланинг имкониятлари ҳали кўпроқ ўйинга ва ухлашга мосланган-ку. 7-8 соат-

соатлаб ўқиш бир жойда бўлиш жараёнида бола зерикади, рухий жихатдан толикади, нихоят, мактабдан безийди, ҳатто унда юксак даражада ривож топиш мумкин бўлган ўқув кизикишлари сўниши мумкин. Энг ачинарлиси, бундай ҳолларда у уйга бориб, ҳатто овқатни ҳам емай ухлаб қолади. Шундай экан, кунни узайтирилган гуруҳлар тизимини шакл ва мазмунан психологик талаблар асосида қайта ишлаш вақти келди.

Мактабда баҳолаш ҳам психологик мезонлар асосида амалга оширилиши керак. Психологик – педагогик адабиётлардан маълумки, бошланғич синф ўқувчиси учун энг биринчи мақсад-бу, яхши баҳо олиш ва шу баҳо орқали ўз «мен»лигини илк бор ҳис этиш, ота-онаси ва катталар ҳурматиغا сазовар бўлишдир. Шунинг учун ўқувчилар яхши баҳо олишга интилади. Лекин кўп ҳолларда баҳолаш мезонининг бузилиши ўқувчи руҳиятига, айти пайтда шахс сифатидаги тараққиётига салбий таъсир этмай қолмайди. Шунинг учун бошланғич синф ўқувчиларида баҳолашнинг психологик мезонлари чуқурроқ ўйлаб кўрилиши керак. Бола шахсини тўғри тушуниш ва унинг ҳаракатларини таҳлил қила олиш зарур. – «Ҳар бир шахс қайтарилмас темпераментдир». – деган эди физиолог олим И. П. Павлов. Қолаверса, ҳар бир инсоннинг ўзигагина ҳос имкониятлари мавжудлиги ва унга ҳаминша жиддий эътибор бериш зарурлиги ҳақида Ўрта Осиёнинг буюк мутафаккирлари Ибн Сино, Фаробий ва Беруний ҳам ўз замонларида алоҳида қайд этиб ўтганлар. Чувончи, ўқитувчи бола шахсини тарбиялаш учун, даставвал унинг «Бетакрор оламига» қира олиши ва шунга мос келувчи тарбиявий тадбирлар режасини тузмоғи ва кўлламоғи лозим.

Таникли рухшунос олим Л.С.Виготский тараққиётдан илгарилаб кетган таълимгина самарали бўлишини қайта-қайта таъкидлаган эди. Бугун бола катталар ёрдамида амалга ошириладиган ишни эртага ўзи бажариши керак. Бунга болани ҳар томонлама ривожлантирадиган, уни фикрлашга ўргатадиган, қобилиятининг аста-секин ўсиб боришига имконият яратадиган, тафаккурнинг янги-янги қирраларини очадиган педагогик усуллар ва маҳсул психологик хизмат тизими мавжуд бўлган тадбирдагина эришиш мумкин.

Юқоридаги муаммоларни ҳал қилиш жараёнида мактаб психологларни қуйидаги вазифаларни амалга оширишлари лозим:

1. Ҳар бир ўқувчида намоён бўлиши мумкин бўлган стресс (ҳиссий зўриқиш) ҳолатларига ўринишларни аниқлаш (ПСИХОДИАГНОСТИК ИШЛАР);
2. Ўқув фаолиятини ташкил этиш, назорат қилиш ва бошқариш жараёнида ўқув фаоллиги ва самарадорлигига салбий таъсир этиш мумкин бўлган ҳолатларини олдиндан кўра билиш ва уларни бартараф этиш учун мунтазам равишда тегишли тадбирлар ўтказиш (ПСИХОПРОФИЛАКТИК ИШЛАР);
3. Фанларни ўзлаштирмайдиган ўқувчиларнинг ўзлаштира олмаслик сабабларини аниқлаш ва шу асосда улар билан алоҳида мустақил ишлар олиб бериш, улардаги имкониятларни кенг миқёсда ўрганиш ва ривожлантириш орқали ўқувчи шахсидаги фаолликни ошириш йўллариини излаш (РИВОЖЛАНТИРУВЧИ ВА ПСИХОКОРРЕКЦИОН ИШЛАР);

4. Ҳар бир ўқувчининг ўзигагина хос иқтидори, кизиқишлари, мақсадлари ўқиш имкониятлари ҳақида шу ўқувчининг ўзига, синф раҳбарига ва ота-онасига ўз вақтида тегишли маълумотлар бера олиш (ПСИХОЛОГИК МАСЛАХАТ ИШЛАРИ);

5. Психологик хизмат низомига амал қилган ҳолда ҳар бир ўқувчи учун «Шахс психологик варақаси» ни тўлдириш. Ҳар бир синфдаги ўқувчилар гуруҳи, расмий ва норасмий кичик гуруҳлар, сардорлар ва айрим «ажралиб қолган» ўқувчилар билан индивидуал–психологик ишлар олиб бориш режаларини тузиш. Ўқувчиларни мактабга қабул қилишда фаол иштирок этиш ва уларни касбга йўллаш билан боғлиқ тадбирлар кўламини белгилаш (УМУМИЙ ФАОЛИЯТ ТАДБИРЛАРИ)...

Қисқаси, ҳар бир ўқувчи учун психологик муҳофаза имкониятларини яратиш ва шу асосда ўқув фаолияти самарадорлигини таъминлаш зарур бўлади. Мактаб ўқувчиларига хос психологик қонуниятларга тулик риоя қилиш таълимни ташкил этишда катта аҳамиятга эга. Шунингдек болаларга билимлари ва ҳуқуқлари доирасида бошланғич таълим тизимида олиб борилаётган дарсларни психологик жиҳатдан таҳлил қилиш ва тегишли тавсияларни ишлаб чиқиш таълимдаги ютуқлар омили бўлади. Бу жараёнда айниқса, аклий ва нуткий таракқиётида нуқсонли бўлган айрим ўқувчилар фаолиятига алоҳида эътиборни қаратиш керак бўлади. Ўйлаймизки, мактаб психологлари томонидан юқорида қайд этилган муаммоларнинг бартараф этилиши ва вазибаларнинг муваффақиятли амалга оширилиши Ўзбекистонда бошланғич таълим тизими истиқболини янада юксакроқ савияга кўтаришга хизмат қилади.

11. Интеграция-таълим жараёнини оптималлаштиришнинг муҳим принципи

Давлат таълим стандартлари қабул қилинганча, таълим мазмуни қисман янгиланди. Давлат таълим стандарти талаблари асосида янги ўқув дастурлари ва дарсликлар ишлаб чиқилди. Лекин қузатишлар шунини кўрсатдики, ўқув режасида ўқув предметларининг сони ортиб кетган. Чунинчи: 1992 йилга қадар ўқув режасида фанларнинг сони 18 тани ташкил этган бўлса, 1992 йилдан 1997 йилгача бўлган давр ичида уларнинг миқдори 21 тани, «Қадрлар тайёрлаш миллий дастури» қабул қилинганча, 24 тага етказилди. Бугунги кунда эса ўқув режасида 27 та ўқув фани мавжуд. Шу ўринда ҳақин бир савол туғилади. Ўқув фанлари миқдорини кўпайтириш орқали ўқувчининг билим даражасини оширишга эришилаётими? Йўқ албатта! Чунки 1) ўқув фанлари кўпайган сари ўқувчиларга тақдим этиладиган билимлар майдалашиб бормоқда; 2) ўқув дарсликларда такрор материалларнинг миқдори ортмоқда; 3) ўқувчининг ижтимоий тажрибасига қирмай қолаётган билим ва тушунчалар кўпаймоқда; 4) ДТС лари билан ўқув дастурлари орасида номувофиқлик вужудга келмоқда. Чунинчи, ҳуқуқат томонидан қабул қилинган бошланғич таълим Давлат таълим стандартида 4 та таълим соҳаси, яъни «Она тили», «Математика», «Табият», «Инсон ва жамият» таълим соҳалари берилган ҳолда бугунги кунда ўқув режасида 10 та ўқув предмети мавжуд. Бу соҳада жаҳон тажрибасига назар ташлайдиган бўлсак, Синга-

ташлайдиган бўлсак, Сингапур таълим тизимида бошланғич синфлар учун бёр-йўғи 4 та ўқув предмети мавжуд экан. Улар «Она тили», «Математика», «Эстетика» ҳамда «Жисмоний тарбия».

Маълумки, таълим жараёнида муайян ўқув фани, «Она тили», «Тарих», «Адабиёт» кабиларга оид билимлар билан бир каторда халкнинг ижтимоий тажрибаси, тил бойлиги, маънавий, маданий қадриятлари, ахлокий меъёрлари, билим ва тушунчалар шаклида ўргатилиши лозим. Амалдаги таълим жараёнини таҳлил қилиш натижалари шуни кўрсатадики, у ёки бу ўқув фани мазмунида ўқувчининг ижтимоий тажрибасига қирмай қолган билим ва тушунчалар мавжуд. Бунинг асосий сабаби ўқув фанининг мазмунини ўқувчининг ижтимоий тажрибасига қирмай қолган билим ва тушунчалар мавжуд. Бунинг асосий сабаби ўқув фанининг мазмунини ўта мураккаб ёки қаддан ташқари содда эканлигидадир. Агар ўқув материали ўта мураккаб бўлса, ўқувчи уни тўлиқ ўзлаштиришга қийналади. Агар содда ва такрор ҳолда ифодаланган бўлса бундай ўқув материалини ўзлаштиришга эҳтиёж сезмайди, ундан безади.

Бугунги кунга келиб жаҳондаги мамлакатларнинг 70 фоизи таълим тизимида интегратив характердаги ўқув дастурлари ва дарсликлардан фойдаланиб келмоқда. Ҳар бир мамлакат айни шу давлатнинг таълим тизимига қўйилган буюртманинг табиатидан келиб чиққан ҳолда интеграциянинг турли даражаларини ишлаб чиққан ва жорий қилиб келмоқда. Чунончи, Буюк Британия таълим тизимида асосан интегратив фанлар жорий қилинган бўлса, Корея ва Швейцарияда интеграциялашган фанлар ёки алоҳида ўқув предметлари, Австралияда интеграциялаштирилган фанлар, Япония, Шимолий Ирландия, Уэльс, Гонг-Конг ва Германияда ҳам алоҳида фанлар, Венгрияда маданият йўналишидаги ўқув предметлари, инсон ва табиат, интегратив фанлар, Нидерландияда алоҳида ўқув предметлари, Ирландияда фан ва техника каби блокларда барча ўқув фанлари мужассамлаштирилган ҳолда ўқитилади. Бизда бу соҳада дастлабки қадамлар қўйилмоқда. Жумладан, бошланғич таълим Давлат таълим стандартларида «Она тили», «Ўқиш», «Математика», «Табиат» ҳамда «Инсон ва жамият» таълим соҳалари белгилаб берилган. (Таълим тараққиёти 7-махсус сон Шарк. Тошкент, 1999, 46-71-бетлар.)

«Инсон ва жамият» таълим соҳаси ўзида бир катор ўқув предметларига оид тушунчаларни мужассамлаштирган. Чунончи, ахлоқ, нафосат тарбияси иктисодий билимларга оид тушунчалар, жисмоний тарбия, бадий таълим, ҳуқуқий билимлар ва ҳ.к. Таълим жараёнини интегратив дастурлар ва дарсликлар асосида ташкил этиш орқали ўқув-билув жараёни натижасида самарадорликка эришиш назарда тутилар экан, бунда интеграциянинг турли даражаларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Масалан,

1. Мавзуларни кетма-кет тақдим этиш асосидаги интеграция. Бунда ўқув материалларини баён қилишда концентризм принципига амал қилинади, яъни олдинги ўқув материали кейингисини тўлдирди. Лекин ҳеч қачон бир-бирини такрорламайди. Бундай интегратив натижасида ўқувчиларнинг билим, кўникма ва малакалари ҳамда ижодий фаолиятлари мунтазам равишда ривожланиб, бойиб боради.

2. Ўқув дастурларида ўзаро уйғунлашган нукталарни вужудга келтиришга асосланган интеграция. Бунда ҳам такрор тарзда бериладиган тафталогия асосидаги ўқув материалларининг олдини олиш учун дастурларда мавзулараро уйғунлиқни таъминлаш муҳим аҳамиятга эга. Масалан, I-синфда киш фасли ҳақида «Атрофимиздаги олам», «Ўқиш», «Она тили» дарсликларида турли ҳилдаги, аммо моҳияти ва маълумот бериш даражаси бир хил бўлган матнлар ўрнига фақат «Ўқиш» китобининг ўзида кишнинг барча хусусиятларини очиб бера оладиган бадний матн ва расмларни бериш максалга мувофиқдир. Бунинг афзаллиги шундаки, ўқувчининг вақти ва кучи тежаллади, дарсликларнинг ҳажми ихчамлашади ва таннархи арзонлашади.

3. Модуллашган интеграция; бундай интеграция доирасида турдош ўқув фанларига оид билим ва тушунчалар бир тизимга солинган ҳолда, узвий тарзда ўқувчиларга тақдим этилади. Чунончи, аник фанлар блокида «Математика», «Алгебра», «Геометрия» ва «Чизмачилик»ка оид билим ва тушунчалар муайян бир тизимга солинади ва айни бир мавзу мазкур тизим доирасида ўқувчига бир марта, аммо узвий тарзда тақдим этилади.

4. Интегротив дастурлар. Ушбу типдаги дастурлар бир неча ўқув предмети ёки ўқув фанларига оид мавзуларни уйғунлаштирган ҳолда тақдим этишни назарда тутади. Бугунги кунга келиб ўқув режасида ўқув предметларининг сони максимум кўпайиб кетганини ҳисобга оладиган бўлсак, бундай типдаги дастурлар яратишга кучли эҳтиёж сезилмоқда. Дастур ва дарсликларни ўрганиш, таҳлил қилиш натижалари шуни кўрсатадики, бошланғич синфлардаги йўл-ҳаракати қондалари, одобнома, Конституция сабоқлари, саломатлик дарсликларига оид тушунчаларни ягона ҳолда «Она тили», «Ўқиш» дастурларига уйғунлаштириш лозим. Бундай тадбирни амалга ошириш айни бир вақтнинг ўзида ҳам педагогик, ҳам иқтисодий нуктаи назардан самарали бўлади.

5. Мавзулараро интеграция; бунда айни бир курс доирасида бериладиган ўқув материаллари бошқа бир курс доирасидаги моҳияган яқин бўлган ўқув материаллари билан уйғунлаштирилади. Масалан, математик мулоқот маданиятини шакллантиришга оид машқларни «Она тили» дарсликларида иқтисодий билим ва кўникмаларини ривожлантиришга йўналтирилган масалалар, машқлар ва матнларни «Математика» ва «Она тили», «Ўқиш» дарсликларида бериш мумкин.

Таълимда интеграцияни амалга ошириш ҳам иқтисодий жиҳатдан, ҳам педагогик, гигиеник ва физиологик жиҳатдан муҳим аҳамиятга эга. Масалан, «Атрофимиздаги олам» ҳамда «Одобнома» каби ўқув предметларини «Ўқиш» «Она тили» ва ўқув предметлари мазмуни билан уйғунлаштириш натижасида фақатгина I-синфда 63 соат иқтисод қилинади. Шунингдек, ўқувчининг вақти ва кучи тежаллади, ортиқча зўрқиқининг олди олинади. Ўқув-билув жараёнининг самарадорлик даражаси ошади.

Дастурда ўқув фани мазмунининг максимум даражаси ҳамда синфма-синф белгилаб берилган ДТС асосида ўқувчининг билим ҳамда тайёргарлик даражасига кўйиладиган минимум талаблар ўз ифодасини топтоғи лозим. Шу нуктаи назардан қараганда 5-9-синф ўқув дастурлари ҳам жиддий ислоҳга муҳтож.

нуктаи назардан қараганда 5-9-синф ўқув дастурлари ҳам жиддий ислолга муҳтож.

Амалга оширилиши кўзда тутилаётган интеграция даражаси айни бир ўқув фани мазмунида чуқур, ҳар томонлама алоқадан бошланиб, ўқув фанлараро боғланиш, уйғунлаштириш даражасида таъминланиши керак.

1. Она тили ва ўқиш ўқув фанлари мазмунида умумий компонентлар, нутқ ўстириш, миллий ва умуминсоний кадриятларни, ахлоқ ва нафосат, мулоқат маданияти меъёрларини, табиат, жамиятга оид тушунчаларни матнлар, шеърлар мақоллар, машқлар, хикоялар орқали етказиш назарида тutilганда «Одобнома», «Атрофимиздаги олам», «Иқтисодий билим асослари», «Конституция сабоклари» каби дарслик ва ўқув қўлланмаларга эҳтиёж қолмайди.

2. 5-9-синфларда ҳам «Она тили», «Адабиёт», «Тарих», «Давлат ва ҳуқуқ асослари» каби ўқув фанлари мазмунига ватан туйғуси, миллий истиқлол ғояси ва маънавият асослари, Конституция сабоклари, Ҳадис илми сабоклари кабиларни уйғунлаштириш сабоклари оптималлаштириш нуктаи назардан самаралидир. 5-9-синфларда ўқув фанларини интеграциялаш натижасида ўқув режасига қуйидаги ижтимоий – гуманитар фанларни киритиш мумкин: «Она тили», «Адабиёт», «Тарих», «Давлат ҳуқуқ асослари», аниқ фанлар – «Математика», «Информатика». Табиий фанлар – «Физика», «Кимё», «Биология», «География» ва ҳ.к. Бунда биринчи навбатда ўқув материалларининг мазмун жиҳатдан бой ва кўп мамлакатларнинг таъминлаш муҳим аҳамиятга эга. Бундай мақсадга эришиш учун таълим мазмунида ўқув фанларини интеграциялашнинг илмий ва педагогик асосларини ишлаб чиқиш; таълим жараёнини либераллаштириш талабларидан келиб чиққан ҳолда ўқув режасини такомиллаштириш; интеграл мазмундаги ўқув дастурлари ва дастурларининг янги авлодини яратиш; таълим мазмуни интеграциясини ишлаб чиқиш ва қабул қилиш мақсадга мувофиқдир.

Интеграциянинг у ёки бу даражасини таълим жараёнида қўллаш натижасида ўқувчининг вақти ва кучи тежаллади, унинг билиш имкониятлари кенгайдди. Ота-оналарнинг ҳамда давлатнинг ўқиш жараёнига сарфлайдиган маблағини иқтисод қилиш имконияти вужудга келади; мавзулараро интеграция асосида ўқув-билув жараёни натижаларини истиқболлик қилиш механизмлари яратилади; интеграциялаштирилган таълим жараёнини бошқарадиган ўқитувчиларни тайёрлаш ва малакасини оширишни йўлга қўйиш учун ҳуқуқий, методик имкониятлар яратилади; интеграл дастурлар асосида ўқув-билув жараёнининг иқтисодий жиҳатдан самарадорлик даражаси аниқланади; ўқув-билув жараёнини интеграл дастурлар асосида ташкил этиш соҳасидаги халқаро тажрибалардан кенг фойдаланиш учун қулай имкониятлар туғилади

12. Бўлажак ўқитувчиларнинг психолого-педагогик билимларини интеграциялаш жараёни

Аввалам бор ўқитувчиларнинг практика технология тайёрлиги қанчалик чуқур ва кўп қиррали бўлмасин тайёргарлиги билан тўлдирилган бўлиши керак.

ня методологик, технологик ва шахсий интеграцияси бор вақтда психологик-педагогик билимларни ўрганиш анча осон, тез ва самарали бўлади.

Биринчиси теоретик билимларга эга бўлиш ва методологик рефлексия сингини опиралиш орқали фаоллашади. Иккинчи компонент методик ва технологик даражадаги психологик-педагогик билимларни ўз ичига олади. Учинчи компонент функциясига педагогнинг шахсий ривожланиши, ўз-ўзидан шаклланиши кириди. Юқоридаги компонентлар ўз ишларида қуйидаги талабларга жавоб бериши керак.

- билим олиш бўлажак ўқитувчининг керакли хусусиятларини ва иш турларини шакллантиришга қараб олиниши керак;

- психологик-педагогик фанлар структураси билимга эга бўлиш процессидан кўра билимга эҳтиёжни олдинроқ билиш шароитларини яратиб бериши керак;

- бўлажак ўқитувчининг имконият, хусусият, форма ва методларни бирлигини оптимал танлови шароитларини яратиб бериши керак, шунингдек талабаларни эгаллаган тушунчаларини ўқув процессидан даволашда узлуксиз ишлатилиши ва ривожланиш шароитларини яратиб бериш керак. Натижада «Болалик» педагогика асосида иш бўйича психология интеграция курси ишлаб чиқилган. Булар ичида қуйидаги маъноли қаторлар ётади: иш бўйича периодизация, болаликнинг турли даврлардаги тарбия ва билим олинишининг технологиясини, турли даврлардаги шахсий шакллантириши ва ривожланишининг психологик-педагогик диагностикаси, шахсий ўзлаштириш технологиялари. Психологик-педагогик билимлар интеграцияси ўз-ўзидан яралган, изоляцияланган ҳолат эмас, балки психологик-педагогик цикл фанларини дидактик синтези сифатида қаралса; бу ҳолатда савол туғилаяпти, бу хусусиятни ҳолатни ўлчаш мумкин-ми? Бўлажак ўқитувчини шаклланишига кўра салбий ёки ижобий таъсирини билишга технологияни самарадорлигини қай даражадалигини аниқлашга. Бу ҳолатда вужудга келган билимга баҳо бериш аниқлаш системаси мукамал деб ҳисобламайдилар ва бу педагогик мониторингга мурожаат этишга мажбур қилади. Психологик мониторинг психологик-педагогик интеграциясини ҳар томонлама кузатишга имкон беради.

Педагогик мониторинг ёрдамида психологик-педагогик интеграция процессини баҳолаш учун, умумий педагогик баҳолаш системаларида фойдаланилади (узок давом этувчи методи, билимлар методи, текширишнинг турли хиллари ва х. к.) шунингдек, текшириладиган процесс ҳолатининг метод ва формалари (информацияни кодлаштириш ва декодлаштириш, тестлар ва текширув ишлари, терминалогик кесишувлар, интеллектуал қаргалар билан ишлар, анкеталаш ва х. к.).

Асосий ишлаб чиқарилган билим мониторинги принциплари

Улар ичида:

1. Узлуксизлик принципи. Бу мониторингга бугун динамик ривожланувчи система сифатида қараш дегани. Бу системада нафақат сонли характер балки сифатли характердаги структур-функционал ўзгаришларни ўз ичига олади. Мониторинг бир сифатдан иккинчисига ўтиш моментларини белгилаши лозим,

Мониторинг бир сифатдан иккинчисига ўтиш моментларини белгилаш, яъни таълим ва процесс тенденцияларини коррекция қилиш ва тўғриликни кўрсатиш бўлган ҳолатларини.

2. Илмий принцип.

Бу кузатининг асосланган характеристикасига таянган ҳолда кузатиш қилинади. Бу ҳолатга маиший турмуш томонидан ёндашиш ман этилади.

3. Тарбия йўналишининг принциплари. Педагогик мониторинг ёшнинг ҳар бир мақсад ҳисобланмайди, балки билим процессларини чуқур ўрганишга ва педагогик бошқарувни ишончли усқунаси сифатида қўлланилади. Шахснинг ҳар қандай даражадаги камситадиган технологиялари педагогик мониторингни методлари, принципларининг қўлланиши ман этилади.

4. Диагностика маълумот йўналиши принциплари. Кузатув жараёнида олинган информация, билим процессини олдиндан ишлаб чиқарилган кўрсаткич ва критерийларига тўғри келиши керак.

5. Прагностик (маълумот берувчи) мониторинг принциплари. Педагогик мониторингни маъноси, педагогик процесснинг номаълум бир моментда бўлган маълум вақтда, белгиланган даражада ҳолатини кўриши учун эмас, балки тенденциялар ҳақида бир тўхталишга келишиш учун, билим олиш процессининг ёки бу томонини ривожланишини кўриш учун, хохламайдиган ҳолатларни трансформацияси, блокировкаси ёки тўхташи, педагогик билимни ижобий ўзгаришларини қўллаб-қувватлашни олдиндан кўра олиш қобилиятларини ошириш учун фойдаланилади.

Шартли принциплар каторидан ўчирмасдан туриб, биз психологик-педагогик интеграция специфик принципларини ишлаб чиқардик. Уларнинг маъноси текширувни ташкил қилишдангина эмас, балки процессуал-технологик процессларини ишлашини кўриб чиқмоқдадир.

1. Нагизжа олиш ва регуларлик принциплари. Регулятив функциясини бажариши учун оптимал реализация системаси. «Регуляция-сорегуляциясини регуляцияси» ишлаб чиқарилган. Бу бўлажак ўқитувчининг шаклланиши асос бўлиб хизмат қилади. Кузатувнинг база компоненти қуйидагича бўлади;

- хар хил ўз ривожланишининг перспективасини аниқлашни билиш;
- вариантли ҳолатларда оптимал қарорни танлашни билиш;
- ўз-ўзини коррекция қилиши учун ранг-баранг методлардан фойдаланишни билиш;
- билим олиш ҳолатини кучайтириш учун хотира, қабул қилиш, ирода, нутқ фикрлаш қирраларини ишлага билиш;
- истак, одат, қизиқишга боғлиқ ҳолда натижани олдиндан билиш.

2. Билим бериш методларини илгорлаштириш ва ўқув материалларнинг структураларини қайта ишлаш учун дидактик келишув принципи белгиланган. Бу принцип интеграция билимларини этапма-этап шаклланиши методларини оптимал ва тўғри йўналган бирлиги, илмни ривожланишининг преспективарини ҳисобга олган ҳолда ўқув принципларини динамикаси ва диалектикасини тўғри йўналтиришга, педагогик бирликка амал қилишни ўз ичига олади. Демак, бу принципнинг усқунавийлиги, билим кенгашларини систематиклиги ва дисперсияментлигини бошқариш йўли билан интегратив характерни хусусийлаштиради.

3. Тизим интеграл ёндашув принциплари процессни нафақат қатор элементлар йиғиндисини, томонлар хусусияти сифатида, балки сифатли янгиликлар бирлиги сифатида карашни ўз ичига олади. Сенецефик информацияни қайта ишлаб чиқариш, ўз ичига фикрлаш, таққослаш, нисбийлик эффектив принципларини олади.

4. Бутуник принципи ўрганилаётган билимнинг, камида 3 та йўналиштирилган векторлик процессларини ўз ичига олувчи процессни назарда тутлади. Векторлилик, яъни кузатишга белгиланган ҳолатни, йўналаётганлигини ажратиб олишидир. Мониторинг вақтида бир қанча кўрinishига эга бўлади, улар ичида:

- талабаларни индивидуал имконият даражасини шаклланишига қараб билим бериш ва ўқитиш мақсадлари;
- информатив блокларни методик узатиш;
- билим процессининг охириги натижалари;
- ўқитувчининг профессионал-педагогик тайёрлигини интегратив киндралари.

Психолого-педагогик процесс мониторингини аниқ объектини танлашда, биз мониторингни педагогик ва бошқарув қарор компонент информация системаларни элементи деган хулосага келамиз. Бундан чиққан ҳолда педагогик мониторинг процесснилогик бўшлиқни ўз вақтида аниқлаб шаклланган билим билан ўз вақтида берилган процессни коррективровка йўли билан тўлдирish имкониятини беради.

Психолого-педагогик фан интеграцион процесснинг самарадорлиги ва тизимли, интеграллашган билимни шаклланиши ҳақида тўлиқ маълумот олиши учун, қуйидаги кузатишларни берилган йўналишлар бўйича ташкиллаштириш керак:

- талабаларнинг билимларни ўзлаштиришга психологик тайёрлигини ўрганиш;
- билим олиши а тайёргарлик даражасини аниқлаш;
- фактлар, ҳолатлар, қонунлар ҳақидаги билим доирасини аниқлаш;
- педагогик жараён, ўқитувчилик меҳнатига мотивацион ва эмоционал муносабатини аниқлаш. Талабанинг қасб танлашига бу индикатор жуда қатта аҳамиятга эга. Бу индикатор орқали бўлажак ўқитувчининг ўқитиш ва билим бериш процессига муносабатини аниқлаш мумкин. Психолого-педагогик фан ўқитишнинг интеграцион процессини технологик таъминланувининг анализи, ўқитувчининг билим бериш методларини, приёмлари ва формаларини тўлиқ ақс эитиришга ёрдам беради.

Педагогнинг профессионал компитентлик характеристикаси. Бу йўналишдаги информация профессионал билимдонлик даражасини аниқлашда ёрдам беради, психолого-педагогик билимларни интеграция процессини ташкиллаштиришда ўқитувчининг илмий ёндашишга интеграция билимларини мукамал билишига ёрдам беради, процессионал рефлексияга ва корректив ҳаракатларга тебидиятчилиги ўз вақтида ёрдам беради.

Ўқитувчининг эталлон моделга ориентир олиш. Бу модел қуйидаги кўрinishда бўлади:

Ўқитувчининг эталлон моделига ориентир олиш. Бу модел куйидаги кўринишда бўлади;

1. Керакли мотивацион сферани, педагогик идеал ва профессионал позицияни ўз ичига олувчи педагогик йўналишлар.

2. Профессионал компетентлик ўзини шахсий ўқитиш тажрибасидан олинган билимдонлик, одатлар, кўникмалар, педагогика теорияси ва тарихи, педагогик процессларни, технологияларни ўз ичига олади.

3. Шахсий сифатлар ўз ичига: индивидуал-психологик сифатларни олади (ўзига баҳо бериш, одатлар даражаси, тўғри йўналганлиги);

- Шунингдек, интерактив сифатлар (мулоқотда бўлиши, эмоционал экспрессия), педагогик такт, социал перцепция, мулоқотга ҳаққоний кизиқиш;

- Статус – позицион сифатлар (ифода, дисциплина, эгилувчан хусусиятлар, ўқувчининг позициясини қабул қилишга тайёрлик, таъсир этиш йулларини ўзгартиришга тайёр бўлиш);

- профессионал-илмий сифатлар (юқори профессионализм, ўқитиш жараёнини ва баҳолашда ҳаққоний объектив бўлиш);

- дидактив сифатлар (эмоционал ёрдам берувчанлик, меҳр-оқибат, эмоционал кўринишларни ўз вақтида регулировка қилиш).

4. Психологик сифатлар – темперамент, жинс ва ёш сифатлари ҳаракатчанлик ва нерв системаси мустаҳкамлиги, эмоционал мустаҳкамлик, фантазия ва ҳаёлни юқори даражаллиги, интеллектуал ривожланишни қабул қилиш, фикрлаш бўйича даражаси ва х. к.)

Бу сифатларда куйидаги кўрсаткичлар кузатилади:

-билимларни мустаҳкамлаш;

-практик ва билимдонлик масалаларини ечишда билимларнинг фаоллиги;

-янги ситуацияларда билимларни қўллаш;

-билимларнинг микдори;

-янги ситуацияларда билимларни мустаҳкамлиги ва қўлланилиши;

-профессионал мотивация структураси;

-интеллектуал ривожланиш динамикаси;

-ўқиш процессидан қониқиш, билим олишнинг шахсий маъноси.

Ҳамма нарса ўрганилаётган касб хусусиятларини, ўқиётганларнинг хоҳиши ва имкониятларини ҳисобга олган ҳолда кўрилиши керак.

Интеграцион ёндашув асосида М.М.Сешагонининг психологик диагностика концепцияси

Психологик диагностика жараёнида тезловчи кўпчилик мутахассислар, 90-йиллар охирида ривожланишни пайдо бўлганлиги, охириги вақтларда болани психологик квалификациян ҳолатининг мураккаблигини ўсиб боришини белгилашаяпти.

Бу ҳолат барча даражадаги ўқитиш программаларини мураккаблиги билан яна ҳам чуқурлашмоқда. Шунингдек, мамлакатдаги ижтимоий маданий ҳолатни бирданига ўзгариб кетиши билан бирга (шу қаторда ривожланиш ва мулоқотнинг вертуал формалари, аҳолини замонавий масмедия йуллари билан)

Бу психолог диагностиканинг якуний натижаси бўлиб тизимли, кўп даражали диагноз бўлиши керак. Бу ташхис билан нафақат фаол феноминал ҳолатини классификация қилишда, балки уни кейинги билим олин ва ривожланиш прогнозини аниқлаб бериши ҳам керак. Шу билан бирга самарали коррекцион ва профилактик чора-тадбирларни ҳам ташхис чикариш керак.

Масаланинг бундай концептуал кўриниши интегратив ёндашув деб ҳисобланади ва шу билан бирга бу бўлим интегратив психологик диагностика сифатида кўриб чиқилади.

Интегратив психологик диагностиканинг яна бир асосий кўринишларидан бири бўлиб психохарактерни баъзи кўринишини шакллантириш даражасини анализи ҳисобланади. Бундай кўринишларга биринчи ўринда болани оралик-вакт тасавурини шаклланиш даражаси қиради. Бу кўриниш нафақат болани билим олиш негизлари, балки эффект ривожланиш негизларида ҳам етади. Орalik-вакт тасавури ўз навбатида болани ҳарқат фаоллигининг ривожланиши билан ҳамбарчас боғлиқдир. Психохаракат антогенезининг яна бир кўриниши бўлиб эффект регуляцияни базали тизимини шаклланиши ҳисобланади.

13. Педагогика ва Умумий психология фанларини интеграллаш

«Педагогика» — латинча сўз бўлиб «педа»-бола, «логика» эса етаклаш яъни болани етаклаш деган маънони билдиради. Умумий қилиб айтганда, тарбия ҳақидаги фандир. Тарбия бу ижтимоий ҳаётнинг зарурий ходисаси ҳисобланади. Бундан кўриниб турибдики, педагогика фани ўсиб келаётган ёш авлодни етук инсон қилиб тарбиялаш учун таълим — тарбиянинг мазмуни, умумий қонуниятлар ва амалга ошириш йўллариини ўргатувчи фан ҳисобланади. Педагогиканинг тарбия соҳасидаги объекти ўсиб келаётган ёш авлод бўлганлиги учун педагогика инсонни ўргатувчи фанлар билан ҳам боғланади. Булар умумий анатомия ва одам физиологияси, айниқса болаларнинг анатомияси ва физиологияси педагогларнинг ёш анатомияси ва физиологияси педагогикага яқин бўлган фанлардир. Педагогика умумий психология, болалар психологияси, педагогик ва ижтимоий психология билан ҳамбарчас боғлангандир. Шунингдек, педагогика умумий ва мактаб гигиенаси, психогигиена соҳасидаги илмий маълумотларга таянади. Педагогика ижтимоий фанларга ҳам яқиндир. У фалсафа, экономика, социология, этика, эстетика каби фанларнинг маълумотларидан кенг фойдаланилади. Демак, педагогика ва умумий психология бошқа фанларга қараганда кўпроқ бир-бирлари билан боғланган. Мисол учун «Педагогика» дарслигидаги III боб «Бола шахсининг ривожланиши, тарбияси ва камолати» мавзусида қуйдагилар баён қилинган. Ўсиб ва ривожланиб келаётган инсон тарбия объекти ҳисобланади. Инсоннинг ҳаёти давомида ривожланиш жараёни давом этади. Инсонда турли ўзгаришларни, жисмоний психик микдор ва сифат ўзгаришларни ўз ҳаёти давомида кечириб боради. Одамзодда бўладиган жисмоний ўзгаришларга унинг бўйининг ўсиши, вазнининг оғирлашиб бориши, суяк ва мушак сис-

Одамзодда бўладиган жисмоний ўзгаришларга унинг бўйининг ўсиши, вазнининг оғирлашиб бориши, суяк ва мушак системаларини, ички органлари шу билан бирга асаб системаларининг ўзгариши киради.

1. Ирсият -- бу генетик дастурда берилган сифатлар ва хусусиятларнинг ота-оналардан болаларга ўтишидир.

2. Мухит - деганда кишига таъсир этадиган ташки воқеаларнинг йиғиндисини тушунамиз. Бунга табиий мухит (географик), ижтимоий мухит, оила мухити ва бошқалар киради. Улар болаларнинг ривожланишига алоҳида таъсир этади.

3. Тарбия-бирор максадга қаратилган процесс, у доимо муайян программага эга бўлади ва бунинг учун махсус ваколатга эга бўлган кишилар томонидан амалга оширилади. Ҳаммамизга яхши маълумки, боланинг лаёқатини ривожлантириш, қобилиятли болага айлантириш ва ҳаётга мос қилиб ўстириш учун кўп меҳнат қилиш керак. Махсус муассасаларида тарбиячининг раҳбарлигида амалга ошириладиган тарбия жараёни етакчи ҳисобланади. Чунки, тарбия бу мухит таъсири бера олмаган фазилатларни ўзлаштириб, билим ва маълумот эгалланади. Тарбия туфайли туғма камчиликларни ҳам ўзгартириш мумкин. Масалан, кўрлар, гунглар ҳам ўқитилиб соғлом кишилар қаторига яқинлаштиради. Ўқитувчи--тарбиячилар ўқувчиларнинг барча ёш давлари жисмоний ва рухий тараккиётларидаги ўзгаришлари, уларнинг ўзига ҳос хусусиятлари тўғрисида етарли маълумотга эга бўлишлари лозим. Бу маълумотлар ўқитувчининг баъзи масалаларини ижобий ҳол қилиш учун, ўқувчиларга педагогик таъсир ўтказиш режасини тузилиши учун зарурдир. Энди Умумий психология дарслиги билан солиштириб кўрамиз.

«Психо»-жон, рух-«логос»-фан яъни психология рух ҳақидаги фандир. У кишининг ички рухий дунёсини ўрганувчи фандир. Психология фанидан тараккиётга эраминдан аввал яшаган Арестотель асос солган. Ҳаёт сезгидан бошланади. Биз ташки воқеаларни, ҳодисаларни, сезгилар орқали қабул қиламиз, фақат сезиб қолмай уларни бутун холида идрок этамиз. Нарса ва ҳодисалар ҳақида фикр юритамиз, гапирамыз бу эса тафаккур ва нутқ жараёнларига боғлиқ. Кўрган, билганларимизни эслаймиз, бу хотира. Инсонда сезги, диққат, идрок, хотира, тасаввур, тафаккур, ҳаёл, нутқ, хис -туйғу ва ирода каби психик жараёнлар киради. Ана шу жараёнларнинг фаоллашиши ёки сусайиши психик ҳолатлар дейилади. Буларга қувноқлик, хурсанд бўлиш, ғазабланиш, уялиш, нафратланиш, паришонлик ва кўрқиб кетиш киради. Инсоннинг (психик хусусиятларига) характер, қобилият ва темперамент киради. Психология фани юқоридан саналган психик жараёнлар билан бирга психик ҳолатлар ва психик хусусиятларни ўргатади. У қуйидаги тармоқларни ўз ичига олади.

1. Умумий психология.
2. Болалар психологияси (бу кичик ёшдаги, мактаб, ўрта катта мактаб ўқувчилари билан шуғулланади).
3. Таълим психологияси асарлари.

5. Медицина психологияси.
 6. Космос психологияси.
 7. Суд психологияси.
 8. Савдо психологияси.
 9. Ҳарбий психологияси.
 10. Махсус психология.
- II. Спорт психологияси.

Юкорида санаб ўтилганларнинг барчаси ҳозирги замон психологиясининг бир қанча фанлар билан ҳамбарчас боғлиқлигидан далолат беради. У фалсафа фанлари, табиий фанлар, ижтимоий фанлар ўртасида жойлашган ва қатта, оралик мавқега эга бўлган фандир. «Умумий психология» дастуридаги «Шахс» яъни «Психологияда шахс тушунчаси» мавзусини кўриб чиқамиз умумий максадни кўзлаш, яъни эҳтиёжлар, қизиқишлар, ҳоббиятлар, асосий эҳтиёжлар асосида вужудга келадиган максадлар, интилизлар мотивлар ҳар бир киши шахсини характерлаб беради. Ана шу кўзланган максад кишини актив, фаол бўлишга атроф-муҳитга муайян муносибатини билдиришга ундайди. Шахснинг кўзланган максали эҳтиёжлар, яъни одам бирор - бир нарсага зарурият сезиши таъсирида таркиб топади. Эҳтиёжлар киши организмнинг овқат, кийим- кечак, уй- жой, ҳаракат қилиши, дам олиш ва бошқаларга бўлган талабини бажариши зарур. Шу талаблар билан боғлиқ биологик эҳтиёжлар ва ижтимоий эҳтиёжлар бўлади. Эҳтиёжлар ҳис - хаяжон билан маҳкам боғлангандир.

Қизиқишлар ва майллар

Қизиқиш деганда кишининг нимагадир эътибор беришга, қандайдир предмет ва ҳодисаларни билишга интилиши тушунилади. Қандайдир фаолиятга интилиши «майл» дейилади. Қизиқиш ва майллар кишининг эмоционал ҳаёти билан маҳкам боғлиқдир.

Қизиқишларнинг мазмуни кишининг бирор йўлни тўзганлигини, у қайсига ўз олдига қўйган максadini билдиради. Қизиқишлар чуқурлиги кишининг умумий ривожланиши ва майл билан боғлиқдир. Қизиқишлар бевосита ва бивосита ҳам бўлади.

Бевосита ўздан-ўзи бирор нарса ва ҳодисаларини билишга қизиқали.

Бивосита қизиқиш эса маълум бир нарсага қизиққанда шунга боғлиқ бўлган наққинчи бир нарсага қизиқишлар туфайли мажбурий бир ҳолда юзага келади.

Эҳтиёжларни ривожлантириш, танлаш ва тарбиялаш, уларни ҳозирги жаҳмиёт кишига ҳос бўлган маънавий юксаклик даражасига олиб чиқиш шахсни шакллантиришнинг асосий вазифаларидан бири ҳисобланади. Шу ўринда шахс психологияси шахсни тарбиялаш педагогикаси, ахлоқий тарбия методикаси билан ўрин алмашади. Уларнинг вазифаси шахсни ҳар томонлама ривожлантириши, маънавий онгини шакллантириши, онгли, интизомни, ватанпарварлик ва байналминалликни тарбиялаш воситалари ва

йўлларини аниқлашдан иборатдир. Бу келажак вазибаларнинг рўёбга чиқариши шахснинг такомиллашувини таъмин этади.

«Педагогика» дарслигидаги «Болаларнинг ёш даврлари хусусиятлари тавсифи» мавзусида куйидагилар баён қилинган. Болани уч ёшдан етти ёшгача бўлган даврини мактабгача даври деб атаيمиз. Бу даврда пайдо бўлган таассуротлар умрбод сақланиб қолади. Бунда боланинг ақлий ва jisмоний жиҳатдан тез ўсиши, оламни билиш, атроф-муҳитга ўз муносабатини билдириш истаги кучайиб бораётган давридир. Шунинг учун ота — оналар тарбиячиларнинг болаларни турли ўсишлари, ақлий, ахлокий, эстетик жиҳатдан тарбиялашга жиддий эътибор беришлари лозим.

Уч-тўрт ёшларда болалар, одатда нутқнинг ривожланишида катта муваффақиятларга эришадилар. Бу даврда боланинг сўз бойлигини дастасекинлик билан ошириб бориш, аynи вақтда унинг сезги ва тасаввурларини кенгайтириш тарбиячиларнинг диққат марказида бўлади. Тўрт ёшли болада энг оддий ахлоқ нормалари ва характер хусусиятлари: яхшилик, иттиқ килиш, оғир - вазминлик, ростгўйлик ва хоказо онгли равишда шакллантириш мумкин. Хусусий мулкчилик психологиясидаги кўринишда: «бу меннинг ўйинчоғим», «бермайман», «тегма», «бер», «мен сен билан ўйнамайман» ва хоказоларнинг олдини олиш керак. 5-6 ёшли болага асосий ахлоқий тушунчалар: яхши ва ёмонни тушунтириш мумкин. Тушунтириш маънок килиш билан бирга олиб бориш ҳамда уни рағбатлантириш ва жазолаш билан мустаҳкамлаш керак.

Тарбиячилар томонидан тақлид килиш учун намуналар яратилган ва фойдали ахлоқ нормаларини эгаллаш сабаблари таъминланган бўлиши керак. Бу ёшдаги болаларни тарбиялашдаги қийинчиликлар, бу ўжарликлар ва катталар иродасига бесабаб қаршилиқлар кўрсатиши билан боғланган. Ўжарликларнинг сабаби кўпинча болаларнинг атрофидаги катта кишилар хатти-харакати, гапи билан ишининг бир эмаслиги, сержаҳллиги, фарзандларига кераклигича эътибор бермаслик ёки умуман эътиборсизлик билан боғланган бўлади. Бу ёшдаги қайсар бола диққатини бошқа нарсага қаратиш, чалғитиш, ўжарлик кўринишларини атайлаб, эътиборсизлик ва би усуллари билан йўқотилади. Сўз ва қараш билан танбех беришдан муваффақиятли фойдаланилади. Мактабгача тарбия ёшдаги болалар билан олиб бориладиган махсус машғулотлар асосий психик функциялар: диққат, кузатувчанлик, хотира, тафаккур, нутқ қабиларни ривожлантириш мумкин. Боланинг мактабга ўқишга тайёргардигини ана шу усул билан таъминланади. Мактабгача ёшдаги бола кўпроқ ўзига эътибор беришни ва уни хоҳлайди. Мен буни болада синаб кўрганимда ҳақиқатдан ҳам бўлади. Болалар ўзларини ҳаммадан устун кўяр эканлар. Танбех берсангиз сиз билан анчагача гаплашмай аразлаб юришар экан. Худди шу мавзунини «Психология» дарслигидаги «Мактабгача ёшдаги болалар ўсишининг умумий шарт-шароитлар» дея кўриб чиқамиз: 3 ёшли болаларга тўғри тарбия бериш, таъсир ўтказиш, уларнинг характерларини максималда муваффақийналтириш орқали уларда мустақил ҳолда овқатланиш, қийиниш, ювиниш, ўз ўрнини йиғиштириш кўникмаларини таркиб топтиришга, айран

тошвирик ва вазифаларини пухта бажариш малакасини шакллантиришга эришиш мумкин. Мактабгача ёш даврда намоён бўладиган тарбия жараёнидаги айрим қийинчиликларнинг ташки ва ички аломаглари (белгилари) ҳам психологик тадқиқотларда ва илмий-психологик адабиётларда кўп марта таъкидланган бўлиб, биринчи навбатда ўжарлик, қайсарлик, инжиклик, гўё катталарнинг болалар назарида обрўсизланиши ва кадрсизланиши каби яллатлар билан боғлиқдир. Бир қанча илмий-психологик маъналарда айтилишича, бу ёшдаги болаларнинг ҳис-туйғулари ва иродасида муҳим ўзгаришлар содир бўлади ва буларнинг ҳаммаси боладаги худбинлик, ўзига бино қўйиш, уришиш, қайсарлик, рашк қабиларда акс этади. Ўжарлик, қайсарлик, катталарга итоатсизликнинг пайдо бўлиши, боланинг катталарга қарамликдан қўчилишига уриниш ва кичик мактабгача ёш давридан мактабгача даврига ўтиш мазкур ёш давридаги ўзгаришлар, яқинланиши «мен ўзим» ни аниқлашнинг маҳсулидир. Ёш давридаги болаларнинг катталар билан муносабатга киришувининг энг муҳим хусусиятларидан бири — уларнинг хоҳиш — истаklarини бошқариш имконияти мавжуддир. Уларнинг катталарнинг эзгу ниятига бўйсундириш, ота — оналар ва тарбиячилар майлига кўнглириш мумкинлигидир. Уларнинг бошқа ёш давларидаги болалардан фарқи уларга исбатан хоғиржам, барқароррок ҳис-туйғулар мавжудлиги, уларнинг самарани ҳолатлардан узокроклик низоларга кам берилишидир. Бундай болаларда жазавали ҳолат юз бериши мумкин, лекин у вақтинчалик бўлиб, яққол харакага билан эмас, балки тасаввур образлари динамикасининг бəглик ҳолда содир бўлади. Шундай қилиб, «Педагогика» дарслигинин «Болаларнинг ёш давлари хусусиятлари таъсифи» ҳамда «Психология» дарслигининг «Мактабгача ёшдаги болалар ўсишининг умумий шарт — шароитлари» мавзуларида ўхшашлик ёритиб берилган. Демак, мактабгача даврдаги болалар тафаккурини, нуткий ривожланиши онгининг ўсишини, ҳар хил уйландарни намунали бажаришини психологик йўл билан аниқласак, уларнинг тарбиясини, интизомини тартиб билан аниқлаймиз. Шундагина келажакимиз равнаки бўлган болаларимиз барқарор авлод бўлиб етишадилар.

Интеграцион таълим: соғлом жамият сари

Ўтган 2001 йилнинг ноябрь ойида Хўжабод туманида бир савоб ишга кўл урилди. Туман ҳокимлигининг ташаббуси билан халқ таълими бўлими қошида ногирон болалар маркази ташкил этилди. Хўш, бу марказни ташкил этишдан тўланган мақсад нима эди?

Маълумки 1948 йилда қабул қилинган «Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси» да инсоннинг жамкии ҳуқуқлари белгиланган. Уларнинг қобилияти ва жисмоний ҳолатидан қатъи назар, таълим олиш ҳуқуқига эга эканлиги мазкур ҳужжатда алоҳида таъкидлаб ўтилган. Хўжабоддаги ногирон болалар маркази ҳам худди шу мақсадлардан келиб чиққан ҳолда ташкил этилди. Туман маълумотида 300 дан зиёд турли ёшдаги ногирон болалар бор. Уларни соғлом жамият сари йўналтириш, билим ва касб-хунар эгаллашларига кўмаклашиш, дилин ўқиб қалбларнинг соғлом инсонлар қаторидан жой олишларига ёрдам бериш

соғлом жамият сари йўналтириш, билим ва касб-хунар эгаллашларини кўмаклашиш, дили ўқисик калбларнинг соғлом инсонлар қаторидан жой олишлариغا ёрдам бериш мақсадида ташкил этилган мазкур марказнинг бир йиллик фаолиятига назар ташлар эканмиз, ана шундай масканлар ниҳоятда зарур. Дунё хулосага келдик.

Бу ерда айти пайтда 10 дан ортик турли тўғарақлар фаолият кўрсатмоқда. Ота – онаси ёки бирон яқин кишиси ёрдамида марказга келган ногирон болаларни шифокор назоратида ҳафтада бир ёки икки кун давомида хунар ўрганмоқда. Дурадгорлик, тикувчилик, каштачилик хунарларидан ташқари болалар компьютер билан ҳам танишмоқдалар.

Марказ фаолиятидан нафақат ногирон болалар, айтганда уларнинг ота-оналари жуда мамнун бўлмоқдалар, - дейди туман халқ таълими бўлими мудири Тоҳиржон Тождидинов. Ногирон болалар маркази туман халқ таълими бўлими ташхис марказининг доимий назоратида. Мутахассисларимизнинг сарф-ҳаракати билан ногирон болаларнинг соғлом жамият сари интилиши, касб-хунар эгаллашга бўлган кизиқиши кучаймоқда. Энг асосий мақсадимиз ногирон болаларнинг соғлом болалар билан интеграциялашувини амалга ошириши ва иборат.

Интеграцион, инклюзив таълим жорий этилган мамлакатлар тажрибасидан маълумки, мазкур тизимда иккала томон – алоҳида ёрдамга мухтож болалар ҳам, соғлом болалар ҳам ўзаро манфаатдор бўладилар. Нуксонли болалар умумтаълим мактабларида ўқир эканлар, ўзларини камситилган ҳолда ҳис қилмайдилар, аксинча, шу жамоани тўлақонли аъзоли эканликларини аниқлайдилар. Оқибатда ўз-ўзини ҳурмат қилишлари, яшашга бўлган умидлари, ишончлари ортади. Соғлом болалар эса жамият турли тушунчалар, турмуш дунёқарашидаги инсонлардан иборат эканлигига кўникадилар, мухтож дўстларига ёрдам бера олаётганликларидан мамнунлик туйғусини ҳис эталар. Айти пайтда Андижон вилоятида 6000 дан зиёд ногирон ва ривожланган нуксонли бўлган болалар аниқланган. Улар учун вилоятда 14 та махсус таълим муассасаси ташкил этилган. Мактабгача ёшдаги болалар учун 18та болалар боғчалари мавжуд. Мазкур муассасаларда 3420 нафар болалар таълим қабул олмақда. Шунингдек, 600 дан зиёдрок ногирон болалар уй шароитида яшашга шарт шарт бўлиб парвариш қилиниб, мактабга тайёрланмоқда. Ногиронлар ишлари бўйича мамлакатимизда катта тажриба яратилган. Вилоятларда ҳам мазкур таълим жонқуярлари кўпчиликини ташкил этади.

Маълумки, интеграцион таълим мамлакатимизда ҳали у қадар тасоғирлашгани йўқ. Бир қатор ривожланган хорижий давлатларда интеграцион таълим яхлит тизимга айланган. «Таълим тўғрисида»ги қонунда белгиланганидек, нуксонли болалар фақатгина ота-оналар ёки бирор яқинларининг розилиги билангина махсус таълимга ўтказилади. Шу туфайли ҳамда дунё тажрибасидан ақс этган яхши ният билан, вилоятда 2 минг нафар нуксонли бола умумтаълим мактабларида соғлом тенгдошлари билан бирга таълим олмақда.

Вилоятда интеграцион таълим соҳасини ўрганиш жараёнида бу борада ота-оналар қатор муаммолар ҳам борлигини қузатдик. Интеграцион таълимнинг тўғрисида

лалар билан бир синфда, бир партада ёнма-ён ўтирган ногирон бола дўстларидан мунтазам ёрдам олиб туради. Лекин ўқитувчи боланинг интеллектуал даражаси ёки жисмоний нуқсонидан келиб чиққан ҳолда билим беришга алоҳида тайёргарлик кўриши шарт бўлади. Шу боис республикамиздаги барча педагогик йўналишдаги олий ўқув юртларида махсус курслар ўқув дастурига киритилиши лозим.

14. Бошлангич мактабда интеграциялашган таълимдан фойдаланишнинг методик хусусиятлари

1. Мактаб умумтаълим курслари интегративлигининг моҳияти.
2. Интеграция- ўқувчиларни ўқитиш ва тарбиялашга янги ёндошув.
3. Бошлангич синфларда интеграцияланган таълимни амалга ошириш

методикаси.

Бир ўқув предметида чегарадош фанларни, йирик ғоялар, омиллар, ҳулосаларни чеклаб бирлаштиришдадир. Масалан, тарих курсининг интегративлиги унинг археология, этнография, санъатшуносликка тегишли далоли ва назарий ҳулосаларни ўз ичига олади.

Умумий ўрта таълим мазмунини шакллантириш барча мактаб предметларини ўқитишни инсонийлаштириш, ижтимоий-иктисодий жиҳатларини кучайтиришни талаб этилади. Жамиятшунослик, тарих, ўқиш, синфдан ташқари ўқиш, мусика, тасвирий санъат жамиятимизнинг чуқур инсонпарварлик табиатини ёрқин акс эттиришга қаратилган. Ўқувчиларни инсонпарварлик руҳида тарбиялашда табиий-математик фанлар цикли муҳим роль ўйнайди.

Умумий таълим мазмуни ўқувчиларни ҳар томонлама руҳий ривожланишига, уларда турли тафаккурни ривожлантиришга қаратилган. Ҳар бир ўқув предмети ўрганиш боланинг материални англаш жараёнини, уни эслаб қолишни, таъсирчанликини фаоллаштирувчи, тафаккурни, нутқ ва тасаввурни ривожлантирувчи руҳий диққатни яратишга имкон беради. Айниқса, билиш жараёнида бир-бири билан узвий боғлиқ бўлган тафаккурнинг турларини ривожлантириш жуда муҳимдир.

Таърибага асосланган тафаккур умумлаштириш ва ҳулосалар учун тирик мушоҳада, дастлабки маълумотларни йиғиш вазифасини бажаради. У болаларни реал воқеаларни, ҳодисаларни ўқишга, уларни қайд қилиш ва йиғишга ўргатади. Абстракт тафаккур ажратиб олинган воқеа, ҳодисаларларда уларнинг моҳиятини кўра билишга, аниқлашга имкон беради.

Ўқув предмети мазмунини тузишда педагог амалиёт шу фаннинг асосий категория, тушунчаларининг ривожланиш мантикини ҳисобга олади. Шу билан бирга, ўқитувчи ва психологлар ўқувчилар томонидан материални ўзлаштиришнинг ёш хусусиятларини ҳисобга оладилар. Санъат соҳасидаги умумий ўрта таълим мазмуни ўз ичига ғоявий томони ва тўқис бадий шакл бирлигини ҳосил қилувчи асарларни ўз ичига олади. Бадий жиҳатдан бўлиб ғоявий жиҳатдан ҳақиқатга тўғри келмайдиган асарлар болаларнинг руҳиятини таъсир қила олмайди. Шу сабабли адабиётлар танлашда бу давр болаларининг педагогик-психологик хусусиятларини ҳисобга олиш лозим. Айниқса, тасаввурни уйғотувчи, руҳий кечинмаларни фаоллаштирувчи, шу билан бирга фикрларни уйғотувчи асарлар жуда тарбиявийдир. Бундай умумлаштириш болани билиш ва руҳий ривожланишнинг янги поғонасига кўтарди. Шу асосда формал мантикий тафаккур, турли воқеа-ҳодисалар ўртасида алоқалар ва боғлиқликларни кўра билиш ва ўргана олиш кўникмалари мустаҳкамланади ва ривожланади. Ўқувчи қарама-қаршиликларни топа билиш, уларнинг ривожла-

ривожланиш йўналишларини тўғри тушуниш ва уларни ўз вақтида ечиш йўллари топишни ўрганади. Диалектик тафаккур жамият ҳодисаларини унинг барча алоқа ва воситаларида кўриш қобилияти билан узвий боғлиқ.

Умумий ўрта таълим келажакда болаларга хоҳлаган фанни эгаллаш имконини берувчи билимлар асосини яратади. Ўқув предмети фанларнинг мустақкам асосига эга, замонавий илмий маълумотларни тушунишга етаклайди, фикрлаш қобилиятини ривожлантиришга олиб келади. Умумий ўрта мактаб учун фақат ҳозирги кунда очилган нарсалар эмас, балки, аввалом бор, фаннинг асосини, назарий ўрнини ташкил этувчи нарсалар ҳам зарур.

Бундан ташқари, ҳар бир умумтаълим предмет ўқувчиларга халқ хўжалиги эҳтиёжларини ҳисобга олувчи ўқув материалининг политехник табиатини ёритиб беришга йўналтирилган. Барча ўқув предметларининг политехник мазмуни, ҳаёт билан боғлиқлиги ўқувчиларни ишлаб чиқаришда катнашишига асосий энг оддий иш қуроллари билан ишлашга йўналтиради.

Бу билан умумий ривожланишнинг чуқур асослари, касб танлаш асослари ўргатилади.

Фан қарама-қаршиликларда ривожланади. Улар билан мулоқат қилганда ўқувчилар бадний маълумотлар оқимини мустақил хал қилиш ва уларга тўғри баҳо беришга ўрганадилар.

Умумий ўрта таълим учун даврни яхши ёритиб берувчи маънавий-тарихий аҳамиятга эга асарларни танлаш керак. Бундай асарлар болани даврнинг маънавий ҳаётига олиб қиради. Турли нуқтаи назарларда ва турли образлар орқали улар типик ҳаётӣ воқеа ва ҳодисаларни кўрсатади, ўтиб кетган замонлар ва бўлиб ўтган жанрларнинг тўлиқ тасвирини кўрсатади. Шунинг учун умумий ўрта таълимда ўзаро алоқалар ва ўзаро тўлдиришлар катта аҳамиятга эга. Болаларнинг ёш хусусиятлари мураккаб образли хуносалар чиқаришга тўсқинлик қилмайди.

Меҳнат таълими мазмуни ва мундарижасини ажратиш ҳам ўз хусусиятига эга.

Меҳнатни фан билан мактабда ўрганиладиган ўқув предметлари билан узвий боғлаш мумкин. Ҳамда меҳнатнинг ўқув-иждодий хусусияти илмий билимлардан фойдаланиш жараёни орқали амалга оширилади. Ижтимоий фойдали меҳнат жараёнида ўқувчилар олдига олинган билимларни амалда қўллаш вазифаси юкланади.

Ва ниҳоят, болалар меҳнатининг мазмуни ва ташкил этишни аниқ маҳаллий ишлаб чиқариш, халқ хўжалиги эҳтиёжларига таянган ҳолда, замонавий касблар талаблари асосида тузиш керак. Бундай меҳнат ўқувчиларни умумий меҳнат ва конкрет касбий кўникмалар билан таништиради, меҳнатни фан асосида ташкил қилишни, бир мутахассисликдан иккинчисига ўтишни таъминлайди. Механизатор, чилангар, дехкон, молбоқар касблари ўқувчиларни замонавий касбларга йўналтиради, болаларнинг умумий ривожланишига, ишчи психологиясини шакллантиришга ёрдам беради. Умумий ўрта таълим мазмунининг умумий ва ўзига хос принциплари шулардан иборат. Интеграция-ўқувчиларни ўқитиш ва тарбиялашга янги ёндошув.

Ўқув жараёнида интеграцияланган таълимдан фойдаланишга катта аҳамият берилляпти. Интеграцияланган дарсларнинг тузилиши ўрганишнинг барча боскичларида ўрганиляётган материалларнинг аниқлигини ва изчиллигини, пухта ўрганилганлигини ва ўзаро манткий алоқаларини талаб қилади. Бунга дастурдаги ўқув материалнинг ихчам ва йиғиқ эканлиги, ундан ташқари ўқув материални ўрганишнинг ташкил этишнинг баъзи замонавий усулларини қиритиш орқали эришиш мумкин. Масалан, 1-ва 2-синфдаги «Атроф-олам билан танишиш» курсининг барча мавзулари бир-бири билан чамбарчас боғлиқ. 3- ва 4-синфдаги «Табиатшунослик» дарслари «Атроф олам билан танишиш» курсини давом эттиради. Унинг дастурига табиат ва инсонлар меҳнатидаги мавсумий ўзгаришларни қузатиш киритилган. Ўқувчилар томонидан атроф оламини ўрганиш, ўқиш, нутқ ўстириш, математика, меҳнат таълими дарсларида давом этади. Шундай экан, «Атроф олам билан танишиш» курси предметлараро алоқалар ўқитувчига барча ўқитилаётган дарсларда атроф олам ҳақидаги тушунчаларни шакллантириш бўйича иш олиб боришга имкон бералди. Бошланғич мактабдаги ҳар бир предмет бу интеграцияланган курс, мазмун жиҳатдан улар табиий -математик цикл фанлари билан узвий боғлиқ, бу кичик мактаб ўқувчилари учун тушунарли бўлган атроф-муҳит ҳақидаги билимларни ўзлаштиришни таъминлайди. Бу ёшдаги болаларда табиатни ўрганишга бўлган фақат эмоционал жозиба эмас, билим олиш мотивлари билан боғлиқ. Ўқувчиларнинг бу ҳусусиятини ҳисобга олиб, қизиқишларини қувватлаш учун билим олишга бўлган эҳтиёжларини янги мазмун билан тўлдириб туриш керак.

Бу ўқувчиларга ҳаётдаги ўзаро алоқаларни очиб беришга ҳамда табиатдаги турли-туманликсиз инсон яшай олмаслигини тушуниб етишга ёрдам беради.

Предметлараро алоқаларни амалга ошириш-интеграция турларидан биридир. Тошкентдаги 41-мактаб ўқитувчиси болалар нутқини ўстириш учун табиатшунослик, ўқиш, ҳуснихат ва математикадан фойдаланади. Табиат билан таништирувчи дарсларда бу мақсаднинг танланишини қуйидагича тушунтиради.

1. Бу ҳолатда нутқ ўстириш эркин шароитда, ҳозир ўқиляётган объекларга бўлган жонли қизиқиш асосида ўтади.

2. Табиатшунослик, ўқиш, ҳуснихат ва математика нутқ ўстириш учун катта имкониятлар яраталди.

И. Г. Песталоцци таъкидлаганидек «... ақл нотинч сезгилди идрок қилинган аниқ тушунчаларга кўтариладиган» манбадир. Бу тушунчаларни аниқлаш эриш нутқ санъати билан бирга юради. Эркин табиат образлари болада мангик билан бирга таъсирчанликни ҳам ривожлантиради.

Ҳар бир дарсада нутқ ўстириш масалалари ҳал қилинади, бунда ўрганиляётган материалнинг ўзига ҳослиги ва нутқ ўстириш масаласини ҳаллашнинг мақсадга мувофиқлиги ҳисобга олинади. Ўқувчилар бундай дарсларни жуда яхши кўрадилар. Улар кўп янги, керакли тушунчалар беради, таъсирларини тартибга солади. Бундай ҳолатда болалар ўрганиляётган материални яхшироқ ўзлаштирадидлар, билимлар тизим ҳолига келади ва ўқувчилар учун жуда зарур бўлиб қолади.

Шу билан боғлиқ интеграцияланган дарс таклиф қилинади, у ўқувчилар учун тушунарли ва олинган билимларни янги ўқув шароитида ишлата билиш кўникмасини шакллантиришга ёрдам беради.

1-синф учун мўлжалланган интеграцияланган дарснинг ёйиқ режаси

(табиатшунослик, ўқиш, расм, математика)

Дарс мавзуси: Светофор сигналлари- бизнинг дўстларимиз.

Мақсад: Кўча ҳаракати қондалари ҳақидаги болаларнинг билимларини кенгайтириш, светофорга қараб иш тутиш кўникмасини мустаҳкамлаш.

Вазифалар:

1. Светофор ва пиёдалар. Светофор ранглари ва улар пиёдалар учун нималарни билдиралади.
2. Кўча ҳаракатининг тартиби; Йўлни регулировкани бошқараётганда кўчадан ўтиш қондалари.
3. «Ўқиш китоби» ёки «Кўча ҳаракати қондалари» китобидан ўқилган парча бўйича расм чизиш.

Жаҳоз: Светофор макети. Кўча ҳаракати қондалари ақс этган расмлар; тўғри ва нотўғриларини танилаш учун.

Дарснинг бориши.

1. **Ташкилий қисм:** Ўқувчиларнинг дарсга тайёргарлигини текшириш. Интизомни тўғрилаш ва ишлаш кайфиятини вужудга келтириш.
2. **Уй вазифасини текшириш.** Янги материални қабул қилишга тайёрлаш.
3. **Ўтган мавзунини такрорлаш:**
 - Бугун биз яна бизнинг дўстимиз светофор билан учрашамиз. Унинг сигналлари бўйича кўчадан ўтишни эслаб қолганингизни текшириб кўрамиз.
 - Кимни пиёда деб атаймиз?
 - Пиёда қандай кўча ҳаракати қондаларини билиши керак?
 - Пиёда йўлнинг қайси қисмидан юриши керак?
 - Йўлни қаеридан кесиб ўтиш мумкин?
 - Болалар, энди манва бу шеърни эшитиб кўринг ва унинг мазмунини айтиб бериш.

Кўчанинг қаеридан ўтиши.

Қондани эслаб бил.

Аввал эътибор билан қарагин чапга

Кейин эса ўнгга қарагин.

- Қандай қилиб чап ёки ўнгин ажрагамиз?

4. Светофор макети билан ишлаш

- Светофорнинг нечта томони бор?
- Ҳар томонида нима инфодаланган?
- Нечта ранг бор ва қандай?

5. Китоб билан ишлаш.

6. Светофор ўрнатилган чорраҳага болаларни олиб чиқин.

Қаранглар, ҳозир светофорнинг пиёдалар учун мўлжалланган томонида эса-кизил чирок. Пиёдалар йўлдан ўтишди, машиналар-тўхташди. Энди эса сарик чирок ёнди. У яқинда сигнал ўзгариши ҳақида огоҳлантираётти. Энди эса, аксинча, машиналар учун яшил чирок ёнди. Энди пиёдалар тўхташди. Светофор аниқ ишлайди. Бир чирок бошқаси билан алмашиб турилади. Йўлда ҳамма унга бўйсинади, шунинг учун тартиб бўлади.

Болалар, энди шеър эшитинглар:

Хавфли йўлни ўтишда
Сенга ёрдам бериш учун
Кечаю кундуз ёнамиз
Яшил, сарик, кизил.

Бизнинг уйимиз светофор,
Биз уч ака-укамиз
Кўпдан бери ёнамиз
Йўлда ҳамма болаларга

Энг каттамыз - кизил ранг
Агар у ёнса
Тўхта! Йўл йўқ.
Йўл бекилди.

Йўлдан тинч ўтиш учун
Бизга кулок сол.
Тўхта! Сарик чирокни кўрасан
У ўртада ёнади,
Ундан кейин яшил ёнади
Тўсик йўқ бемалол ўтавер.

7. Регулловкачи билан танишиш.

Баъзида ҳаракатни милиционер - ДАН ходими бошқаради. У регулловкачи дейилади. У жезл таёкчаси ёрдамида ҳаракатни тартибга солиб туради. Қоронгида таёкча ёниб туради: шунда кечкурун ҳам регулловкачининг ҳаракатлари ҳайдовчиларга ҳам, пиёдаларга ҳам яхши кўриниб туради.

Регулловкачи ҳаракатни бошқараётганда йўлдан утиш қоидалари: Агар регулловкачи сенга ёни билан туриб, таёкчали кўлини олдинга кўтариб турса, демак у машиналар учун чапга ва ўнгга йўл очди, у кўлини туширмагунча йўлдан ўтиш мумкин эмас.

8. Дидактик ўйин.

Болаларнинг кўлларида кизил, сарик, яшил рангли доирани светофор. Ўқитувчи шеър ўқийди, болалар эса светофорнинг керакли рангини кўрсатишади.

Светофорнинг чироклари бор,
Уларга бўйсининг ҳар доим

Кўчада ҳаракат авжида
 Машиналар югурар, шошар трамвайлар
 Тўғри жавобни айтинг,
 Қандай чирок ёняпти? (қизил)
 Маҳсус чирок - огоҳлантириш
 Ҳаракат учун сигнални кутинг
 Тўғри жавобни айтинг,
 Қандай чирок ёняпти? (сарик)
 Олға юр! Тартибни биласан
 Кўчада жабрланмайсан
 Тўғри жавобни айтинг,
 Қандай чирок ёняпти? (яшил)

9. Мустаҳкамлаш. Ўқувчилар светофор макети ва доскадаги дидактик расмлар билан машқ қиладилар. Ўқитувчи яна бир марта болаларга кўчадан ўтганда эҳтиёт бўлишлари кераклиги, кўчадан ногўғри ўтиш ёмон оқибатларга олиб келишини эслатиб ўтади.

10. Ижодий иш. Болалар, мана бу парчани эшитинглар.

«Болалар сайрга чиқишди. Бурчакка етишди, у ерда светофор бор эди. Светофорда қизил чирок ёнишини кутиб туришибди. Машиналар эса кетма кет ўтиб кетяпти, уларнинг охири кўринмайди. Кўчанинг ўртасида милиционер турибди. Болаларга қараб қўйдида, таёқчасини кўтарди. Машиналар тўхташди. Қизил чирок ўчди, сарик, кейин эса яшил чирок ёнди. Кўчадан ўтса бўлади.

Болалар кўчадан ўтиб, хиёбонда ўйнай бошлашди. Собир таёқча олди ва «Мен милиционерман», деди. Машиналар, болалар гувиллаб кўчадан юриб кетишди. Чорраҳада эса Собир милиционер турибди. Хайдовчилар унга буйсунишади. Таёқчани кўтарса-машиналар тўхтайти, таёқчани силкитса - машиналар юради. Ҳеч ким бир-бирига қараб юриб кетмайди, ҳеч ким бир-бирига ҳалакит бермайди. Чунки милиционер ҳаракатни кузатиб турибди.

Энди ҳар бирингиз шу ҳикоядан эслаб қолганларингизни расмини чизинг.

11. Чизганларини таҳлил қилиш.

12. Дарсга ҳулоса қилиш.

Шундай қилиб, йўлни кесиб ўтаётганда, жуда эҳтиёт бўлиш керак! Светофорга қараб, яшил чирокни кутиш керак, аввал чапга, кейин ўнгга қараб, кейин йўлдан ўтиш керак.

- Қани айтинг-чи, йўлнинг машиналар юрадиган бўлагиди нима қилиш мумкин эмас?

13. Баҳолаш ва баҳоларни изоҳлаш.

14. Уйга вазифа. Вазифани кузатиш қўндалиги бўйича бажариш.

**Бошланғич синфларда интеграцияланган таълимни амалга ошириш
 мебоҳикаси (услуги)**

Интеграция, интеграциялаш жараёнлари замонавий мактабга кириб келиб, фақат унинг мазмунини эмас, балки кичик мактаб ўқувчиларини экологик таълимнинг ташкилий шакл ва услубларига ҳам фаол кириб бораётган.

Ўқитувчи билим олиш жараёнини шундай ташкил этиши керакки, унда ўқувчилар кўпроқ мустақил изланишлари, ўз ҳаракат ва фаолиятларининг оқибатларини олдиндан билишга ўрганишлари, баҳс-мунозараларда иштирок этишлари, табиий ва ижтимоий муҳитни яқунлашлари керак. Шунинг учун ўқиш вақтининг ярмини ўқувчилар табиат ва ижтимоий муҳитда ўтказишлари, Амалий-ижодий ва текшириш ишлари олиб боришлари керак. Бу вазифани таълимнинг турли шаклларида бажариш мумкин: кузатишлар, тажриба ва синовлар ўтказиш, санъат асарларини қайта тиклаш, моделлаштириш, ижтимоий муҳитдаги ўз ҳаракат ва фаолиятларини натижасини кўра билиш, китоб билан ишлаш.

Ўқитувчи дарс самарадорлигини оширувчи, математика, рус тили, ўқиш, табиатшунослик фанларини ўқитишнинг турли-туман усул ва шакллариغا эга. Ҳар бир дарс ўқувчига илмий билим, тасаввур ва тушунчаларнинг маълум бир йнгииндисини бериши, ҳамда тарбиялаш ва ривожлантириши керак. Дастурдаги материални улар дарс давомида ўзлаштиришлари керак. Бу ўқувчиларнинг ўқув машғулоти билан ортикча юкланмаслигининг муҳим шартидир, чунки яхши ўзлаштирилган дарс уй вазифасини бажариш учун кетадиган вақтни анча қисқартиради. Бу ҳолатдаги асосий принцип: кичик мактаб ўқувчиларининг энг муҳим вазифаси - ўқиш, мустаҳкам билим олиш, дарсдаги вазифа эса ўқитувчи бошчилигидаги меҳнат. Бундан ташқари дарс ташкил қилишда, уни ўтказиш методларини танлашда бир хил қилинган фойдаланиш.

Дарсга тайёрланар экан, ўқитувчи биринчи навбатда унинг мақсадини аниқлайди ва шу асосида дарснинг мазмуни танланади, асосий саволлар белгиланади. Бунда ўқитувчи фақат дарслик матнини гапириб бериш билан чекланмаслиги керак. Ўқувчиларни қўшимча материал билан қўшиб ташламаганда ҳолда, уларга китобда йўқ мисолларни ҳам бериб бориши керак: турли шеърлар, бадиий асарлардан парчалар, мақоллар, топшимоқлар ва бошқа материаллар ўқувчиларда жонли кизиқиш уйғотгани ва таъсирлантиради.

Ҳар бир дарс мазмуни белгиланаётганда предмет ичидаги ва предметдан раро алоқалар ҳисобга олинади. Дарснинг мазмунини белгилангач ўқитувчи қандай тасаввур ва тушунчалар унда ўз ривожини топишини, ўқувчи қандай билим ва қўникмаларга эга бўлишини аниқлайди. Дарснинг мақсади ва мазмунига мос равишда ўқитувчи таълим методларини танлайди. Дарсда ўқитувчи ва ўқувчининг фаолиятлари бир-бири билан узвий боғлаб бўлганлиги сабабли, бу фаолиятларнинг аниқ босқичларини белгилаб олиши керак. Бутун дарс давомида синфнинг фаол ишлаши учун, усул ва воситаларнинг тўғри алмашинувини аниқлаб олиш керак.

1-синф интеграцияланган ўқиш дарсининг ёйик конспект режаси
(Ўқиш, ёзув, табиатшунослик, математика)

Мавзу: О товуши ва О харфи

Мақсад:

1. Таълимий - Янги О товуши билан таништириш ва дафтарда босма О харфини ёзиш;
 2. Ривожлантирувчи-гални сўзларга, сўзларни эса бўгинларга ажратиш кўникмасини ривожлантириш;
 3. Тарбиявий -табиатни асраш ҳиссини тарбиялаш.
- Жихоз:** қизиқарли ва дидактик материал, расм - жавоблар.

Дарсининг бориши.

1. Ташкилий қисм. Ўқувчиларнинг дарсга тайёрлигини текшириш. Уларни ўқув жараёнига жалб қилиш.

2. Олдинги дарсда ўтилган «А» харфини такрорлаш.

- Болалар, ўтган дарсда биз қайси қарор билан танишдик?
- А харфи нечта элементдан иборат? (3 та чапга энгашган таёкча, ўнгга энгашган таёкча ва горизантал тўғри таёкча)
- А харфли сўз топиш, (анор).
- Анор сўзини бўгинларга ажратиш ва ургу қўйиш. (а-нор).

3. Янги мавзуга тайёрланиш.

Болалар, мана бу топишмоқни топинг-чи, (доскада «О» харфли қизиқарли расм осилган).

Бу харфда бурчак йўқ,

Шундан у думалокдир.

Шунчалик думалокки,

Думалаб кетиши мумкин.

- О харфи нимага ўхшайди. . . (ғилдирак)
- Яна нимага? (айлана) Айлана ўзи нима?
- Думалок нарсаларни айтиб берингчи?
- Болалар, келинлар «О» товушини куйлаб кўрамыз. О-О-О. Товушни куйлаб бўлар экан, демак у унли товуш.

4. Янги мавзунини ўрганиш. Бугун биз сиз билан «О» харфини ўрганамиз.

5. Китоб билан ишлаш.

- №1 расмда нима тасвирланган? (гулдаста)
- Гулдаста нима?
- Яна нимадардан гулдаста йиғиш мумкин? (баргллар)
- Ойша, у ерда ёзилган сўзни ўқи? (листопад-хазонрезгилик)
- У сўз нимани билдиради?
- У қачон бўлади?
- Зима, осень сўзини бўгинларга ажратинг.

6. Дафтар билан ишлаш. Болаларга ўқиш дафтариди харфларни эргаштирмасдан ёзишни эслатиш керак. Катта харф 2 та катакда кичик харф 1 та

1 та катакда ёзилади. «А» харфидан кейин 2 та катак колдирамыз. Оввал чизамиз, хар бир харф орасида 1 катакдан колдирамыз.

Физминутка

Буратино тортилди,
Бир энгашди,
Икки энгашди,
Уч энгашди,

Кўлларини ёнига ёйди.
Калитни тополмади.
Калитни олиш учун
Оёк учига туриш керак.

7. Китоб билан ишлаш.

№2 расми тахлил килиш. Ўқитувчи ўқувчиларга расм бўйича савол беради.

- 1) Расмда нимани кўряпсиз?
- 2) Об-хаво қандай?
- 3) Дарахтлар қандай?
- 4) Бола қаерга қараяпти?
- 5) Қушлар нимага учиб кетишяпти?

Топишмоқ.

Кулранг, лекин бўри эмас,
Кулоғи узун, лекин куйён эмас,
Туёғи бор, от эмас (Эшак).

Хўтикча ослик сўзини фонетик тахлил килиш, О харфига сўзлар топиш. Экологик характерга эга бўлган тарбиявий иш.

- Болалар, балиқлар фақат тоза сувда яшайдилар. Сувга чикиндиларни ташлаш мумкин эмас. Балиқлар захарланиб ўладилар. Ахлатларни ҳам сувга ташлаш керак эмас, бўлмаса биз балик ўрнига эски батинкаларни тутамиз.

Яна одамлар учун барглари ёкиш ҳам зарарли, уларни кўмиб ташлаш керак. Бу ўсимликлар учун ўғит бўлади.

8. Мусобақа - ўйин. Синф 2 гуруҳга бўлинади - ўғил болалар ва киз болалар. Доскага расмлар осишади, хар бир расмга топишмоқ айтилади. Ўғил болалар ва киз болалар галма-галдан топишади. «О» харфи бор сўзлар расмларни кўрсатишлари ва у нечанчи бўлиб туришини айтишлари керак.

1. Одамлар яшайдиган жой (уй)
2. Пианинони чалаётганда мусиқачи нимани ўқийди? (нота)
3. Ёмғирда одамлар бошларига нимани ёпинишади? (зонт)
4. Қишки кийим (пальто)

5. Асаларига ўхшайди, лекин асал бермайди (ари)
6. Озик-овқатлар нима билан кесилади? (пичоқ)

9. Хулоса қилиш.

- Биз бугун қайси ҳарф ва товуш билан танишдик? У унлими ёки ундошми? Нима учун?

10. Баҳолаш ва уларни шархлаш.

11. Уйга вазифа.

«О» ҳарфини ёзиш.

1-синфда интеграцияланган математика дарси учун ёйик конспект режа (математика, ўқиш, атрофимиздаги олам)

Мавзу: 1 дан 5 гача бўлган сонлар. 1 сони

Мақсад:

1. Таълимий- ўқувчиларни 1 сони билан таништириш. «Рақам» ва «сон» тушунчаларини бериш.

2. Ривожлантирувчи-рақамлар элементларини ёзиш кўникмаларини ривожлантириш.

3. Тарбиявий-хайвонларга нисбатан гамхўрлик хиссини тарбиялаш.

Жихозлар: расмлар, кизикарли материал, карточкали панно.

Дарснинг бориши:

1. Ташкилий қисм. Ўқувчиларнинг дарсга гайёрлигини текшириш. Уларни дарс жараёнига жалб қилиш.

2. Уй вазифасини текшириш.

- Болалар, дафтарларингизни очинг. Мен уй вазифасини текшириб чиқаман. Ўқитувчи синфни айланиб, дафтарларни кўриб чиқади, энг яхши дафтарни синфга намуна қилиб кўрсатади.

Энди дафтарларни ёпиб, парта бурчагига қўйинлар, навбатчилар дафтарларни йиғиб чиқишади.

3. Ўтган дарсни такрорлаш.

Озгаки санок:

- 1) Болалар, ҳаммангиз паннога қаранглار, теладаги қаторда нима бор?
- 2) Квадратни тасвирлаб беринг (4 бурчак, 4 томон)
- 3) Учбурчакни тасвирлаб беринг (3 бурчак, 3 томон)
- 4) Айлана, доира тўғрисида нима дейиш мумкин?
- 5) Охириги шакл қанақа (кўлбурчак)
- 6) Квадрат ва учбурчак ўртасида нима бор? - Айлананинг ўнг томонида нима бор?
- 7) Иккинчи қаторда нима бор? - Улар тўғрисида нима дейиш мумкин?
- 8) Ҳаммаси нечта? (жуфт) - Кейинги қаторда нима бор?
- 9) Уларнинг сони хақида нима дейиш мумкин? (3та яшил, қолганлари сарик)

- 10) Бигга барг тушиб кетди, нечта колди?
- 11) 4-каторда нима бор?

Бошлангич мактабда эстетик машғулотларни интерактив цикли

Жамиятимизнинг барча фаолият соҳаларида гўб қайта ўзгаришлар бўдаётган бир шароитда ўсиб келаётган ёш авлодни тарбиялашнинг муҳим аҳамият касб этмоқда. Жамиятни ривожлантиришнинг ўтиш босқичидаги вазият инсоннинг мавжудлигини, ҳаёт мазмунини англаш жараёнларини, таълим тизимини инсонпарварлаштириш заруриятини келтириб чиқармоқда. Бу босқичда Республикамиздаги мактаб ўқувчиларини эстетик таълим-тарбиясининг кадр-киммати ўсиб бормоқда. Айнан саноат воситасида инсониятнинг маънавий тажрибасини авлоддан-авлодга ўтказиш асосан амалга оширилади. Бу эса авлодларро алокани қайта тиклашга ёрдам беради. Шу нарса ҳам муҳимки санъат «химоя қилувчи, камар» ролида ҳам намоен бўладики, бу роль эса болани зўравонлик ва шафқатсизлик ғоялар таъсиридан асрайди. Санъат ўқувчиларга чор-атрофимиздаги дунёни тўла-тўқис қиёфасини тасаввур этишга ёрдам беради, турли хил ҳаётий вазиятларда тўғри қарор қабул қилишни осонлаштиради.

Кейинги вақтларда ўқувчилар орасида санъат бўйича маданиятни бир қисми сифатида, мусикани ўрганиш, мусикали фольклор, халқ амалий санъатини ўрганиш бўйича интеграллашган машғулотлар кенг расм бўлиши қонуний тус олди. Интеграллашган эстетик шакл бошлангич звенода, санъат предметларини интеграциялаши, ўқувчиларни санъат предметларни ўқитишнинг муқобил тизими, эканлигини таъкидлаш имконини беради.

Интеграллашган курс куйидаги предметларни адабий ўқув, тасвирий санъат ва мусикани камраб олиб, улар учун умумий мақсадларга эга дидактикани тамойилларига эга бўлиб, тўсқинлик қилмайди, санъатнинг турли шакллари ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олади, саклаб қолади, ўқувчиларни ўзига ҳо ёш ва индивидуал хусусиятларини этиборга олади, атрофдаги оламнинг гўзалликларини тўлақонли қабул қилишда болалар томонидан борлиқни англашда ўз изини қолдиради.

Интеграллашган эстетик курс Тошкент шаҳридаги 24-мактаб лаборатория баъзасида синовдан ўтказилди. Мазкур интеграллашган курснинг умумтаълим мактабларидаги 1-4 - синф ўқувчилари учун темагик режалаштириш ҳафтагина 1 соатдан иборат қилиб, ўқув йилига тузилади. Жадвал эстетик курсни режалаштиришнинг аниқ тасаввурини беради (Адабий ўқиш, тасвирий санъат, мусика). 1-синфда (1, 4 тизим бўйича) ва 3-синфда (1-3 тизим бўйича).

Бу курсда ўзак предмет бўлиб, бадий ўқиш, мусика билан тасвирий санъат ўзаро бир-бирини тўлдирадиган дарснинг ўқув материали ҳисобланади. 3 та ягона дидактик мақсадни таълимий ривожлантирувчи ва тарбияловчи мақсадларни амалга оширишни қучайтиришда бадий ўқишнинг тасвирий санъат ва мусика билан уйғунлашган ўқув материали катта аҳамиятга эга.

Эстетик курсга шоирлар, рассомлар, композиторларнинг мазмунига қура бир-бирига яқин ва мантикий ўзаро боғланган асарлари киритилган. Лекин буни

бунга бошлангич синф ўқувчиларининг ёш хусусиятларини ҳисобга олувчи дастурдан ташқари асарлари киририлганки, булар болаларни билиш фаолиятини кузатишга ва билимларини кенгайтиришга имкон беради. Бундан ташқари, баъзий асарлар, матнларни табиатга боғлиқ ҳолда мавсумни ўзгаришларини ҳисобга олган ҳолда танлаб олинди.

«Ўйинчоқлар»

Бу шеърга асосан иллюстрациялар чизилади

Яна матн асосида кўшиқ ва куйлар ўйлаб топиш ёки илгари эшитилган куйлардан фойдаланиш вазифаси ҳам юкланади.

А. Барто «Ўйинчоқлар» шеърига, матнларига кўшиқ ва куйлар ўйлаб топиш, ёки илгари эшитилган таниш куйлардан фойдаланиш.

Мақсад: боланинг ифодали ўқиш малакасини шакллантириш. Ўқувчиларни оғзаки саводхонлик нутқини, кўникмаларини ҳосил қилиш, уни лугат билан ишлаш ҳисобига бойитиш, чиройли эстетик дидини ривожлантириш, мусика мавзусини ҳиссий қабул қилиш кўникмаларини шакллантириш, шеърларга куйлар танлашни ўргатиш.

Жиҳозлаш: альбом тайёрлаш учун қатта бўлмаган қоғоз варақлари ёки расм чизиш альбомининг муқоваси олдиндан тайёрлаб қўйилади.

Дарснинг бориши

1. Ташкилий қисм
2. Мақсад йўл-йўриқлари
3. Топишмоқлар билан ишлаш

1) Ўқувчилар томонидан топишмоқ ўқиш ва топиш.

2) Саволларга жавоблар бериш:

- Сиз топиб олган буюмни бир сўз билан нима деб аташ мумкин?
- Биз нима ҳақида гапирамиз, куйлаймиз, нимани чизамиз?

3) Шеър, матнлар билан ишлаш

Рассом-безакчи

1. Ўқувчиларга тайёрланган «Қоптокча» шеърини ўқиш.

2. Саволларга жавоблар.

- Қоптокча қайерга тушиб қолди?
- Диёра ўз уйинчоғига қандай муносабатда бўлди?
- Шеърнинг охириги сатрларини қандай ўқиш керак?

3. Шеърни қайтадан ўқиш (3-4 ўқувчи)

4. Қоптокни ҳақиқий қоптокка қараб туриб альбомнинг биринчи варағига чизиш.

5. «Қоптокча» шеърига куй танлаш, алоҳида ўқувчилар томонидан ижро қилиш. Ўқитувчи ўқувчиларнинг «Қопток» шеърига танлаган куйларини фортопианода чалиб бериши мумкин. Ўқитувчи шеърнинг охириги мисраларини қандай узилишлар билан куйга солишга эътиборини қаратади.

Физминутка

«Бузокча» шеърдаги сўз ижроси ҳаракатларини кузатиш. «Қуёнча» асарининг тексти бўйича ишлаш.

1) Ўқувчи томонидан тайёрланган шеър ўқиш.

2) Саволларга жавоблар:

- Қуёнчанинг эгаси яхшими? Нима учун?

- Шеър сатрини қандай ўқиш керак?

3) Ўқитувчилар томонидан шеърни қайта ўқиш (3-4 ўқувчи)

4) Ўйинчоқни ўзига қараб альбомнинг иккинчи варағига тасвирлаб чизиш.

5) Шеърни ёддан ўқиш.

«Қуёнча» шеъри матнига таниш қуйини танлаш, бир қатор талабалар томонидан қуй топиш, (ўқитувчи қуйини фортопианода ижро этиб бериши мумкин).

«Самолёт» шеъри матни устида ишлаш.

6) Тайёрланган ўқувчи томонидан шеърни дастлаб ўқиб бериш.

7) Саволга жавоб:

- Шеър сатрини қандай ифодали билан ўқиш керак?

8) 3-4 ўқувчи томонидан шеър ўқиш.

9) Саволга жавоб:

- Ўйинчоқларга ва ўйинчоқлар ясовчиларга қандай муносабатда бўлиш керак?

Физминутка («Самолёт» шеърини ўқувчилар томонидан хор бўлиб, мусика жўрлигида ижро этиш).

10) Ўқувчилар томонидан самолёт расмини чизиш

11) Луғат билан ишлаш. Фюзележ, стабилизатор, қопот (луғат билан ишлаш, самолёт расмини чизиш жараёнида ўтилади).

12) Ўтилганларнинг расми чизилган варақларни титул варағи-муқовани бирлаштириб – альбом тайёрлаш.

13) «Грузовик», «кемача» шеърлари билан «Жонли» китоб.

14) Дарс якуни.

Эслатма: интеграциялашган дарсни мусика ва тасвирий санъат ўқитувчилари билан ҳамкорликда ўтказишлари мумкин.

Шундай қилиб эстетик курсда ўқитиб келинган предметни интеграциялаштириш катта аҳамият касб этади. Бундай дарслар ўқувчилар ранг ва товушлар дунёсига кўришига ёрдам бериб, уларни ёзма ва оғзаки нутқларининг ривожланиши ва бойишига ёрдам беради, санъат асарларини кадрлаш, кадрдон табиий муҳитни гўзалликлари ва бойликларини кадрлаш малакаларини ҳосил қилади.

15. Математика дарсида интеграция

Бошланғич мактабларда математика дарсининг элементи ҳар бир ўқув предмети орқали фойдаланиш мумкин. Математика дарсида интеграция элементи билан фойдаланишдан мақсад дарсида уларни фаоллигини ривожлантириш ва дарсларни қизиқарли ўтказиш. Биринчи синфда савод ўргатиш ва алифбадан

ўргатиш ва алифбедан кейинги даврда сўз ва товушларни сонини тушунтириши ва бўғинларни тартибли равишда сўз, кийин сўзлар ва гапларни тушунтириш. Интеграция усули ўқувчиларга математика дарсида тўғри ҳисоблаш қоидадини ўргатади. Шунингдек, математика дарси қутилмаганда китобнинг бетлари ва машқларнинг номерларини тушунтиради. Математика дарсида ўқитувчи ўқувчиларга луғавий сўзларни тушунтиришдан фойдаланиши мумкин.

Масалан: Луғавий сўзларни тушунтиришда ўқитувчи антика усул, ребус усулидан фойдаланиши мумкин.

3 терак	100 лаш	100 ма	1005 арик
6 бой	7 сўв	40 киз	3 кудук

Бу усуллар фақатгина фаоллаштирмасдан, ўқувчиларни ўйлаш қобилиятларидан ва катта ўзлаштиришларидан ўқитувчи яхши фойдаланади.

Интеграция усулида ўқиш дарсида ёзувчининг охириги тарихий, ҳаётий фаолиятини ўрганилади. Шунингдек ўқиш дарсларида ўқувчилар тез-тез топшириқлар олиб турадилар. Матнни тўртинчи бўлимни ўқиш ва уч қатор шеърни ёд олиш ва ҳоказо. Интеграция усули табиатшунослик дарсларида катта шароит уйғотади. Шунингдек, ўқувчи саналарни қўйиш, қундалик кузатиш дафтарига об-ҳавони белгилаш ва ҳоказолар. Табиатшунослик дарсларида интеграциядан алоҳида фойдаланиш, бу бирор нарса «ҳажмини» масалан, 4-синфнинг табиатшунослик дарслигида ўқувчиларга топшириқ берилди. Ўқувчи ўзининг партасининг бўйи ва энини ўлчаш ва қоғозга уни планини чизш. 1см, 10см. Неча марта қоғозга нисбатан, қоғоздаги кискарган:

Ўзингиз яшайдиган хонанинг планини чизинг (масштаб: 1см 2м). Ўзига нисбатан қоғозга неча марта кискартирганингизни кўрсатинг.

Мавзу: Икки усулли бўлиш.

Мақсад: 1. Қўп усулли, икки усулли гуруҳда масалаларни ечиш;

2. Математик ривожлантириш ва оғзаки ўйлаш орқали ечиш;

3. Табиатга қизиқишларини ривожлантириш.

Кўргазма: 1. Оғзаки ҳисоб учун «Ромашка»

2. Топшириққа мос карточка

3. Жавобли карточка

4. Ноёб ўсимлик ва ҳайвонларнинг расми.

Дарснинг бориши:

1. Ташкилий қисм

2. Оғзаки топшириқлар

✓ Доскада нималар ёзилган?

$$\begin{array}{r} 623 \\ \underline{*7} \end{array} \quad \begin{array}{r} 103 \\ \underline{*7} \end{array} \quad \begin{array}{r} 220 \\ \underline{*4} \end{array} \quad \begin{array}{r} 473 \\ \underline{*4} \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 771 \\ \underline{*2} \end{array} \quad \begin{array}{r} 316 \\ \underline{*3} \end{array} \quad \begin{array}{r} 508 \\ \underline{*7} \end{array} \quad \begin{array}{r} 826 \\ \underline{*4} \end{array}$$

- ✓ Табиат
- ✓ Бу сўзнинг маъносини қандай тушунасиз?

Оғзаки масалани ечинг.

1. 1984 йилда бизнинг юртимизда 143 та кўриқхона бор эди. Охириги 19 йил ичида яна 50та янги кўриқхона кўпайди. Юртимизда қанча кўриқхона бўлди?

- Сиз қандай кўриқхоналарни биласиз?
- Доскага қаранг ва мисолларни ечинг.

$$\begin{array}{r} 3234 \\ \underline{2484} \end{array} \quad \begin{array}{r} 263 \\ \underline{613} \end{array} \quad \begin{array}{r} 438 \\ +562 \end{array}$$

Болалар мисолларни ечишлади. Ҳукуватчи варақадаги жавобни орқа томонига кўчириб қўяди.

750- кўнғиз 1 кунда иллизни ейди.

350- дарахт қанча йил яшайди.

1000- бойўғли 1 йилда қанча сичқонни ейди.

III. Мустаҳкамлаш.

Қарточка №1

Қайин дарахти 500 йил, чинор эса 2000 йил яшайди. Қайин дарахти чинор дарахтидан қанча кам яшайди?

Қарточка №2

Оқ куёнлар 400 та, қора куёнлар эса 700 та. Оқ куён қора куёндан қанча кам?

IV. Масалаларни анализ қилиш ва ечиш.

Тошкент кўриқхонасида минглаб қушлар болалайди. Бир жуфт қарға ўзини болаларига 335 та қурт олиб келади бир кунда. Бир жуфт қизилиштон қараган қараганда 3 барабар қўп олиб келади. Бир жуфт чумчук эса қарғага қараганда 5 барабар қўп олиб келади. Бир жуфт чумчукка қараганда, бир жуфт қарға қанча қурт ўзини боласига олиб келади?

Қарға - 335 та

Қизилиштон - 3 барабар қўп

Чумчук - 5 барабар қўп.

Бир тезда саволга жавоб бера оламизми? Нимага? Бир жуфт қизилиштон билан бир жуфт чумчук қанча қурт олиб келишини билмаймиз. Қандай билди оламиз? $3 \cdot 335 = 1005$

Сон орқали бир жуфт қизилиштон қанча қурт олиб келишини билдиб олдик. $5 \cdot 335 = 1675$ Шунча қуртни бир жуфт чумчук олиб келади. Масалани саволчи.

кайтаринг? Қайси йўл билан бир жуфт қизилиштон бир жуфт чумчукка қараганда ўзини боласига қанча кўп қурт олиб келади? Айирамиз: $1675-1005=670$ (қурт).

Жавобни ўқиймиз. Масаланинг саволини шундай ўзгартириш усули кўшув бўлиши керак. Бир жуфт чумчук ва бир жуфт қизилиштон биргаликда қанча қурт олиб келишган?

V. Дарснинг якуни.

- Дарсда нима ўргандингиз?

- Нима янгилик билдингиз?

- Математикага доир билимлардан ташқари биз ўз уйимиз, ер сайёраси ҳақида гапирдик.

Инсон табиат билан боғлиқ. У табиатдан ўрғанади. Табиат қонунларини ҳурмат қилинг. Фақат табиат билан уй-уликда биз бахтли бўлишимиз керак.

I-синф

Математика	Меҳнат
Энига ва буйига таққослаш	Мактаб атрофи билан таништириш
Предметнинг шаклини таққослаш. Доира, уч-бурчак, квадрат.	Қоғоздан шаблон тайёрлаш.
Қўлайгириш ва айириш шу кўринишда *I - I.	Ҳар хил шаклда олма ясаш.
Масаланинг шarti ва саволи.	Мева, сабзавот ва кўзқорин ясаш
Ўтган материалларни мустаҳкамлаш.	Табиий материаллардан кўргазма ясаш.
Предмет узунлигини узунлик ўлчови бирлиги ёрдамида ўлчаш.	Конверт ясаш.
Квадрат.	«Танграм» уйинидан кейин аппликация йиғиш.
Предмет узунлиги бўйича таққослаш. Сантиметр.	Светофорни моделлаш.

16. I-синф учун интеграцияланган усулда, очик дарс ишланмаси (ўқиш, математика, расм)

Дарснинг мавзуси: Бизнинг содик дўстларимиз- светофор сигналлари.

Дарснинг мақсади: Болаларни йўл ҳаракати қоидалари ҳақидаги тушунчаларини кенгайтириш, светофор чироқлари бўйича кўчани кесиб ўтиш.

Топшириқлар:

1. Светофор ва пиёдалар. Светофор чироқлари пиёдалар учун нимани аниқлағайди.

2. Назорат қилиш. Ҳаракатни назорат қилаётганда кўчадан ўтиш қоидаси.

3. Ўқиб чиқилган асардан олинган таассурот бўйича расм қизиш.

Дарснинг жиҳозланиши: Светофор макети йўл қоидалари ҳаракати ҳақида суратлар: бири тўғри: бири нотўғри, нотўғрисини танлаш.

Дарснинг бориши:

1. **Ташкилий қисм:** Болаларни дарсга тайёргарлигини текшириш ва уларни дарсга ҳозирлаш.

2. Уй вазифани текшириш. Янги мавзуга ҳозирлик кўриш.

3. Ўтилган мавзуни такрорлаш.

Бугун биз сиз билан содик дўсларимиз яъни светофор билан учрашамиз. Сиз светофорнинг чироклар рангига қараб кўчани кесиб ўтиш қонун қоидаларини эслаб қолдингизми? Ҳозир сизни синаб кўрамиз.

- Кимларни пиёда деб атаймиз?

- Пиёдалар қандай йўл ҳаракати қоидаларини билишлари шарт?

- Кўчани қайси қисмидан кесиб ўтиш мумкин?

Болалар бу шеърни эшитинг ва мазмунини айтиб беринг:

Юр йўлчирок бор жойдан,

Кесиб ўтма ҳар жойдан.

Йўл берк бўлса бироз кут,

Шу ўғитга қулоқ тут.

4. Светофор макети билан ишлаш

- Светофорнинг неча томони бор?

- Ҳар бир томонида нима тасвирланади?

- Нечка ранглари бор ва улар қандай?

5. Кнтоб билан ишлаш.

6. Ўқувчиларни светофор кўйилган чорраҳага олиб чиқиш. Ҳозир пиёдалар учун светофорнинг бир томонида транспорт учун кизил чирок ёнади. Пиёдалар кўчани кесиб ўтадилар. Машиналар тўхтайтиди. Энди светофорнинг ҳамма тарафидан сарик ранг ёнади. Сарик ранг ҳозир сигнал алмашинишидан далолат беради. Энди эса аксинча, яшил чирок машиналар учун, кизил чирок пиёдалар учун ёнади. Энди пиёдалар тўхтайтиди. Светофор янак ишлайди. Ҳамма светофорга бўйсунди, шунинг учун кўчада интизом бўлади.

Болалар бу шеърни эшитинг:

Кўзи ёниб йўлчирок

Чироклари порлайди.

Унинг яшил кўзлари

Бизни йўлга чорлайди.

Яшил-яшил, ям-яшил --

Йўлдан ўтмоққа шошил.

Яшил-яшил, ям-яшил --

Тезроқ ўтмоққа шошил.

Кизил чирок ёнганда

Тўхта, дейди, - болажон,

Юриш учун ҳозирлан

Қизил кўзим ўчган он.

Қизил, кизил, кизил ранг,

Бизни тўхтади, каранг

Қизил, кизил, кизил ранг,

Бирдан тўхтади каранг.

Порлагач сарик чирок,

Сарик кўзга айланиб
Тургин, - дейди, - болакай,
Юриш учун шайланиб.

Сарик, сарик, сарик кўз,
«Тайёр тургин» деган сўз.
Сарик, сап-сарик чирок
Тайёр тур, дейди ўртоқ.

7. Йўл назоратчиси билан танишиш.

Баъзан йул ҳаракатини ДАН ходими-милиционер бошқаради. Уни йўл назоратчиси деб аташади. Ўзининг тайёкчаси (жэзл) билан йўл ҳаракатини бошқаради. Назоратчининг ҳаракати пиёдалар ва хайдовчиларга яхши кўриниши учун кечкурун қўлидаги тайёкчаси ёнади. Назоратчи сизга юзи ёки орқаси билан турса светофорнинг қизил чироғи ёнгандай бўлади. Бундай кўчани кесиб ўтиш мумкин эмас. Агар назоратчи сизга ёнбоши билан турса, яшил чирок ёнади, кўркмасдан ўтаверинг. Агар назоратчи ёни билан турса, таёкчасини тўғрига қилса машинанинг йўли очик. Назоратчи таёкчасини тушурмагунча йўлдан ўтиш ман этилади.

8. **Дидактив ўйини.** Ўқувчилар қўлида доира шаклида светофорнинг уч чироклари, ўқитувчи шеърини ўқийди ва унга томон рангни кўрсатадилар.

Кўзи ёниб йўл чирок
Чироклари порлайди.
Унинг қайси кўзлари
Бизни йўлга чорлайди (яшил)

Қайси чирок ёнганда
Тўхта дейди, - болажон. (қизил)

Бирдан тўхтайтиди қаранг
Порлагач қайси чирок
Тургин дейди болакай
Юриш учун шайланиб. (сарик)

9. **Мустаҳкамлаш.** Ўқитувчи яна бир бор йўлдан ўтаётганда эътиборли бўлишни эътиборсиз йўлдан ўтиш ёмон оқибатларга олиб келиши ҳақида уқтириб ўтади.

10. Кесиб ўтма ҳар жойдан,

Юр йўл чирок бор жойдан матнини ўқиб бериш. Энди болалар эсингизда нима қолган бўлса чизиб беринг.

11. **Текшириш ишлари.**

12. **Дарсни якунлаш:** Демак йўлдан ўтаётганда светофор чирокларига аҳамият берган холда ўтиш, яшил чирокни кутиш, чап ва ўнг томонга қараш,

кейингина ўтиш. - Қани ким айтади? – Йўлнинг қатнов қисмида инма қилиш мумкин эмас.

13. Баҳолаш ва муҳокама қилиш.

14. Уйга вазифа. Кундалик кузатиш. Дафтарга белгилаб келиш.

17. Иқтисодийнинг бошланғич синфларда ўрганиладиган бошқа предметлар билан алоқаси

Кичик ёшдаги ўқувчиларнинг иқтисодий тушунчаларини ўзлаштиришида предметлараро алоқалар қатта ёрдам беради. Бошланғич синфлардаги «Теварак атрофимиздаги олам», «Меҳнат таълими», «Тасвирий санъат» дарслари инсоният томонидан фойдаланиладиган меҳнат воситаларини турли томондан табиий материал сифатида, унинг хоссалари, амалий аҳамияти жиҳатидан очиб беради. Бу билан предметлараро алоқа иқтисодий тафаккурни ҳар томонлама ривожлантиришга, унинг прогматик йўналганлигини шакллантиришга имкон беради. Кичик мактаб ёшдаги боланинг ақл-идроқи табиат ва жамияти ўраб турган оламдаги кўп қиррали муносабатларнинг, иқтисодий ва эгологик муносабатларнинг қарор топиши ва ривожланиши учун яхши заминдир. Шунинг ҳам таъбирга олиш керакки, боланинг онгида теварак атрофдаги олам ҳақидаги кишилар, ҳайвонлар, ўсимликлар, жонсиз табиат тўғрисидаги тасаввур ва билимлар. Фақат механик равишда тўпланиб бормади, улар боланинг оламини тушунишини ва унга муносабатини шакллантиради, ахлокий сифатларга ва ўзининг табиатга аралашуви учун маъсулиятини сезишга таъсир этади.

Бошланғич- мактаб шахсининг қарор топиши, унда экологик маданиятини табиий ва ижтимоий муҳитга бўлган кўп қиррали муносабаглارнинг шаклланишида муҳим ўсқичдир. 6 ёшдан 10 ёшгача бўлган даврда бола ўзининг шахсий ривожланишида ахборотларни ўзлаштириб олиш ҳажми бўйича, муҳим йўлни босиб ўтадики, бундан кейинги ҳеч бир ёшни бу давр билан таққослаб бўлмайди. Бунга боланинг ривожланишидаги табиий шарт-шароитлар ва педагогнинг ўқув тарбия жараёнида улардан фойдаланиш малақаси ёрдам беради. Ахборот назарияси мутахассислари бошланғич таълимнинг тугаллаш даврига келиб инсон 95% ахборот олади, булар дастлабки ва такрорланмас билимлардир. Ўрта мактаб ва олий ўқув юртида эгалланадиган билимлар асосан аввал ҳосил қилинган билимлардир. Масалан, интеграл ҳисоб-бу чексиз кичик микродорларни қўшишдир, дифференциал ҳисоб интеграл ҳисобга тесқари амалдан иборат ва ҳоказо. Ўқувчи мактабда базавий фанларни ўрганар экан, турлича, лекин маълум даражада бир бири билан боғланган ўқув фанлари қамраб оладиган ягона ва бўлинмас оламини идрок қилишга тайёрланади.

Ўқувчиларни иқтисодий тарбиялашнинг асосий механизми улар бевақоликдан уздай оладиган иқтисодий фаолиятдир. Ижтимоий фойдали ишлаб чиқариш меҳнати ўқувчиларда бирор ишни самарали ташкил этиш малақаларини, маҳсулот чиқаришнинг планлаштирилиши, уни тайёрлаш учун сарфланадиган меҳнат ва моддий харажатларни нормаллаштириш, юқори сифатли маҳсулот

чиқаришга эришиш учун замонавий илғор технологиялардан фойдаланиш кераклиги ҳақидаги тушунчаларни ҳосил қилади. Ўқувчиларни иқтисодий фаолиятга жалб қилиш жараёнида уларда иқтисодий муаммоларни тушуниш тажрибаси тўпланиб боради, янги формациядаги тадбиркорнинг ахлоқий сифатлари, дувекараш ва иқтисодий эътикод шаклланади. Натжида болалар ўз ота-оналарини, уларнинг муаммоларини яхшироқ тушунадилар, оилавий ўзаро муносабат яхшиланади, ўқувчида оила бюджетига жонли кизиқиш уйғонади, шахсий истеъмолидаги буюмларга электр энергияси, озик-овқат маҳсулотлари истеъмолида тежамкорлик пайдо булади.

Иқтисодий таълим ва тарбия ўқувчидан турли хилдаги илмий фанларга (табiiйки, булар иқтисодиёт билан чамбарчас боғлиқ бўлиши керак) доир чуқур ва ҳар томонлама билимларни талаб этади, зеро, аралаш фанларни билмасдан туриб, иқтисодиётнинг ўқитилиши ҳаётдан олинган кизиқарли мисоллар билан тўлдириш ҳамда уларнинг катталар ва болаларнинг кундалик ҳаёти билан боғлиқлигини кўрсатиш кийин. Шунинг учун педагог доимо ўз билимини турли журналлардан, ўқув-методик адабиётлардан олинган янги билимлар билан тўлдириб бориши лозим.

Умумий таълим мактабларининг бошланғич синфларида иқтисодиётни математика билан интеграциялаш ва математика бўйича амалий машғулотларни иқтисодиёт билан боғлиқ ҳолда ташкил этиш.

Ҳозирги кунда мактаб математика курсидаги мисоллар иқтисодиётдан ажралган ҳолда бериледи. Ўқувчи уларни ҳеч нарса билан «боғлай» олмаиди, ҳаётий тажрибадан олинган яққол мисоллар йўқ. Шунинг учун математикани ғализ шеър каби ёл олишга тўғри келади ва у ёмон эсда ўқувчилар уни ўз ҳаётларидаги бўлғуси таянч деб билимайдилар ва уни «билиш ва олинган билимлардан амалий ҳаётда фойдаланиш эмас, балки яхши ва коникарли баҳолар учун, «бир бало қилиб топшира олсам» принципига кўра ўрганадилар.

Бошланғич синфдан бошлаб математика дарсларида иқтисодий тарбия элементларини кўпайтириб бориш лозим. Болаларнинг ҳар турли оила харажатлари, оила аъзоларининг даромад манбаалари (иш ҳаққи, пенсия, стипендия, ёрдам пули ва ҳоказо)лардан қопланишини билишлари учун уларни оила бюджетни асосларига ўргатиш керак. Бюджетнинг рақамлардаги ифодасига мисол келтириш лозим. Бунда оиланинг овқатланиш, кийим-бош, пойафзал, коммунал хизматлар, уйин-қулгу ва ҳоказоларга сарфланадиган харажатларни рақамларда ифодаланган мисоллар билан кўрсатиб бериш зарур. Шу билан бирга даромадлар ва харажатларни таққослаш ҳам керак. Сўнгра ўқувчининг шахсий бюджетини мисол қилиб кўрсатиш лозим: ота-оналари унга мактабда овқатланишига, уйин-қулгуларига неча сўм бериши ва бу пулларни қандай сарфлаши ва ҳоказо.

Шундан кейин ўқувчиларга ишлаб чиқариш харажатлари ва уларнинг турлари ҳақида оддий тушунча бериш керак. Уларга қўшимча ишлаб чиқариш ёки уй хўжалигини юритишни ҳар қандай фаолият харажатлар билан боғлиқлигини энг оддий мисолларда тушунтириш лозим. Бирор бир ишни бажариш, товар ишлаб чиқариш ёки хизматлар кўрсатиш учун бошқа ресурсларни сарфлаш за-

Шунинг учун математик ҳисоблаш ва такқослашларга асосланиб улардан бирини танлашга тўғри келади.

Таркиб топган система маҳсулот ишлаб чиқаришга сарфланган харажатларни иқтисодий элементлар бўйича ҳисоб-китоб қилади:

1) Хом-ашё ва асосий материаллар, шу жумладан, сотиб олинган комплект буюмлар ва ярим тайёр маҳсулотлар. Буларнинг ҳаммаси қайта ишлаш вақтида ишлаб чиқарилаётган маҳсулот таркибига тўлиқ қиради ва ўз таннархини маҳсулотга ўтказилади. Яъни тайёр маҳсулотда улар кўринмайди.

2) Ёрдамчи материаллар. Уларга асбоб-ускуналар, мосламалар ва ҳоказолар қиради. Улар ишлаб чиқаришга хизмат кўрсатиш учун, масалан, саклаш, кундалик ремонт ишлари ва жиҳозларини, биноларни эксплуатация қилиш ва бошқа асосий воситалар учун керак.

3) Ёнилғи. Ишлаб чиқариш жараёнида хом ашё материалларга иссиқлик ишлов беришда фойдаланиладиган газ, мазут, кўмир, кокс ва шунга ўхшаш энергия.

4) Энергия. Бунга иссиқлик станциялари томонидан ишлаб чиқариладиган иссиқлик ва электр энергиялари қиради. Электр энергиясидан станоклар, машиналар ва жиҳозларни таъминлаш учун фойдаланилади. иссиқлик энергияси эса ишлаб чиқариш корхоналарининг ишлаб чиқариш ва маъмурий биноларида температура режимини таъминлайди.

5) Асосий ва қўшимча иш хақи. Лавозим маоши, тарф разряди шаклида ишчи ва хизматчиларга тўланадиган тўловлар асосий иш хақиға қиради. Муқофотлар, юқори сифатли ишлар учун бериладиган устамалар қўшимча иш хақиға қиради. Бунга ота-оналаримиз ўз меҳнатлари учун шундай йўллар билан пул олишларини тушунтириш лозим.

6) Ижтимоий сугуртага, нафақа фондига бандлик фондига ажратмалар. Бу маблағлар пенсионерларга пенсия ва ёрдам пули тўловлари манбаи ҳисобланади, яъни иш ўринлари яратиш учун фойдаланилади, яъни уларни ота-оналаримиз ишлаб топадилар, улар «хаводан» олинмайди, кейин давлат уни кишиларга қайтариб беради.

7) Асосий фондлар амортизацияси. Хом ашё ва материаллар тўлалиғича яратилан товар таркибига кирган вақтда асосий фондлар-станоклар, машиналар, жиҳозлар ва ҳоказолар тобора янги ва янги товарлар яратида яна узок вақтга қадар ишгирок этишга қодир бўлади. Шунинг учун товарлар ишлаб чиқаришда банд бўлган асосий фондларнинг киймати янги товарнинг ҳар бир бирлиги кийматига бутунлай эмас, балки, қисман қиради.

8) Юқорида кўрсатиб ўтилган харажатлар таркибига қирмаган бошқа ишлаб чиқариш харажатлари. Буларга ишлаб чиқаришни хом ашё материаллар, ёнилғи, энергия, асбоблар, мосламалар ва бошқа меҳнат воситалари ва буюмлари билан таъминлашга оид харажатлар, ишлаб чиқаришдаги асосий воситаларни ишчи ҳолатида саклаш харажатлари (техник кўрик ва қарашга, ўрталиклаши, жорий ва капитал ремонтлар ўтказишга сарфланган харажатлар) қиради.

Харажатлар икки марта: дастлаб планли, яъни бўлғуси сарф-харажатлар, кейин эса товар ишлаб чиқаришга сарфланган ҳақиқий харажатлар

ҳисобланади. Бунда иктисод қилинган нарса (маблағ) корхонанинг даромадига айланади, бу эса унинг ишчиларини бойитади, ортика ҳаражатлар эса зарарга олиб келади. Ортиқча ҳаражатларни синчковлик билан тахлил қилиш, унинг ҳосил бўлиш сабабларини аниқлаш керак. Чунки у корхонанинг ёпилиши ва ходимларнинг ишдан бўшатилиши хавфини туғдиради.

Мисол тариқасида мазкур схема бўйича уй-рузғорда ишлатиладиган тўқув ва тикув машинасидан сотиш учун буюмлар тайёрлашда фойдаланиш, ўғитлар, ядрохимикатлар, чанглатгич маҳсулотларни сақлаш омборидан фойдаланган ҳолда полиз маҳсулотлари етиштириш, бу маҳсулотларни сотишга тайёрлаш учун қилинган сарф ҳаражатлар ва улардан олинган даромадларни ҳисоблаб чиқиш мумкин.

Юқорида айтилган мисолларни келтирганда уларнинг умумий характерда эканлигини, уларни яхшилаб тушуниб олиш зарурлигини, зеро ҳар қандай тадбиркорлик фаолияти уларни билиш асосига қурилишини қайд этиш лозим.

Математикани ўқитишда энг оддий кундалик иктисодга оид масалалардан фойдаланиш йўли билан уни (математикани) «жонлангириш» керак. Бунинг учун математик мисол ва масалаларни имкони борича ҳақиқий ва тез-тез учраб турадиган ҳаётий вазиятлардан олиш зарур.

Агар гап ҳажмлар ҳақида бораётган бўлса, шундай мисолни келтириш мумкин. Айтайлик, сотиб олиш учун бир хил товарлардан бирини олмоқчисиз. Табиийки, бунда ҳажми каттароғи, масалан тарвуз сотиб олишда, танланади (тарвузни тортиш учун тарози бўлмаган ҳолатда). Агар гап электр истеъмол қиладиган товар, масалан электр иситиш асбоби, сотиб олиш ҳақида борса, анча арзон асбобни сотиб олишдан кўриладиган фойдани такқослаш мумкин (бунда электр асбобининг қанча электр истеъмол қилиши ва унда тежалладиган тўлов ҳақи ҳисобланади).

Иктисодни математика билан яхши қўша оладиган ўқувчининг имконияти тенг бўлмаган кимор ўйинига қизиқтириш мумкин эмас. Масалан ўйин олиб бораётган киши бир шарчани 3 та стакан остига яширди ва шарчанинг қаердалигини топишни таклиф этади. Ўйинга киришган ўйинчининг имкони билан ўйинни олиб бораётган кишининг имкониятларини баҳолаш шуни кўрсатадики, эҳтимоллар назариясига мувофиқ сизнинг ютиб олиш имкониятингиз (шарчанинг қаердалигини топишингиз) $1/3$ га, топа олмаслигингиз (яъни ютказишингиз) $2/3$ га тенг. Бундан кўринадики, ҳалол, объектив ўйинда ҳам ўйинни олиб бораётган ўйинчининг ютиш имконияти сизникдан икки марта юқори. Шундай экан, бундай ўйин ўйнаш ўринли-ми? Худди шунингдек, лотереяда ҳам ютиш эҳтимолини ҳисоблаб чиқиш қийин эмас. Бунда ютиш имкони шарчали ўйиндагидан ҳам кам.

Булардан кўриниб турибдики, математика дарси мавзуларини ўқишда ҳар доим унинг ҳаёт билан боғлиқлигига доир мисолларни кидириш ва топиш зарур экан.

3-синфда интеграциялашган дарс (математика+табиатшунослик) фрагменти

Дарснинг мавзуси: Ҳаракатга доир масала.

Ўқитувчи: - келинг, кўпхадли сонларни эслайлик. Дафтарингизга қуйидаги сонларни ёзинг: 40204506, 326925, 150000000, 32482. Сонларни ортиб бориш тартибида ўқинг. Энг катта сонни айтинг. Бундай катта сон нимани билдириши мумкин (болалар ўз тахминларини айтадилар).

Ўқитувчи: - бу сон ердан -куёшгача бўлган масофани билдиради. Бу жуда катта километрлар сони, уни тасаввур қилиш қийин. Агар биз куёшга аравада борадиган бўлсак, бизга 500 йил керак бўлар эди. Бу неча асрга тенг?

Болалар: - 5 асрга.

Ўқитувчи: - одамлар автомобилни ихтиро қилдилар. Энди бу йўлни босиб ўтиш учун 5 марта кам вақт керак бўлади. Бу қанча?

Болалар: - 100 йил.

Ўқитувчи: - самолётда эса 10 йил учиш керак. Бу неча ой?

Болалар: -120 ой.

Ўқитувчи: - ракета эса бу йўлни 1йилда босиб ўтади. Агар йилнинг кун ҳисобида ўлчасак, бу неча кун?

Болалар: - 366 кун.

Ўқитувчи: - Куёш нури бу масофани 8 минутда босиб ўтади. Агар биринчи куёш кизчани эрталаб соат 7да уйғотиб юборган бўлса, куёш соат нечада чиққанлигини ҳисобланг.

Болалар: - соат 6-ю 52 минутда.

Ўқитувчи: - куёшгача учиб бориш мумкинми?

Болалар: - йўқ, чунки бу жуда ҳам узок, амалда мумкин ҳам эмас. Негаки куёшнинг температураси жуда юкори.

Ўқитувчи: - Куёш- планетами?

Болалар: -йўқ. Бу сайёра.

Ўқитувчи: - ерга энг яқин бўлган – Марс ва Венера.

Ўқитувчи: -ерга ҳаммадан қайси сайёра яқин? Сайёралардаги ҳаёт шароитларини таққосласак. қайси сайёрадаги ҳаёт шароити Ердаги ҳаёт шароитларига яқинроқ бўлади.

Оғзаки иш. Ер яқинидаги орбитага чиқиш учун бир космик тезликда ҳаракат қилиш керак. У 8км/с га тенг. Ҳисоблаб кўрингчи, бу бир минутдан кейин бизнинг кемамиз Ердан қандай масофада бўлади?

Болалар: - $60 \cdot 8 = 480$ км.

Ўқитувчи: - биз ҳаёт шароитлари бўйича Марс ердаги ҳаёт шароитларига яқинлиги ҳақида гапирган эдик. Кемамиз Марсга етиши учун кема иккинчи тезликда ҳаракат қилиши лозим. Иккинчи космик тезлик биринчисига қараганда 3км/с га кўп. Ракета 3 минут ичида қандай масофани босиб ўтади?

Болалар: -3мин. 180 сек. , демак масофа 1980 км. га тенг.

Ўқитувчи: - биз Ердан Марсгача бўлган масофанинг қанчалигини, кема қандай тезлик билан ҳаракат қилишини биламиз. Марсга етиб бориш учун қанча вақт талаб этилишини уйда мустақил равишда ҳисоблаб чиқишга уриниб кўринг.

3-синфда математика, табиатшунослик

(Қусто командасининг математик одиссеяси) нинтеграциялашган дарс

Мавзу: «Ноль билан тугалланадиган сонларни кўпайтириш ва бўлиш» мавзуси бўйича ўтилган материални такрорлаш.

Ўқитувчи: -Мен сизларга ёқимли хабар етказмоқчиман. Мактабимизга Франциядан хат келди. У порт шаҳри Марселдан келган. Уни ким юборди экан? Ўқиб кўрайлик-чи. Ж. И. Кусто командаси. Болалар, Жак Ив. Кусто ким? Унинг командаси нима билан шуғулланади? (Жак Ив. Кусто-француз океанографи. Унинг сув остида олган суратлари бутун дунёга машхур. 1952 йилдан бошлаб «Калипсо», кейинроқ турбо корпусли «Алкиона» кемасида олиб борилган тадқиқотларга раҳбарлик қилган. Ўз акваланги ва «Шўнғувчи ликопча» аппарати иxtиро қилган. Унинг командаси-бу унинг ёрдамчиларидир). Ўқиб кўрамиз бу қандай хат экан? Путёвка-таклифнома. Тошкент шаҳридаги 175-ўрта мактабнинг 3-синфида энг яхши математиклар денгиз ости чуқурликларини тадқиқ қилишда ёрдам кўрсатиш учун Ж. Кусто командасининг математик одиссеясига таклиф қилинади.

Саёҳатнинг бошланиши (санаси кўрсатилган).

Болалар, Ж. И. Кусто командасининг математик одиссеясига боришни хоҳлайсизми?

Болалар: - Ҳа, албатта.

Ўқитувчи: «одиссея» сўзини қандай тушунасизлар? Одиссея ким бўлган?

Болалар: Одиссей- грек мифологияси қахрамони. Унинг бошдан кечирган саргузаштлари ва саёҳатлари «Одиссея саёҳатлари ҳақида»ги поэма баён қилинган. Демак, одиссея-саёҳатдир.

Ўқитувчи: - Ҳозир кусто командасининг кемаси очик океанда турибди. У бизнинг верталётимизни исталган пайтда ўз бортига қабул қилиши мумкин. Зудлик билан вертолёт курамыз. Конструкторлар ишга киришинлар. Бош конструктор-Карим, у менга ёрдам беради. Сиз жавобни тез ва тўғри айтишингиз керак-бу вертолётнинг бир детали (хар бир мисол-бу вертолётнинг детали).

1.

35 м =	см	2150 кг =	т	кг
28 см =	мм	20 кг =		г
45 км =	м	5 мин =	с	
2с 30 мин =	мин			

Вертолётни қурдик. Яхшилаб ўтириб олинг. Йўлга!

Олдинда булутлар кўринмоқда, ҳозир тезлик 300км/соат, йўл юриш вақти-4 соат. Масофани ҳисоблаб топиш керак, тезроқ ҳисобла, вақт кетяпти. Вертолёт олдинга қараб бориши керак.

Болалар: - масофа-1200 км

Ўқитувчи: энди нонушта қилиш вақти келди.

Ажойиб (Ғалати) масалалар.

1. Икки ўғил ва икки ота 3 та тухум сийишди. Ҳар бири нечта тухум еган? (битадан, чунки улар: бобо, ота, ўғил эди)

2. 5 та олмани 5 та киз ўртасида шундай тақсимлаш керакки, саватчада 1 та олма олинсин. (1 кизга олмани саватча билан бирга бериш керак).

Доскага шундай ёзувлар ёзилади: $80 \cdot 40 = 32000$ (О)

$$60 \cdot 3 = 1800$$
 (П)

$$40 \cdot 50 = 2000$$
 (С)

$$140 : 20 = 7$$
 (К)

$$300 : 10 = 30$$
 (А)

$$2400 : 30 = 80$$
 (Л)

$$100000 : 1000 = 100$$
 (И)

Болалар жавобни айтганларидан кейин ўқитувчи жавоб ва ҳарф ёзилган карточкаларни доскага илиб қўяди.

Иккинчи топширик: Жавобларни сонларни ортиб бориш тартибиде жойлаштир, шунда сен денгиз кемаи номини топасан.

7-К, 30-А, 80-Л, 100-И, 180-П, 2000-С, 32000-О

Ўқитувчи: - Бизнинг верталётимиз кемага қўнди, Кусто командаси бизни кутиб олмоқда. Улар билан танишамиз.

Ўқитувчи: - Якорь кўтарилсин! Тўла тезлик билан юрилсин! Биз очик денгизга чикмоқдамиз.

2. Масала (ҳаракат ва доир) ечиш.

Ўқитувчи: - Кема журнали. Дарсликларни очинг. Биринчи топширикни сиз Кусто командасидан оласиз. Сизнинг математик қобилиятингизни текшираман. Ўқувчи масала шарҳини ўқийди.

Масала. Ораларидаги масофа 120км. бўлган икки пристандан бир вақтнинг ўзида бир-бирига қарши икки катер йўлга чиқди. Бир катернинг тезлиги 18 км/с, иккинчисиники 22 км/с. Катерлар неча соатдан кейин бир-бирлари билан учрашадилар? (болаларнинг эътиборини саёҳат картасига қаратаман. У ерда иккига катер ва уларнинг ҳаракати стрелкалар билан кўрсатилган).

V	t	S
(тезлик)	(вақт)	(масофа)
1к. -18 км/с	?	120 км
2к. -22км/с	?	120км

- $18 + 22 = 40$ км/с (умумий тезлик)
- $120 : 40 = 3$ соат-катерлар учрашади.

Мусикий физминутка

Ўқитувчи: - Дам олдик, энди акваланларни кийиб-денгизга! Сув ости олами кандай гўзал! Бу ерда кимларни (нималарни) учратиш мумкин?

Болалар: - Жуда ҳам ранг-баранг баликларни. 400 балик турлари мавжуд. Медуза, тошбака, скат ва бошқалар.

Ўқитувчи: - Энди эса математик тадқиқотларга ўтамиз. Акула хақида нималарни биласиз?

Болалар: - Акула-йиртқич балик. Уларнинг 300 га яқин тури бор. Улардан энг хавфлиси ва тажовускори одамхўр ок акулдир. Акулалар йўлларида учра-

учраган ҳамма нарсани ейишлари мумкин. Шу туфайли уларни денгиз санитарлари дейдилар.

Ўқитувчи: - Демак, акулалар, ўзлари билмаган ҳолда қатта фойда келтирадilar. (Оқ ақула тасвирланган видеоолентани кўрсатаман).

Ўқитувчи: - Қилич балиқ ҳақида нималарни биласиз?

Болалар: - Қилич балиқ - йиртқич. Бурнида бир метрчалик қиличи бор. Балиқлар тўдасига ёриб қиради-да, балиқ, кальмар ва ҳатто акулаларни қиличи билан шикастлайди. Ўз қиличи билан ҳатто балиқчилар қайиғини ҳам ёриб юбориши мумкин.

1-масала (доскага қисқача ёзиб қўйилади). Скумбрия соатига 20 км тезликда сузиши мумкин. Акуланинг тезлиги скумбрия тезлигидан 6 км/с кўп. Қилич балиқ эса ақула тезлигидан 5 марта ортик тезликда сузиши мумкин. Қилич балиқ қандай тезликда сузиши мумкин? (болалар муस्ताқил ечадилар).

Скумбрия – 20 км/с.

Ақула -? га қараганда 6 км/кўп

Қилич балиқ -? га араганда 5 марта кўп

1. $20+6=26$ км/с – ақула тезлиги

2. $26+5=31$ км/с қилич балиқ тезлиги

Жавоб: қилич балиқнинг тезлиги 31 км/с

2 – масала (Ўқувчи қарточкадаги масалани ўқийди). Тўрт қанотли учар балиқ жуда қатта масофаларни учиб ўтишга қодир. Бундай рекорд масофанинг узунлиги 1080 метр, давомийлиги эса 60 секунд. Унинг узунлиги қандайлигини топасиз.

$$1080:90=12 \text{ м/сек}$$

Болалар муस्ताқил ечадилар. Сигнальний қарточкалар ёрдамида текширилади.

3-масала (Ўқувчи қарточкадагини ўқийди). Гериси қалин денгиз тошбақаси Қизил китобга киритилган. У йилига 200 та тухум қўяди, қуруқликдаги тошбақа эса 20 га яқин. Денгиз тошбақаси неча марта кўп тухум қўяди.

Болалар оғзаки ечадилар: $200:20=10$ марта кўп.

Ўқитувчи: - Айтнинг-чи, болалар шундай бўлса-да нима учун денгиз тошбақасининг сони кам? Биз ҳисоблаб чиққан маълумотларни эътиборга оладиган бўлсак, бунинг акси бўлиши керак эди-ку?

Болалар: - Тухумни ёриб чиққан тошбақаларнинг ҳамаси ҳам денгизга етиб бормайди. Уларни хайвонлар ноқуд қилади. Шунингдек, одамлар ҳам мазали гўшти учун қатта тошбақаларни ов қиладилар.

Ўқитувчи: - Энди эса денгиз губидан кемага кўтариламиз ва қаралш рифларин бўйлаб ҳаракат қиламиз. Қаралш рифлари нима?

Болалар: - қаралш-ўсимлик эмас. Улар жуда ҳам майда хайвонлар – полиплардан ташкил топган. Ҳар бир полип кичкинагина жойчага ўхшайди. Мана шу уйчалардан қаралш рифлари ҳосил бўлади.

Ўқитувчи: - Ҳозирги вақтда қаралш рифлари учун қатта хавф туғилган, инсон уларни термомядро қурилмалари билан яқсон қилмоқдалар. Улар ифлослашишдан ва денгиз юлдузлари ҳужумидан ҳалок бўлмоқдалар. Қаралш полипла-

полиларининг склети қурилишда қўлланилмоқда. Улардан оҳак олинмоқда. турли безаклар тайёрланмоқда.

4-масала (ўқувчи карточкадаги масалани ўқийди). Каралл рифларининг майдони $120\ 000\ \text{км}^2$, кенлиги эса $60\ \text{км}$. каралл рифлари қанча узунликка чўзилиб кетган. Тенглама тузиб, масалани ечинг. Доскадаги қисача ёзув.

$$s = 120\ 000\ \text{км}^2$$

$$b = 60\ \text{км}$$

$$a = ?$$

$$60a = 120\ 000\ \text{км}$$

$$a = 2000\ \text{км} \text{ -- рифларнинг узунлиги.}$$

Каралл рифларидан ўтиб кетдик. SOS сигнали денгизчилар тилида' («Жонимизни кутқаринг») деган маънони англатади. Сигнал -- ёрдам ҳақида илтимос -- китлар халок бўлмоқда.

5-масала Ҳар йили океанга ёриқларга силиб чиқиши ёки кемалар аварияси туфайли $8\ \text{млн. тонна}$ нефт тушади. Бу бир тонна нефт $12\ \text{км}^2$ денгиз базасини ифлослантиради. Бир йил ичида сув юзасининг неча км^2 ифлосланади?

$$1\ \text{йил} - 8\ \text{млн тонна}$$

$$1\ \text{тонна} - \text{км}^2$$

$$1\ \text{йил} - ?\ \text{км}^2$$

$$3\ \text{йилда эса? } 96? 3 = 288\ \text{млн. км}^2$$

Ўқитувчи: - инсон ҳайвон ва ўсимликларга жуда кўп қульфатлар келтиради. Ахир, океанга тўкилган нефт, жуда қатта масофаларга ёйилиб, ҳамма жонивор нарсани халок қилади. Шунинг учун Кусто командаси сизларга ишонди, бодлар. Ўсиб қатта бўлганларингизда ҳайвон ва ўсимликларни химоя қилинг. Табиатни севинг. Дарони Жак Ив. Кустонинг «Агар сиз денгизни севсангиз, сиз уни кутқарасиз» - деган сўзлари билан тугалашни истардим.

Кема журнали, кундалиқларни осинг. Уй вазифасини ёзиб олинг. (уч вақтда тавсия этилади: кучли ўқувчиларга, ўртача ва бўш ўқувчиларга).

Дарсинг якуни: Бизнинг саёхтимиз охирига етди. Бугун бизга саёхатчинималар ёрдам берди? Қандай қизиқarli ва янги нарсаларни билиб олдингиз? Кусто командаси ёрдам учун сизларга миннатдорчилик билдиради ва эсдалик учун сизларга «Денгиз туби тадқиқотчилари» нишонини совға қилади.

18. Табиий илмий таълимда интегратив ёндашув

Таълим соҳасидаги ҳужжатларда ўқувчиларида дунёни яхлит ёки умумий равишда идрок этиш бўйича педагогик йўлланма кўзга ташланади.

Мактабнинг мезон вазифаларидан бири -- ўқувчиларда оламга ўзаро боғланган бир бутун деб кўриниш ва тушуна олиш ва уни халқ услублари билан билишдан иборат.

Инсон муаммолари ва уни дунёга муносабати, яъни «инсон ва табиат» «инсон ва жамият», «инсон ва инсон» қабиалар таълим мазмунининг марказига айланилмоқда. Табиий таълим мазмуни инсон ва табиатнинг ўзаро мулоқоти ва рофида ўқув фанларнинг бирлашувидан иборат бўлиши керак, бу ўз навбатида табиий илмий билимларини сифат жиҳатидан янги тавсифларга олиб келади.

Айнан фанлар бирлашуви асосида биосферани илмий идрок этишда табиий фанларнинг ўрнини самарали кўрсаткичи мумкин. Жумладан инсон фаолиятининг тинчлик учун курашидаги аҳамиятини ўрганиш. Охир оқибатда барча мактаб фанларининг бу махсус ва умум маданий билимлар нисбатининг ўзгаришига олиб келади (кейингилар фойдасига).

Шундай қилиб, умумлаштириш табиий илмий таълим мазмунини гуманитарлаштиришнинг асосий омилига айланади.

Бизнинг тадқиқотлар кўрсатишича, табиий илмий таълим мазмунини ягона методологик гуманитарлаштириш табиий идрок этиш қуйидаги тизимлардан иборат. «Табиат фан – техника – жамият – инсон». Табиат-инсон тизимида оламни ялпи идрок этиш, тизим микёсида фикрлаш ва аксиёлогик баҳолаш-янги диалектик тизимни ишлаб чиқаришда бошлангич мезон сифатида шаклланади. Бундай ёндошишда таълимда илмий мезон янги сифат касб этади. Табиий илмий таълим мазмунини гуманитарлаш концепцияси асосида интегратив ёндошувдаги бизнинг тажрибамиз 3-синфлар учун табиатшунослик курси концепциясини ишлаб чиқиш.

«Табиатшунослик» интегратив курси ўқувчиларда дунёнинг замонавий табиий-илмий кўринишига мос келувчи идрок этиш услубини шакллантиришга (ялпи фикрлаш) қайсики, ўз ечимининг гуманитар йўллари талаб қилувчи, ҳозирги дунё долзарб муаммоларини тушунишга имкон беради.

Курс табиий-илмий таълим мазмунини гуманитарлаштириш асосида ишлаб чиқилган, қайсики, ягона методологик асосда қуйидаги билимлар интеграциясини асослаб беради, яъни табиий билимлар объекларини ўргатиш «табиат-фан-техника-жамият-инсон». Альтернатив йўлни аниқлашда инсон ва унинг фаолияти табиий-илмий билимлар тизимига жалб этилиб қолади.

3-4- синф курсларининг шаклланиш таркиби

№	Мавзунинг номи	Етақловчи ғоя	Ўқув материал мазмуни
Ғайёров киеми: табиатнинг тизим ташкилланиш соясини идрок этишга ғайёрлайди.			
1	Табиий билимлар нимани ўрганади?	Табиий билим табиат ва инсон ягоналиги сифатида. Ҳозирги дунё глобал муаммоларининг тизимий тавсифи.	Табиат билимлари қандай пайдо бўлди. Инсон ҳаётида табиатнинг ўрни. Табиатнинг ҳаётида инсоннинг ўрни. Ҳозирги замон дунёси глобал муаммолари. Бу нима? Замонавий табиий билимлар-бу табиат ва инсон тўғрисидаги фанлар.
2	Табиий билимлар – табиатни илмий идрок этиш услублари.	Табиий билим ривожланиши: табиатнинг тизим моҳиятини кузатишдан идрок этишгача.	Табиат тўғрисидаги илмий билимлар қандай пайдо бўлди. Тадқиқот табиатни ўрганишга ёрдам беради. Ўқув-тадқиқотини қандай ташкил этилади ва ўтказилади. Лаборатория жиҳозлари
3	Табиатдаги кимёвий ва физикавий жараёнлар.	Табиий ҳодисалар ва уларнинг ягоналигини дифференция ва интеграция йўли билан ўрганиш.	Физик жиҳазлар ва уларни ўрганиш. Моддалар ва уларни ўрганиш. Физик ҳодисалар. Модда кўриниши. Модда ва майда кимёвий реакциялар.

3	Табиатдаги кимёвий ва физикавий жараёнлар.	Табиий ходисалар ва уларнинг ягоналигини дифференция ва интеграция йули билан ўрганиш.	Физик жисмлар ва уларни ўрганиш. Моддалар ва уларни ўрганиш. Физик ходисалар. Модда кўриниши. Модда ва майда кимёвий реакциялар.
Тизим ташкил этувчи бўлим.			
4	Табиат: умумий табиб.	Тизим идрок этишнинг мўлжал асоси.	Тизим деб нимага айтилади? Табиат бу тизим. Табиатнинг умумий тавсифи. Экотизим.
Асосий блок: табиатнинг тизим моҳиятини турлича ўрганиш жараёнларида очали.			
5	Планетадаги яшил ўсимликларнинг коинотдаги ўрни.	Фотосинтез-ер кураида ҳаётни таъминловчи Куёш-Ер алоқаларининг намоён бўлиши.	Табиат саволларини берамиз. Куёш нури нималар тўғрисида сўзлаб беради? Табиатда ёруғлик ва ранг. Ўсимлик қандай қилиб куёш нури энергиясини олади. Ўсимлик қандай қилиб Куёш нури қувватидан фойдаланади. Планетадаги яшил ўсимликларнинг космик ўрни.
6	Тоғ жинсларининг, минераллар ва Ер юзасининг биокимёвий ўрни.	Табиатнинг бирлиги ва яхлитлиги. Тирик мавжудотларнинг биокимёвий ўрнидалиги.	Тоғ жинслари ва минераллар. Минераллар Тоғ жинсларининг ва минералларнинг емирилиши Ер - ернинг устки қатлами. Кимёвий элементлар. Кимёвий формула ва тенгламалар. Табиатда биокимёвий ўзгаришлар.
7	Ер-Куёш тизими планетаси.	Инсон Ер-коинот тизимида	Галдактика тўғрисидаги биянио тасавурларимиз. Куёш системаси. Ер-бизнинг уй.
8	Биосфера	Ҳаёт атмосфера, гидросфера, метосфераларнинг космик алоқаси натижасидир. Табиат турли-туманлигида тизимлик ва иерархия. Ҳаёт биосфера планетар космик ходисаларнинг бош фактори.	Биосферанинг умумий тавсифи. Ҳаёт ва уни таъминловчи шароитлар. Ҳаёт шаклларининг хилма-хиллиги ва илмий систематика. Тирикликнинг тизим гуруҳлари тўғрисида умумий тасавурлар. Биосфера-глобал экотизим ва биосферадаги энергетик ўрганишлар тўғрисида умумий тушунчалар. Табиатнинг фундаментал қонунлари тўғрисида умумий тушунчалар. Биосфера-планетар космик-ходиса. Замонавий глобал муаммолар моҳияти тўғрисида умумий тушунча. Инсон ва биосферанинг ўзаро алоқа табиатдан фойдаланиш илмий асосларидаги муаммо сифатида.

Шуни алоҳида таъкидлаш керак, айтиб ўтилган ёндошув табиий-илмий таълим тизимида яхлитлик мезонини амалга оширишга йўналтирилган. Бу маънода интегратив ўқув курсларини предмет мутахассислиги, яъни физика, ки-

Дастурни ўқув услубий мажмуада қўллаш мазкур курсни таъминлашни, шилик тадқиқотлар бу тизимнинг самарадорлигини исботлади ва асосий мактабда табиий билим курсининг жойи ва ўрнини белгилайди.

Таълимга интегратив ёндашувнинг ижобий ва салбий тўғрисидаги ўқувчилар фикрини умумлаштириб куйидаги ижобий натижаларни айтиш мумкин:

- Ҳозирги дунё тўғрисидаги тасаввурлар даражасига мослиги.
- Ўқувчи олдига дунёнинг кўп қиррали ҳаракатдаги кўп қиррали ва ўзаро алоқаларни янада кенгрок очиб бериш.
- Ўз фанини ўқитиш горизонтларини кўриш ва фаолият янги марраларини олиш ва «дунёни янгидан» ўзи учун кашф этиш имконияти.
- Ўқувчиларга таъсир кўрсатишнинг янги методик шакллари, интегратив ёндашушнинг мос мезонлари асосида излаш эҳтиёжи.
- Турли мутахасссларнинг умум муаммоларини ечишда кучларни бирлаштириш. Ўқувчиларнинг кадрият ўйларини инобагга олиш имконияти.
- Ўқув жараёнида ортикча ҳаракатларни ва фанлар сонини камайгириш.
- Сифат жиҳатдан янги педагогик натижага эришиш -- яъни алоҳида фанни ривожлантириш эмас, балки, таълимда янги фалсафани жорий этиш, кайсик ҳаёт яхшилиги ва ўзаро боғликлиги, инсоннинг боғликлиги, педагогик жараёнинг интегратив мазмунига эришиш.

Интергацияни таълим мазмунини гуманитарлаш механизми сифатида идрок этиш. Мазкур ҳолда - илмий мисолда замонавий таълим ривожланишининг асосий йўналишларининг киймат-мазмун аҳамиятини аниқлашга имкон беради.

19. Иктисодиётнинг экология билан интеграциялашуви

Кишиларнинг онгида, болалик ёшида, иктисодий ва экологик билим асослари шаклланган эмас, шунинг учун улар одамларнинг технократик фаолияти оқибатларини, сайёрамизнинг ўсимлик ва ҳайвонот оламининг кетишига, ўсимлик ва ҳайвонларнинг айрим турлари бутунлай йўқ бўлиб кетишида унинг ҳалокатли ролинини кўра билмайдилар. Ўсимлик ва ҳайвонот оламининг ва экологик системанинг ўзаро алоқаларини яхши билишнинг иктисодиётни индустриализациялаштиришнинг уларни ташкил этувчилари сирқарорлигига таъсирини олдиндан айтиб бериш учун асос бўлиши мумкин. Яъни шу алоқаларни аниқ билгандагина қайта тикланмайдиган табиий ресурслардан, дарёлар ва бошқа сув ҳавзалари сувларидан, ер бойлиқларидан келгусида фойдаланиш масаласини ҳал этиш мумкин.

Инсониятнинг ўз ҳагги-ҳаракатларига масъулиятсиз, кўп ҳолларда онгсиз равишда бўлишига кўплаб мисоллар келтириш мумкин. Жаҳон географик шифоётлари даврида кема катновининг ривожланиши бутун ер юзи бўйлаб қалмушларнинг тарқалишига олиб келган. Натижада улар ўрта асрларда Европанинг кўпгина мамлакатлари аҳолиснинг анчагина қисмини йўқ қилиб юборган. Бабо касалигининг тарқатувчисига айланган. Бундан бутун дунё

Европанинг кўпгина мамлакатлари аҳолисининг анчагина қисмини йўқ қилиб юборган. Вабо касаллигининг тарқатувчисига айланган. Бундан бутун дунё иктисодиёти катта зарар кўрган. Агар одамлар буни олдиндан билганларида эди, кемалардан туширилаётган маҳсулотлар устидан каттик санитария назорати ўрнатар, қаламушларни йўқ қилган бўлар эдилар.

Бундан уч асрча олдин Англиядан Австралия куёнларни олиб келдилар. Улар йиғирма-ўттиз йил ичида янги келган жойларида йирткичларнинг йўқлиги туфайли шунчалик кўпайиб кетдиларки, натижада уларни оммавий равишда овлашни ташкил этишга тўғри келади. Бу фермаларнинг нормал ҳолатдаги қишлоқ хўжалик фаолияти бузилган эди. Ўн тўққизинчи асрда Ғарбий Европада бўрилари ва йирткич хайвонларни оммавий равишда кириб ташладилар. Чунки улар қари ва касал хайвонлар билан овқатланиб, ўрмон санитарии вазифасини бажарар эдилар. Йирткичларнинг йўқлиги туфайли кўён, бугу, майда кемирувчилар ва бошқа хайвонларнинг генофонди кескин ёмонлашди. Улар оммавий, олдинлари учрамаган касалликлардан халок бўла бошладилар. Бундан ўрмон хўжалиги жиддий зарар кўрди. Худди шу вақтда Шимолий Америкада бизонларни бутунлай кириб юбордилар. Бу ҳол аборигенлар (туб жой аҳолиси)нинг озик-овқат захиралари камайиб кетишига сабаб бўлди. Ярим аср олдин Хитойда даладарда донларни еб қўяётган чумчуқлар бутунлай кириб ташланди. Қишлоқ хўжалиги кўпайиб кетган зараркуналдардан чумчуқлар босқинига қараганда кўпроқ зарар кўрди. Зудлик билан Покистондан чумчуқларни олиб келишга тўғри келди.

Ярим аср олдин Ўрта Осий мамлакатларида пахтадан рекорд ҳосил олиш кетидан қувиб, худуднинг асосий дарёлари Амударё ва Сирдарё сувларининг бир қисми даладарни сугоришга йўналтирилди. Бунинг натижасида худуднинг энг катта ички сув хавзаси – Орол денгизи қуриб бошлади. Натижада иқлим ёмон томонг ўзгарди, балик овлаш ва балик маҳсулотларини қайта ишлаш соҳаси йўқолди. Оролга ёндошиб турган катта худудни қуриган денгиз тубидан кўтарилган туз, қўм қатлами қоплай бошлади. Бу эса ўсимликларга ва ҳосилга ёмон таъсир кўрсатди, ичимлик сувининг сифати бузила бошлади. БМТ худудни экологик ҳалокатли жой деб эълон қилди.

Ер юзидagi барча жонзотларни қуёшнинг ҳалокатли ультрабинафша нурларидан химоя қилувчи озон қағламнинг камайиш фактининг кашф қилиниши ва уни келтириб чиқарган сабабларни ўрганиш бу жараённинг айбдори фреон экан, деган ҳулосага олиб келди. У sanoat ва уй шароитида, темир йўл вагонларининг ва автомобилларнинг кондиционерларида, автомобиллар, пойафзал, мебелларнинг юзаларини бўяш, лаклаш ҳамда косметик мақсадларда ишлатиладиган азрозол солинган тубикларда ҳавони ва озик-овқат маҳсулотларини соғуштиш қурилмаларида жуда кўплаб фойдаланилар экан. Шунинг учун sanoat ва маиший хизматлар учун фреондан фойдаланишни чеклаш ва унинг техник шартларига донр халқаро стандартлар қабул қилишга тўғри келди.

Экологик маданият манбаалари халқнинг кўп асрлик тажрибасидан- табиати, она дарёнинг табиий бойликларини авайлаб сақлаш, эҳтиёт қилиш анъаналаридан бошланади. Унинг асосида экологиянинг иктисод билан боғлиқлиги

билганлар. Инсон бутунлай табиат ресурсларига, об-ҳаво шароитларига, офатларга тобе бўлган- бу нарса унинг мавжудлигининг иқтисодий томонларига ҳам боғлиқдир. Одамлар табиат билан муносабати жараёнида, унинг қонуниятларини ўргана бориб, аста-секин табиатда юриш-туриш нормалари ва қондаларини ўрнатдилар. Улар табиатни вайрон қилиш билан инсон ўзини кўнги ресурсларидан маҳрум қилишни ва бу билан ўзининг келажагини ҳам йўқотаётгалигини тушундилар. Яшаш муҳити ва Ер юзидаги жонли нарсаларни саклашга йўналтирилган халқ анъаналари қарор топди, халқ педагогикаси яратилди.

Халқ педагогикаси аввал бошданок меҳнат, табиатга эҳтиётлик билан муносабатда бўлиш, юксак ахлокий принциплар каби мустақкам асосларга қурилган эди. Ноқулай табиат шароитларида тирик қолишга ёрдам берувчи халқ донолигини эртақ, қахрамонлик дostonларида, мақол, матал, топишмоқларда, шунингдек, шимол, жануб, Австралия ва Океания чўллари ва бориларида яшайдиган халқларнинг байрамлари, урф-одатлари ва ўйинларида ўз аксини топган. Афсуски, инсонларнинг табиат билан ўзаро муносабатига боғлиқ ҳолдаги маданияти одамлар об-ҳаво инжиқликларига кўпроқ боғлиқ бўлган мўтадил иқлим минтақаларида кўп жихатдан йўқолган. У сабабли бу кунги кунда табиатга эҳтиётлик муносабатда бўлишга дарҳол миллий анъаналарнинг тикланиши педагогик муҳим ва олижаноб вазифадир.

Бирок Ернинг табиий ресурсларидан нотўғри фойдаланиш биосферанинг каттагина қисми ўзгаришига олиб келади. Кўпчилик дарёларда балиқларнинг кўпайиш режасини бузган тўғонлар, дарёларга яқин ҳудудларда ер ости сувлари сатҳини кескин кўтарган ва бу билан турар жой бинолари ва ишлаб чиқариш иншоотлари чўкиши ва бузилишига сабаб бўлган сув омборлари қурилди.

Кўпгина ривожланган мамлакатларнинг мактаб экологияси таълимида «Ер-фазовий кема» концептуал модели акс эттирилган. Бутунжаҳон табиатни кўриқлаш стратегияси материалларида Ер бизда факат битта эканлиги таъкидланади. Бу ажойиб кемада инсонларнинг узок вақт яшашлари учун ҳамма нарса бор. Кичик ёшдаги ўқувчиларни шундай хулосага олиб келиш керакки, улар инсоннинг саломатлиги теварак-атрофидаги муҳитнинг аҳолига боғлиқлигини, шу боис инсоннинг ҳаёт муҳитини химоя қилиш ва дам олиш, келгуси авлодлар учун табиий бойликларни қолдириш ҳақида ғамхўрлик қилиш эканлигини билиб олсинлар.

Экологик ва иқтисодий таълимнинг энг муҳим принципларидан бири уларнинг узлуксизлигидадир. Узлуксиз деганда инсоннинг бутун ҳаёти давомида унга экологик масъулият руҳида таълим бериш ва шу руҳда камол топтиришнинг ўзаро боғланган жараёни тушунилади. Бу жараёнда кичик мактаб ёши алоҳида роль ўйнайди. Кичик ёшдаги ўқувчиларнинг ахлокий жиҳатлари қарор топиши ва ривожланишида 6-10 ёшли боланинг психик ривожланиши хусусиятлари, ўз ҳагги-ҳаракати ва ишлари учун жавоб бериш қобилияти сифатида масъулият ҳисси пайдо бўлади.

Табиатга экологик жиҳатдан саводли муносабат ҳиссининг ривожланишида иқтисодий тарбиянинг роли жуда катта. Унинг ижтимоий турмуш тарзининг

Табиатга экологик жихатдан саводли муносабат хиссининг ривожланишида иктисодий тарбиянинг роли жуда катга. Унинг ижтимоий турмуш тарзининг турли гомонларига ижодий таъсирига доир кутилмаган мисоллар келтириш мумкин. Сингапур шаҳри тозаликни бузгани учун жарима жорий қилиб (бўғинги кунда у 2000 доллар), сайёрамизнинг энг тоза шаҳарларидан бирига айланди. Малайзияда йўлда кетатуриб овкат есалар жаримага тортиладилар: чунки, биринчидан, бу овкатни хазм қилиш ва бинобарин, саломатлик учун зарарли, иккинчидан, бутерброд, морожний, гамбургер еган киши улардан бўшаган идишни қайқа ташлаш муаммосига дуч келади. Шунинг учун фақат овкатланиш биноларида, кафе ва буфетларда тановул қилиш мумкин. АҚШда яқиндан бошлаб жамоат жойларида сигарет чеккани учун жарима солинадиган бўлди.

Хозирги кунда Ўзбекистонда ҳам бошка мамлакатлар каби экологияни сақлаш талбирлари кўрилган, уни бузувчилар жарима тўлайдилар.

20. 1-синф учун интеграциялашган усулда ўқиш дарсининг очик дарс ишланмаси (ўқиш, ёзув, табиат, математика)

Дарсинг мавзуси: О харф товуши.

Дарсинг мақсади: Оо харф товушини ўрганиш.

Таълимий мақсади:

- а) Ўқувчиларни О харфи билан таништириш.
- б) О товушини талаффуз қилишни ўрганиш.

Тарбиявий мақсад:

- а) Ўзбекистонда етиштирилган медалар билан таништириш асосида ўқувчиларни табиатга мухаббат руҳида тарбиялаш.
- б) Она-табиатни асраб-авайлашга ўргаши; экологик тарбия.

Ривожлантирувчи мақсад:

Ўқувчиларнинг сўз бойлигини ўстириш, бўғин ажратишга ўргатиш.

Дарсинг жиҳозланиши: Кесма харфлар, от минган овчи расми, ойнача.

Дарсинг бориши:

1. Ташкилий қисм: Ўқувчиларнинг дарсга тайёргарлигини текшириш.
2. Уй вазифасини сўраш.
 - а) матн деб нимага айтилади?
 - б) матн нималардан ташкил топган?
 - с) гап қандай тузилади?
 - д) гап тузиш андозасини кўрсатинг?

Жавобларни умумлаштириш.

3. Янги мавзуга тайёргарлик:

Ўқитувчи: - Ўқувчилар, топишмоқни топинглар-чи (доскага қувноқ расми «О» харфи осилган).

Бу харф бурчаги йўқ
Шунинг учун у юмалок.
У шундай думалок-ки
Юмалаб кетиши мумкин.

4. Янги мавзуни ўтиш: Алифбе дарслигида тавсия қилинган расмларни катталаштирилган нусҳаси кўрсатилади. О товушининг талаффузи тушунтирилади. О товуши унли товушлар сирасига кириб, талаффузда ўпкадан чиқаётган ҳаво оғиз бўшлиғида ҳеч қандай тўсикка учрамайди. Бунда О товушининг нисбатан чўзиқроқ айтилишига ўқувчилар эътибори қаратилади.

5. Китоб билан ишлаш. Жонли суҳбат асосида ўқувчиларга ҳар бир сўзининг маъноси ҳақида тушунтирилади, ҳамда ҳар бир расмда тасвирланган нарсга ёки буюмга оид тарбиявий жиҳатлар ҳам сингдирилади. Масалан, «Овчи» расми асосида болаларга қуйидагилар тушунтирилади: Овчилик жуда керакли касб. Дастурхонимизни турли таомлар билан тўлдиришда овчиларнинг хиссаси бор. Лекин ов онгли равишда амалга оширилиши керак. У табиатга зиён етказмаслиги керак. Ой, ош, олов, олча, овчи, олмахон расмларига оид тушунчаларни, бу сўзлар таркибидаги О товуши талаффузига тўхталенади.

6. Дафтарлар билан ишлаш. Болаларга эслатамиз, ўқиш дафтарларига ҳарфларни босмасдан ёзамиз. Катта ҳарфни икки катакда кичкина ҳарфни битта катакда ёзамиз.

7. Кувнок дақиқа.

Оқиб келади жилдираб,
 Ойна каби ялтираб.
 Оқиб келган ойнани,
 Олиш мумкин ховучлаб.
 Гопинглар-чи нима бу?
 Арик тўла ойна-сув.

8. Экологик тарбия бўйича ишлаш. Овчи расми асосида болаларга қуйидагилар уқтирилади: Овчилик жуда керакли касб. Балиқ гўшти кўпчилик янги кўриб тановул қиладиган таомлар жумласига қиради. У турли витаминларга бой. Касал одамларни тузатишда балиқ мойидан фойдаланилади. Лекин табиатдаги жуда кўп жонворларни асраб-авайлаш ҳар биримизнинг бурчимиздир. Олмаҳон табиатда кам учрайдиган жонивор. Уни ов қилиш тақиқланган. Болалар, балиқлар тоза сувда яшайдилар. Сувларга ишлаб чиқариш чиқиндиларини ташлаш мумкин эмас. Балиқлар захарланиб ўладилар. Табиат ва одамлар учун баргларни ёки зарарли, уларни кўмиш керак. Бу ер учун ўғит бўлади.

9. Ўйин-мусобақа. Синф икки гуруҳга бўлинади: Қизлар ва ўғил болалар. Ўвоқкага расмлар осилади. Ҳар бир расм учун топшимоқлар осилади. Болалар суҳбат билан жумбокни топадилар. Сўзларни топиб «О» ҳарфи жойини айтадилар.

- 1) Ёмғирдан нима сақлайди? (соябон)
- 2) Озиқ-овқат маҳсулотларини нима билан кесадилар? (пичоқ)
- 3) Овқатга ишлатиладиган сабзавот тури (картошка)
- 4) Икки ёғи гоғ, ўртаси сарёғ (ёнғоқ)
- 5) Ўзи битта боласи мингта (ой ва юлдуз)

10. Натижаларни йиқинлаш. Ўқувчиларнинг О товуши ва ҳарфига оид билимларини саволлар ёрдамида текшириш.

11. Баҳолар қўйиш ва муҳокама қилиш.

10. Натижаларни якунлаш. Ўқувчиларнинг О товуши ва ҳарфига сони – лимларини саволлар ёрдамида текшириш.

11. Баҳолар қўйиш ва муҳокама қилиш.

12. Уй вазифаси. Уйда дарсликни ўқиш ва таҳлил қилиш. «О» ҳарфи. 1 дан бошланадиган сўз топиш.

21. 1-синф учун интеграциялашган усулда математика дарсининг 1 дари даре ишланмаси (математика, ўқиш, атрофимиздаги олам)

Дарсининг мавзуси: 1 дан 2 гача бўлган сонлар. 1 сони

Дарсининг мақсади:

Ўргатувчи мақсад:

а) Ўқувчиларни 1 сонини ёзишни ўргатиш.

б) Ўқувчиларга ракам ва сон нималигини ўргатиш.

Тарбиявий мақсад:

Ҳайвонларга яхши муносабатда бўлиш.

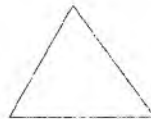
Ривожлантирувчи мақсад:

Ўқувчиларга сонларнинг элементларини ёзишни ўргатиш

Дарсининг жиҳозлавиши: Расм, таркатма материаллар.

Дарсининг бориши:

1. Дарсни ташкил этиш. Болаларни дарсга тайёрлигини текшириш
2. Уй вазифасини текшириш. Болалар уй иши дафтарингизни олиб келиш (ўқитувчи ҳар бир дафтарга караб чиқади, энг яхши дафтарни болаларнинг диққатига кўрсатади). Энди дафтарни партанинг бурчагига қўйинг.
3. Ўтган дарсни мустахкамлаш. Оғзаки ҳисоб. Болалар паннога қандайдиган юқори қисмда қандай шакллар жойлашган.

- Марҳамат қилиб тўртбурчакни таърифлаб беринг (4та бурчаги, 4та томони бор).
- Учбурчакни таърифлаб беринг. (3та бурчаги, 3та томони бор).
- Айлана тўғрисида нима дейиш мумкин? (бурчак ва томони бўлмаган)
- Охири қандай шакл, номини айтинг? (кўпбурчак)
- Учбурчак ва тўртбурчакнинг нима фарқи бор?
- Айлананинг ўнг томонида қандай шакл? Чап томонида-чи?
- Иккинчи қаторда нима жойлашган?
- Улар ҳақида нима дейиш мумкин?
- Жами қанча?
- Кейинги қаторда нима бор?

- Нечта товук, нечта ғоз? (Неча жуфт)
- Бувида 3та жұжа бор эди, биттаси кетди, нечтаси қолди?
- Охири қаторда нималар жойлашган? Нечта жұжа? (1) нечта олма?
- Уларнинг сонн тўғрисида нима айтиш мумкин? (бир хил)

4. Расмлар устида ишлаш. «Қўча» расми.

Ўқитувчи: - Болалар, бу расмда нималар бор экан? (уйлар, машиналар, одамлар)

- Қайси уй баландроқ? Пастроқ? Сарикнинг чап томонидачи? Яшилнинг ўнг томонидачи?

- Менинг кўлимда нима? (дафтар, китоб) Нима қалинроқ? (китоб)

- Диккат билан атрофингизга қаранг, нима синфда биттадан?(доска)

5. Китоб билан ишлаш. Янги мавзуни тушунтириш. –Болалар, расмга қараб айтинг. 1 раками нимага ухшайди? (нинага). Энди бир раками ҳақида шеър эшитинг.

Она-Ватан ягона,
 Куррамиз ҳам ягона
 Биттадандир ҳар одам
 Ёзинга ҳам ўнғайман,
 Чизгичга ўхшайман.

Ўқитувчи бир неча марта болалар билан қайтаради. 17-бетдаги расмга қараймиз. Терадаги қатордан бошлаймиз.

- Биринчи расмда нима ёзилган? Иккинчисида-чи? Учинчисида-чи? Охири-сидида- чи? Бир сўз билан шу расмларни айтингиз. (транспорт)

- Автобуснинг чап томонида нима бор? Вертолётда-чи? Вертолёт билан самолёт ўртасида нима бор?

- Нечтадан самолёт? Вертолёт-чи? Мотоцикл-чи? (биттадан)

- Иккинчи расмга қаранг. Транспортларнинг тагида нима тасвирланган?

Ким кўғирчоқнинг чап томонида? Ўнгида-чи? (куёнлар)

- Нечта автобус? Нечта куёнлар?

- Пастдаги расмда нима чизилган?

- Улар нималар? Бир сўз билан таърифланг. (9ёввойи хайвонлар)

- Ёввойи хайвонларга қайси хайвонлар қиради?

- Уларни қасрда кўришимиз мумкин?.

6. Дафтар билан ишлаш. Бугун бизнинг дарсимизга Билмасвой ташриф буюрди. У биздан расмдаги хайвонларни санаб беришни сўради. Қайси раками бу расмнинг тагига ёзиш мумкин.

Мен олдинда тураман,

Чизгичини га қараб бок.

Тартиб сонлар ичида,

Биринчидан, хой ўрток.

Дафтарингизни очиб, қизил сиёҳ билан ёзилган 1 ракамни бир катак ташлаб ёзинг. Ёзишни бошлаймиз.

1 1 1 1 1 1 1

Катакнинг ўртасидан бошлаб, ўнг томонидаги бурчакка ёзиб, тўғри таёқчасини пастки чизикнинг ўртасига тушурамыз.

Дафтарингизни очиб, қизил сиёҳ билан ёзилган I рақамини бир қалам ташлаб ёзинг. Ёзишни бошлаймиз.

1 1 1 1 1 1 1

Катакнинг ўртасидан бошлаб, ўнг томонидаги бурчакка ёзиб, тўғри таёкчасини пастки чизикнинг ўртасига тушурамыз.

Болаларга рақам билан сон фарқи нималигини тушунтириб бериш. Рақамларни ёзамиз, сонларни санаймиз. Болалар, Билмасвой биздан ёрдам сўраб келибди.

Қоматини кўрганлар,
Қиёс этар оққушга.
Мендан дир-дир титрайди,
Ихлоси йўқ ўқишга.

Доскада икки рақамининг ёзилишини ўқитувчи ўргатади.

2 2 2 2 2 2 2

Икки рақами ўргадан сал баландроқ бошланади. Қўл узмай ёзилади. Ёзиш тушунтирилади. Ўқувчилар катак тушлаб ёзадилар.

7. Дарсни яқунлаш. Бугунги дарсада нима ўтилганини эслатиб ўтиш.
8. Болаларни баҳолаш.
9. Уй вазифасини бериш.

22. Дарсинг бориши

Ўтган дарсда берилган ижодий иш юзасидан суҳбат ўтказиб, ёлгончи ва чақимчилик сифатлари одамларни бир – бири билан уриштириш, кўролмаслик, ҳасад қилиш эканлигини уқтиради. Ёлгон гапириш ва чақимчилик ҳақида болалар билиб келган ҳадис, шеър ва хикматлардан сўрайди. Бу ёмон одат эканлиги тақорланади.

Мавзу: Ўсимликларни парвариш қилиш одоби

Дарс Малика Азимованинг «Меҳмонга келган лола» шеъри билан бошланади.

Ховлимиздаги лола,
Соғинганим билдингми?
Мени излаб келдингми?
Бўлгин келдими лола?
Қийналдингми тоғларда,
Меҳрибон опанг йўқми?
Қилгинг келдими шўхлик?
Зерикдингми боғларда?
Ховлимизда қолақол,
Гилос посбонинг бўлсин,
Косанга меҳр тўлсин
Меҳр ўрток бўлақол.

Суҳбат

Биз қайерда яшаймиз? Ватанимиз Ўзбекистон деб аталади. Дунёда ҳар бир давлатни танитувчи давлат рамзларини кўриб чиксак:

I. Ўзбекистон байроғининг ҳар бир рангининг рамзий маъноси бор. Яшил ранг ҳам байроғимизда мавжуд. Чунки ота-боболаримиз асосий ҳаёт манбаи ўсимликлар бўлгани, улар мавжуд бўлса ҳаёт давом этаётганлиги маъносини билдиради.

II. Ўзбекистоннинг гербига назар ташласак. Гербимизда тоғлар бор, икки дарё ва боғлар расми. Боғ бу ерда ҳам ақс этган.

III. Энди мадҳиямизнинг сўзларига эътибор берсак. **Олгин бу водийлар – жон Ўзбекистон** ибораси мавжуд. Водий бу ўсимликлар гуллаб яшновчи жойдир.

Демак, ўзбек халқининг асосий кадрловчи нарсаси, асосий ғояси ўсимликларни орттирсанг, орттирки, камайтирма. Миллий истиклол ғоялари ҳақида тушунча бериб ўтиш. Истиклол мафқураси Ўзбекистон халқининг эзгу ғоя – озода ва обод ватан, эркин ва фаровон ҳаёт тузиш ниятларини ўзида ақс эттиради.

- ким қандай ўсимликларни билади?
- ҳовли ўсимликларидан қайси бирини биласиз?
- табиатдаги ўсимликларнинг инсон учун фойдаси нимада?
- сиз қўча, мактаб ҳовлиси ва хонадонингиздаги ўсимликларни парвариш қилганмисиз?

Сўнгра табиатни асраш ҳар бир инсоннинг бурчи эканлиги борасида маҳаллий шароитдан келиб чиқиб, «Яхшидан боғ қолади, ёмондан доғ» мақолини таҳлил қилиш.

Дарахтларни парвариш қилиш. Данак тупрок остида ётган вақтда ҳеч ким унга ғамхурлик қилмайди. У ўз никобини очгандан кейин мевали дарахт эканлиги маълум бўлади. Табиатдаги ўсимликларга бефарқ бўлсак, улар сўлиб, қурб кетади.

Янги мавзунни мустаҳкамлаш

I. Болалар ижросида « У боғчада олича-ю, бу боғчада олича » кўшиги ижро этилади. Болаларга савол берилади. Олча қайерда ўсади? Мевали дарахтлар қаерда бўлади? Хат тахтасида саволнинг жавоби «Боғ» сўзи ёзилади.

II. Қизлар ижросида «Гулим» ракси намойиш этилди.

-Гул қайерда ўсади? Хат тахтасида жавоб «Гулзор» сўзи ёзилади.

III. Бир ўқувчи « Лавлаги » шеърини айтиб беради.

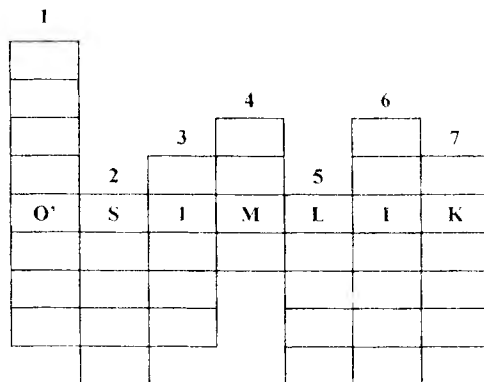
-Лавлаги нима? (сабзавот)У қаерда ўсади? (Далада)

Досканинг 3–қисмида «дала» сўзи ёзилади.

Ҳар бир қаторда навбатма – навбат ўқувчи чиқиб гул, сабзавот, мевани расмлар орасидан териб келиш вазифаси берилади. Ишни биринчи бажарган ўқувчи ғолиб ҳисобланади.

Сўнг «Жим » ўйини ўйналади. Доскада ҳар бир қатор ўз қаторда берилган боғ, дала, гулзор ўсимликларнинг номини хат тахтасида тағма-тағ айтиб ёзилади. Энг кўп сўз топган қатор ғолиб ҳисобланади.

Гул экиш (тувакка). Хона ўсимлигини экишни ўргатиш.
Даре якунида ўтилганларни такрорлаш учун бошқотиргич

1. Чипс тайёрланадиган сабзавот.
2. Ер остида олтин қозик, у ҳаммага бўлар озик.
3. Пак-пакана бўйи бор, етти қават тўни бор.
4. Мева тури.

5. Нордон мева.**6. Гул тури.****7. Табиатни химоя қилувчи подавлат жамгарма номи.**

Дарсга яқун ясаш, фаол ўқувчиларни баҳолаш. Болаларга ўсимликларни парвариш қилишни ҳар он ёдда тутишни айтиш. Қўқаламзорлаштириш ишларида катталарга ёндошишни айтиш.

23. 1-синф ўқиш фанидан интергациялашган 1 соатли дарс

1-синфда қуйдаги фанларни интергациялашган дарс сифатида ўқиш мумкин.

Ўқиш	Атрофимиздаги олам	Тасвирий санъат	Математика
«Богда»	Табиатда куз	Барг расми	Бир хил, ҳар хил. Узун, қисқа
«Помуда»	Мақтаб тажриба дала-сида	Ковун расми	Нарсалар саногги
«Ватан бу»	Тошкент – Ўзбекистоннинг пойтахти	Ўзбекистон давлат байроғи	
«Бўри билан турна»	Еввойи хайвонлар	Бўрини пластилинда ясаш	
«Светофор»	Бизга йул кўрсатувчи белгилар	Светофор расми	Шаклларни аниқлаш
«Она ер»	Маданият ва экология	Табиат манзараси	Нарсаларни таққослаш

Мавзу: (О') товуши ва О' о' харфи. Ўрмон.

Мақсад: Ўқувчиларни О' о' товуш, харфни унли тўғри талаффуз қилишга ўргатиш. Бўгинлардан сўзлар тузиш яъни терминалларни тушунтириш харфлардан ибораларни қўллашни ўргатиш, малакаларини ошириш.

Ўқувчиларга мақоллар ёдлашга ўргатиш, ватанни севишга, табиатни ардоқлашга, хайвонларга, қушларга, ўсимликларга гамхўрлик руҳида тарбиялаш. Ўқувчиларни сўз бойлигини ошириш.

Дарс тури: Янги билим берувчи.

Дарс усули: суҳбат, кўргазмалиллик, таништирув, мустақил иш.

Дарс жиҳози: Расми алифбе, О' о' харфи (ёзма ва босмача шакллари), бўгинлар, сўз плакатлари, рангли расмлар, ўрмон тасвири, хайвонлар расмлари.

Дарснинг бориши:

I. Ташкилий қисм. а) Саломлашиш б) Давоматни аниқлаш. В) Ўқувчиларни дарсга ҳозирлаш, г) Об-ҳаво, фасл ҳақида суҳбат.

Куз фаслига оид расмларни кўрсатиб, бу фаслга оид табиатдаги ўзгаришлар, хайвон ва ўсимликлардаги ўзгаришлар ҳақида суҳбат ўтказилади.

II. Янги мавзу баёни.

Ўрмон расмини кўрсатиб, бу тасвирдан ўрмон, ўрмондаги хайвонлар ҳақида суҳбат ўтказаман.

Болалар ўрмонда яшайдиган хайвонларни санашади. Шу ўрнида ўқувчилардан ўтхўр ва йирткич хайвонлар ҳақидаги тушунчаларни сўраб, ularning жавобларига қараб, ўт билан овқатланадиганлар ўтхўр, гўшт билан ёки ўтхўр хайвонлар билан овқатланадиганлар йирткич хайвонлар дейилишини расмлардаги мисоллар билан тушунтираман. Бизга таниш бўлган қайси рақамларда (О) ўт ва қуши борлигини сўрайман. 10 сони, ўрик, қўл тўпи, бўри расмларини кўрсатаман, шу сўзларни бўгинларга бўлашимиз. Биринчи бўгиндаги (Ў) товушларини талаффуз қиламиз. Талаффузда тўсикка учрамаётгани, демак (Ў) унинг товуш эканлигини ўқувчиларга саволлар бериб, биргаликда шу ҳулоқаларни кўрсатиб чиқарамиз. Ёзувда бу товуш О` о` ҳарфи билан белгиланиши, ёзма шакллари ва ҳавода ёзиб кўрамыз «Қим кўп сўз топиш» ўйини ўтказилади.

Болалар ҳарф кассаларида Ў ҳарфини топиб, о`n, о`tin, о`tin, ko`l, koo`l сўзларини ясаймиз. Биринчилар каторида шу сўзларни ясагани ўқувчиларни баҳолайман. Дарсликдаги расмларни кузатамиз. Болалардан гўти қаерда яшашини сўрайман. Жавобларини эшитиб кўшимча қиламан. Гўтилар яшаш ўлкаларда Ҳиндистон, Африка, Америка давлатларидаги чангалзорларда яшашини, бу давлатлар томонидан муҳофаза қилиниши, бу қушнинг сифатларини айтиб бераман. Китобдаги ўргимчакни номи тарангумли-у чўл зонасида, дарахларда учраши, заҳарлилигини, от эса ўлиши, кўй эса семиришини болаларга тушунтираман. Шу ўрнида «Атрофимиздаги олам» фанидаги «Табиат ва инсон» мавзусидаги табиатни инсон авайлаши, қушларни рағатқада ёки бошқа усуллар билан қийнамаслик, усимлик ва дарахларни синдирамаслик, авайлаб асраш ҳақида расмлар билан суҳбат ўтказаман. Расмлар орқали сонга 3 ни кўйиши ва айирниши оид масалалар.

Жисмоний дақиқа:

Ҳозлар учиб келдилар	Дон чўкиб, сув ичиб
Ҳой олма, олма, олма	Бир оз эгил, бўй чўзай
Кўлмакчага кўндилар	Яна учиб кетдилар
Мени овора қилма	Олмаларини дан узай

III. Мустаҳкамлаш

«Адашганлар» ўйини ўтказаман.

Бунда каторлар орасига 2-3 та ундош ҳарф аралаштириб қўйилади. Ундош ҳарфни олган ўқувчи ҳарфни айтиб дарвозадан ўтади. Ундош ҳарф қолади. Синорни гуруҳларга бўлиб, бўгинлар тарқатаман. Шу бўгинлардан кўп сўз тузган гуруҳ ғолиб ҳисобланади. Ҳар бир гуруҳни ҳосил қилган сўзларини ўқувчилар билан солиштирамыз қимники кўп, нечтага кўп саволларини бериб, математикадаги билимларини мустаҳкамлайман.

-o`r, -non, -ti, -to`, -to, -mir, -lo, -la, -ko`l, -mak.

«Сехрли олма» ўйинини ўтказаман. Саваддаги олмалар орқасига уй ва ёвойи хайвонлар расми ёништирилган. Болалар хайвон турларини, номини айтишади. Сўзни бўгинга ажратиб беришади. Жавобларига қараб ўқувчиларни баҳолайман.

Дарслик билан ишлаш:

Дарсликдаги бўғин ва сўзларни аввал ўзим ўкиб бераман, кейин ўқувчиларга ўқктаман. Расм асосида гаплар туздираман, гаплар ичидан О' товуши бор сўзларни ажратамиз. Тутиқушнинг бошка қушлардан ажратиб турадиган хусусиятларини сўрайман. Алифбедаги расмга қараб тутиқушнинг расмини чизишади. Патларидаги рангларга ўқувчиларни эътиборини қаратаман. Кимни уйда ёки қариндошиникида тути борлигини, кўрган бўлса, тасвирлаб беришини сўрайман.

IV. Дарсга яқун ясаш. Уйга вазифа бериш

Дарсда фаол қатнашган ўқувчиларни баҳолаб олган балларини изохлайман Уйга вазифа, дарсликдаги 26- бетни ўқиш О' товуши иштирок этган сўзлар топиш, (О') товуши бўлган ҳайвон расмини чизиш.

24. Ўйинлар

«Бозорда» ўйини

Сабзавот ва меваларнинг расмлари ишланган картонлар ёзув тахтасига осиб қўйилади. Бу ерда қарам, картошка, узум, нок, олхўри, пиёз ва хоказоларнинг расмлари бор.

Ўқитувчи: – 1 кг пиёз 4 сўм турса, 2 кг қанча туради, 3 кг-чи? - деб сўрайди.

3 кг олхўри 9 сўм турса, 1 кг олхўри қанча туради? Шунга ўхшаш бошка саволлар берилади. Ўйиндан кейин болалардан сўраш керак:

Ўқитувчи: – Сиз ҳовлида ўйнаяпсиз. Бирдан ойингиз бозордан тўрхалта тўла мева ва сабзавотлар олиб келаётганини кўриб қолдингиз. Шунда сиз нима қиласиз?

Болалар: «Тўрхалтани кўтаришда ойнимизга ёрдам берамиз», - деб жавоб қилишади.

Уларнинг фикрлари маъқулланади.

Ўқитувчи: – Сизлар мева ва сабзавотларни етиштиришда иштирок этасизларми?

«Циркда» ўйини

Мақсад: – Ўқувчиларнинг нутқ, гап, сўз тўғрисидаги билимларини мустаҳкамлаш.

Жихозлар. Циркдаги артистларнинг картондан ясалган расмлари. Улар сөйин давомида осиб ййлади. Ёзув тахтасига вазифалар ёзилган.

Ўйиннинг бориши:

Ўқитувчи: – Болалар, бугун бизлар циркка таклиф қилинганмиз. Артистимиз илан биргаликда энг ақлли, маданий муомала қилиш қоидаларига риоя этадиган ва она тилини яхши биладиган ўқувчиларни оламиз. Ораларингизда шундай болалар борми? Буни биз учта вазифани бажарганингиздан сўнг аниқлаймиз.

1. Диккат билан эшитинглар!

«Ёмон отда юргунча, яёв юрган яхшироқ».

«Яхшини мактаса ярашар» мақолларнинг мазмунини тушунтиринг.

2. Юлдуз, соя, ёнгоқ, юрт, туя, юз, арпа, тиш, туз, патир, пишлок. Шу сўзларнинг ичидан бўгинларга ажратилмайдиган сўзларни айтинг.

3. Мебел, пиёз, сабзи, юлдуз, завод, дафтар, ҳарф, вазифа, гулзор. Бу сўзларни алфавит тартибидан айтинг.

Ўқитувчи: – Баракалло! Сиз, хаммаларингиз вазифаларни яхши бажардингизлар, энди бемалол циркка боришимиз мумкин.

Болалар маданий муомала қоидаларига риоя этиб, циркдаги артистлар билан танишадилар. Уларни биринчи бўлиб зебра кутиб олади.

Ўқитувчи: – Болалар, бунақа белгини қасрда учратгансизлар? (Йўловчилар йўлакчасида.) Нега ўша йўлакчани зебра дейишади? (Йўлакча зебрага ўхшагани учун.) Йўлнинг қаеридан ўтиш керак? (Йўловчилар йўлакчасидан.)

Ўқитувчи: – Сиз бўгинлардан сўзлар тузишни ўрганиб олдингизми ёки йўқми, бу савол зебрани кизиктирмоқда: пок, нав, оп, зи, чи, таб, тоб, бат. ва х. к.

Болалар вазифани тезда бажаришади. Саб-зи, оп-пок, мак-таб, вази-фа, ки-тоб. навбатчи деган сўзлар тузадилар. сўнгра масҳарабоз билан учрашадилар.

Масҳарабоз: – Уруғ?, тўкиб, тер, сочсанг, курук, сени, ер,

Болалар, булар нима? (Сўзлар.)

Ўқитувчи: -Масҳарабоз қанчалик уринмасин шу сўзлардан мақол туза олмаган экан. Болажонлар, сизлар, масҳарабозга ёрдам беринглар-чи. (Тер тўкиб, сочсанг уруғ, ер сени қўймас курук.) Маъносини сўрайман. (Агар хаммамиз тер тўкиб меҳнат қилсак, яъни қўп ўқисак, берилган вазифаларни ўз вақтида бажарсак, келажакимиз сермазмун, гўзал ва порлок бўлади.)

Шундан кейин болаларни айикча кутиб олади. У сўзларни олдинги қатордан кейинги қаторга кўчиришда қайси қатордаги жавоб тўғри эканлигини билимоқчи:

Аз-из, о-на, ик-ки

Ки-тоб, ва-зи-фа, нутк

Машк, да-рахт, ре-жа

Ўқитувчи: – Болалар, айикчага ёрдам беринглар. (Учинчи қатордаги сўзлар тўғри кўчирилган.) Сўнгра болаларнинг қаршисига тулен чиқади. У ҳам болалар учун вазифа тайёрлаган.

а) Болалар қушларни севинг!

б) Қушларнинг ёқимли свози эшитилди.

в) Қушлар қузда қаерга учиб кетади?

г) Қайси қатордаги гап ундов гап?

Ўқитувчи: - Баракалла, Сиз энг аклли, энг ахил, она тилини яхши биладиган болалар экансизлар. Циркдаги артистлар болалар билан хайрлашадилар.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Каримов И. А Гармонично развитое поколение – основы прогресса Узбекистана. Т, 1997 г. стр 7-8.
2. Каримов И. А Узбекистан устремлений в 21 век «Доклад» Президента Республики Узбекистан на XIV сессии олий мажлиса (ШИТ 1999 г. №418)
3. Амоношвили Ш. К «Каждому ребенку-индивидуальный подход» Воспитание основы (начальная школа 1991 г).
4. Бухарева Л. Н. Интеграция учебных занятий в начальной школе на краеведческой основе (начальная школа 1991 г. №8).
5. Давидов В. В. Обобщающие обучение М. Просвещение 1980 г.
6. Занков Л. В. Усвоение и развитие младших школьников. М. Просвещение 1965 г.
7. Карплал Р. «Естественно научные дисциплины в начальной школе» (перспективы 1982г. №1-2)
8. Калягин Л. Л. Алексинка О. Л. «Интеграция школьного обучения» (начальная школа 1990 г. №9)
9. Кузмин Л. Л. , Зырина С. В. , Малгорова О. В. Проверочные задания по темам « Растения весной», «Насекомые и птицы весной». М. Просвещение 1991 г.
10. Мавлянова Р. А. Обучение в 1-ом классе. Пособие для учителей в начальных школах. Т.

Мундарижа

Қўз боши.....	3
1. Интеграция курси ва вазифасилари	5
2. Фан ўқитишдаги интеграция асосидаги таълим фалсафаси	8
3. Таълим жараёнини интеграциялашнинг назарий асослари.....	11
4. Интеграциянинг ҳозирги замон муаммолари	15
5. Бошланғич мактабни интеграция қилиш.....	19
6. Интеграцияланган дарсларнинг самарадорлигини ошириш омиллари	21
7. Педагогика тизимини мувофиқлаштириш	23
8. Умумий ўрта таълимнинг давлат таълим стандартининг таҳлили	28
9. Умумтаълим мактабларида интеграцияни мавжудлиги	34
10. Психология ва таълим самараси. Психологик муҳофаза.....	37
11. Интеграция-таълим жараёнини оптималлаштиришнинг муҳим принципи	39
12. Бўлажак ўқитувчиларнинг психолого-педагогик билимларини интеграциялаш жараёни	42
13. Педагогика ва Умумий психология фанларини интеграллаш	47
14. Бошланғич мактабда интеграциялашган таълимдан фойдаланишнинг методик хусусиятлари.....	53
15. Математика дарсида интеграция.....	65
16. I-синф учун интеграцияланган усулда, очик дарсишланмаси (ўқиш, математика, расм)	68
17. Иктисодиётнинг бошланғич синфларда ўрганиладиган бошқа предметлар билан алоқаси	70
18. Табиий илмий таълимда интегратив ёндашув	79
19. Иктисодиётнинг экология билан интеграциялашуви.....	82
20. I-синф учун интеграциялашган усулда ўқиш дарсининг очик дарс ишланмаси (ўқиш, ёзув, табиат, математика).....	84
21. I-синф учун интеграциялашган усулда математика дарсининг очик дарс ишланмаси (математика, ўқиш, атрофимиздаги олам).....	86
22. Дарснинг бориши	89
23. I-синф ўқиш фанидан интергациялашган I соатли дарс.....	91
24. Ҳайвонлар	93
Фойдаланилган адабиётлар	96

71 – буюртма 200 нусха. Ҳажми 6,3 б.т.
2006 йил 12 декабрда босишга рухсат этилди.
Низомий номидаги ТДПУ Ризографида
нашр қилинди.